

T.C
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İRAN EKSENİNDE AZERBAYCAN-İSRAİL İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ARAZ İBRAHİMLİ

Enstitü Anabilim Dalı: ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Enstitü Bilim Dalı: ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Murat Alakel

Aralık-2017

T.C
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İRAN EKSENİNDE AZERBAYCAN-İSRAİL İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Araz İbrahimli (157207003)

Enstitü Anabilim Dalı: ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Enstitü Bilim Dalı: ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Bu tez/....../.... Tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
JüriBaşkanı		☐ Kabul	☐ Düzeltilme	☐ Ret	
JüriÜyesi		☐ Kabul	☐ Düzeltilme	☐ Ret	
JüriÜyesi		☐ Kabul	☐ Düzeltilme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: İran Ekseninde Azerbaycan İsrail İlişkileri

Yukarda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 89 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 08.01.2018 tarihinde aşağıda ismi yazılı araştırma görevlisi tarafından şahsıma iletilen “iThenticate” intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %2’dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça Hariç
2. Alıntılar Dahil
3. 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini Saygılarımla arz ederim.

İmza:

Adı SOYADI : Araz İBRAHİMLİ
Öğrenci Numarası :157207003
Ana Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Programı : Yüksek Lisans
Türü : () Proje () Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Taramayı Yapan Arş. Gör: Ahmet Safa YILDIRIM Danışman:Yrd.Doç.Dr MuratALAKEL

ÖNSÖZ

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Güney Kafkasya bölgesinde yeniden bağımsızlığını elde eden devletlerden biri de Azerbaycandı. Bağımsızlığını ikinci kez ilan eden Azerbaycan her ne kadar egemen devlet olsa da bir çok iç ve dış sorunlarla karşılaşmış ve beka sorunu yaşamıştır. Birkaç yıl için de Dağlık Karabağ bölgesinde topraklarının %20'si Rus birliklerinin yardımıyla Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Azerbaycan bu süreçle birlikte bağımsızlık sonrasında tabiri caizse hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Kuzey'de Rusya, Güney'de İran gibi iki emperyal komşunun arasında sıkışıp kalmış ve batıda mütecaviz komşu Ermenistan'a karşı mücadele vermekte, onların kendisine karşı uyguladığı politikaları nötralize edecek stratejiler uygulamaya çalışmıştır. Bu anlamda da İsrail'le kurulan ilişkiler bu bağlamda değerlendirilmiştir. İki ülke arasında başta silah, petrol olmakla bir çok alanda ticaret yapılmakta, Azerbaycan, Yahudi lobisinden yurtdışında destek almaktadır. Azerbaycan bölgesinde bulunduğu açmazları kendi lehine dönüştürmeye çalışarak, çok vektörlü, çok yönlü dış politika stratejisi izlemeye çalışmaktadır.

Tez süresince başta çalışmanın tüm aşamalarında benden yardımlarını esirgemeyen, verdiği desteklerle kendime güvenmemi sağlayan değerli danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Murat ALAKEL'e teşekkürü borç bilirim. Şu ana kadarki eğitim hayatım boyunca maddi manevi her türlü destekle hep yanımda olan, Annem, Halide İbrahimova'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ARAZ İBRAHİMLİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLO LİSTESİ	vi
ÖZET.....	vii
SUMMARY	viii

GİRİŞ	1
TEORİK ÇERÇEVE	4

BÖLÜM 1: AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

1.1 Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen faktörler.	15
1.2 Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Meselesi	16
1.3 Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü.....	19
1.4 Ayaz Mutallibov Dönemi Azerbaycan Dış Politikası.....	22
1.5 Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası.....	23
1.6 Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası	24
1.7 İlham Aliyev Dönemi Azerbycan Dış Politikası	26
1.8 Azerbaycan Ekonomisi	28

BÖLÜM 2: AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİ

2.1 İran'ın bölgedeki hedefleri.....	32
2.2 İran-Azerbaycan ikili ilişkileri	34
2.3 Bağımsızlığın Ardından	35
2.4 Azerbaycan ve İran ilişkilerini belirleyen parametreler	39
2.4.1 Güney Azerbaycan meselesi	40
2.4.2 Hazar'ın statüsü.....	42
2.4.3 İran'ın Dağlık Karabağ Politikası	44
2.4.4 İran ve Ermenistan ilişkileri.....	46
2.4.5 Azerbaycan'ın Batı Yönlü Dış Politikası.....	50
2.4.5.1 Azerbaycan-ABD ilişkileri	50

2.4.5.2 Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri	52
2.5 Azerbaycan ve İran Ekonomik İlişkileri.....	53

BÖLÜM 3: AZERBAYCAN-İSRAİL İLİŞKİLERİ

3.1 Azerbaycan- İsrail İlişkileri	59
3.2 İsrail'in Azerbaycan'a Yaklaşımı.....	60
3.3 Azerbaycan'ın İsrail'e Yaklaşımı.....	61
3.4 Azerbaycan'ın Yahudi Vatandaşları.....	62
3.5 Azerbaycan-İsrail Siyasi İlişkiler	67
3.6 Türkiye-İsrail Gerginliği ve Azerbaycan.....	72
3.7 Azerbaycan- İsrail Ekonomik İlişkileri	75
3.8 Azerbaycan-İsrail Güvenlik ve Savunma İlişkileri	80
3.9 Azerbaycan'ın Filistin-İsrail Meselesine Bakışı	84
3.10 Azerbaycan-İsrail İlişkilerini Etkileyen Yahudi Örgütleri.....	85

BÖLÜM 4: AZERBAYCAN-İSRAİL İLİŞKİLERİNE İRAN ETKİSİ

4.1 İran'ın Azerbaycan'da İstikrarsızlaştırıcı Faaliyetleri.....	88
--	----

SONUÇ	96
--------------------	----

KAYNAKÇA	100
-----------------------	-----

ÖZGEÇMİŞ	117
-----------------------	-----

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Komitesi
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
AHCP	: Azerbaycan Halk Cephesi Partisi
AIPAC	: The American Israel Public Affairs Committee
AZİZ	: Azerbaijan-Israel International Association
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: British Petroleum
GGK	: Güney Gaz Koridoru
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
İAK	: İsrail-Azerbaycan Kongresi
İİÖ	: İslam İşbirliği Örgütü
İHA	: İnsansız Hava Aracı
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SOCAR	: State Oil Company of Azerbaijan Republic (Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: TRANS ANATOLIAN NATURAL GAS PIPELINE (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi)
TAP	: TRANS ADRIATIC PIPELINE (Trans Adriatik Boru hattı)

TABLO LİSTESİ

TABLO 1: Azerbaycan-İran Ticaret Hacmi	57
TABLO 2: Azerbaycan İsrail Ticaret Hacmi	80

ŞEKİLLER

Şekil 1: Azerbaycan GSMH (2001-2016)	30
Şekil 2: Azerbaycan'ın İthal ve İhraç Grafiği (1995-2016)	31
Şekil 3: Azerbaycan-İran İhraç Grafiği	58
Şekil 4: Azerbaycan-İsrail İhracat Grafiği (1995-2016)	78
Şekil 5: Azerbaycan- İsrail İthalat Grafiği (1995-2016)	79

ÖZET

YAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: İran Ekseninde Azerbaycan-İsrail İlişkileri	
Tezin Yazarı: Araz İbrahimli	Danışman: Yrd.Doç.Dr Murat Alakel
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: VIII (Ön Kısım)+ 99 (Tez)
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler	Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Bu çalışmada Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte bağımsızlığını elde eden Azerbaycan'ın İsrail'le olan ilişkileri ve İran'ın bu ekseninde uyguladığı politikaların bu ilişkilerin oluşmasında ne kadar etkisi olduğu teorik çerçevede incelenmiştir. Azerbaycan'ın bulunduğu coğrafya kompleks yapıya sahip olmasından dolayı, bu durum bağımsızlıktan itibaren Azerbaycan'ın dış politikasına da yansımıştır. İran gibi imparatorluk geçmişi olan ve Azerbaycan'a karşı yayılmacı bir politika izleyen komşuya sahip olması, bu ülkenin Soğuk Savaş sonrası, Azerbaycan'ı kendisine tehdit olarak algılaması, Güney Kafkasya'da izlediği pragmatik politikalar- Dağlık Karabağ ve Ermenistan Politikaları- Azerbaycan'ı bahsekonu ülkeyi dengelemeyi amaçlayan stratejiler geliştirmeye mecbur etmiş ve bu özelde Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin oluşmasına olanak sağlamıştır. Azerbaycan ve İsrail arasında var olan ilişkiler çok yönlüdür. Azerbaycan'da uzun tarihe sahip olan Yahudi vatandaşların varlığı ilişkilerin oluşmasına pozitif etki sağlamıştır. İki ülke arasındaki ekonomi, siyasi, ticari ilişkiler mevcut olmakla beraber her ikisi adına hayati öneme sahiptir.	
Anahtar Kelimeler: <i>Yahudi, İsrail, İran, Azerbaycan ve Yahudiler.</i>	

SUMMARY

Yalova University Institute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: Azerbaijan-Israel Relations on the Axis of Iran,	
Thesis Author: Araz Ibrahimli	Advisor: Asst. Prof. Murat Alakel
Date of Acceptance:	Total Number Of Pages: VIII (Pre Tex)+ 99 ^{Main} Body
Department: International Relations	Field of Study: International Relations
This study analyzes theoretical framework of the relations between Azerbaijan and Israel after gaining the independence with the disintegration of the Soviet Union and the effect of Iran's policies on the formation of these relations. The complex geographical structure of Azerbaijan has also been reflected in Azerbaijan's foreign policy since independence. Iran as neighbour country that has an imperialist history of with its expansionist policy towards Azerbaijan, the perception of the Azerbaijan as a threat after Cold War, the pragmatic policies of Iran over the Southern Caucasus-Nagorno Karabakh and Armenian Politics-Azerbaijan has obliged to develop strategies aiming to balance the Iran, and in this case the situation has enabled Azerbaijan-Israel relations come forward. Existing relations between Azerbaijan and Israel is versatile. Jewish citizens of Azerbaijan who have deep roots had a positive impact in the formation of relations between two countries. Co-existing economic, political and commercial relations have vital importance for both countries.	
Keywords: Jewish, Israel, Iran, Azerbaijan-Jewish	

GİRİŞ

1990'lı yıllar dünyadaki güç dengelerinin değişimi açısından çok önemli bir tarih olmakla beraber eski Sovyet ülkelerinin kaderinin değiştiği tarih olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde Azerbaycan da Sovyetler Birliğinin dağılması ile bağımsızlığını elde eden ülkeler arasında olmuş ve ikinci defa bağımsızlığını ilan etmiştir. Her ne kadar 20. yüzyılın başlarında kısa süreli bağımsızlık dönemi yaşasa da tecrübesiz ve genç sayılabilecek olan ülke bağımsızlığını henüz elde etmişken bir çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle bulunduğu bölgenin karmaşık politik yapısı , Hazar denizinde sahip olduğu doğal kaynaklar ve bunların ihraç politikaları, henüz bağımsızlık elde etmeden önce Dağlık Karabağ'da başlayan olaylar ve sonrasında Karabağ'ın işgali gözönüne alındığında çok dengeli bir dış politika izlemek zorunda olduğu aşıkardır.Bölgede geleneksel büyük güçlerin yanı sıra bölge dışı devletlerin de burada bir nüfuz alanı oluşturmaya çalışması bu coğrafyanın önemini belirgin şekilde ortaya çıkarmaktadır.

Uluslararası sistemin bir parçası olan Azerbaycan'ın dünyadaki güç dengelerinden bağımsız bir dış politika izlemesi düşünülemez. Bu yüzden dünyada yaşanan olayların Azerbaycan'ın dış politikasına mutlak bir etkisi olmaktadır. Bu konulardan en başlıcası, genelde Batı, özelde ise İsrail ve İran arasında yaşanan gerginlik ekseninde Azerbaycan'ın da bundan nasibini almasıdır. Azerbaycan bu iki ülkeyle ilişkilerini kendi ulusal çıkarlarına ne kadar uyumlu olup olmadığına göre belirlemektedir. Bu noktada Azerbaycan dış politikası açısından önceliğe sahip konulara İran ve İsrail'in yaklaşımının nasıl olduğu her iki ülkeyle ilişkileri belirlemektedir.

Azerbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra onu erken dönemde tanıyan ülkelere biri de İsrail'dir. İsrail ile Azerbaycan arasından iyi ilişkilerin kurulması sadece oluşan konjonktürle ilgili olay değil aynı zamanda tarihten gelen yakınlık ile olduğu söylenebilir. Aynı zamanda her iki ülkenin dış politika önceliklerinde çok büyük bir benzerlik olmasından dolayı günümüzde bir çok analist tarafından stratejik ortaklık diye tabir ettiğimiz boyuta ulaşmıştır. İsrail ve Azerbaycan dış politikada benzer sorunlar yaşaması, tabiri caizse hayatta kalma mücadelesi vermesi gibi faktörler her iki ülkeyi yakınlılaştıran etkenler olmuştur.Azerbaycan'ın içinde bulunduğu jeopolitik yapı itibarı ile ve spesifik olarak Ermenistan'la devam eden savaş, bağımsızlıktan bu güne kadar İran'la mevcut olan ilişkiler ve yaşanan sorunlar bu birlikteliği daha da pekiştirmiştir. Ama bu ilişkiler sadece 1991 yılından sonra konjonktürel şekilde oluşmamış, tarihsel olarak toplumlar arasında mevcut olan ilişkilerin de bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.

İsrail ve Azerbaycan arasında mevcut iyi ilişkilerin en başlıca faktörlerinden biri Yahudilerin asırlardır Azerbaycan'da yaşamasıdır. Bu nokta her iki ülke için çok büyük öneme sahiptir. Çünkü yüzyıllardır bu bölgede yaşayan Yahudiler, Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği döneminde imparatorluğun diğer bölgelerinde her ne kadar anti-semitik davranışlara maruz kalsalarda Azerbaycan'da hiç bir zaman böyle bir şey yaşanmamıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği döneminde ve 1990'lı yıllarda Azerbaycan'dan İsrail'e göç eden

Yahudi nüfusu 1991 yılından sonra iki ülke arasında kurulan ilişkilerde büyük pay sahibi olmuştur diyebiliriz.

Azerbaycan açısından İsrail'in önemi inkar edilemeyecek kadar önemlidir. İsrail'in gelişmiş savunma sanayisine sahip olması, dünyadaki etkili Yahudi Lobisi gibi faktörler bu önemin etkenlerindendir. Azerbaycan Dağlık Karabağ'da devam eden savaşta hem siyasi hem askeri alanda desteğe ihtiyacı olması Azerbaycan'ı İsrail'e yakınlaştıran sebeplerdendir. İki ülke arasında mevcut olan savunma sanayisindeki ortaklık ve işbirliği her iki taraf açısından kazançlı olmakla birlikte her iki tarafın çıkarlarına hizmet etmektedir.

İsrail'in komşusu veya ona yakın olan bir çok petrol zengini Arap ülkesi bulunmaktadır. Buna rağmen İsrail bu konuda çok büyük sıkıntı yaşamaktadır. Petrol ithalatında dışa bağımlı olan İsrail bu konuda Azerbaycan'a büyük önem vermektedir. İstatistiklere göre Azerbaycan İsrail'in petrol ihtiyacının %40'nı temin etmektedir. İki ülkenin ticaret hacminin en büyük payı petrole düşmektedir. Ayrıca İsrail Azerbaycan petrolünü kendi limanlarından Doğu Asya pazarlarına ulaştırmak için girişimde bulunmakla beraber TAP ve TANAP projelerine katılmayı ve kendi doğalgazını bu boru hatları vasıtasıyla ihraç etmeyi düşünmektedir.

Her ne kadar İran, Azerbaycan'ın asırlardır komşusu olsa da, iki ülke arasında ortak dil, tarih, etnik ve dini- mezhepsel benzerlikler gibi olgular mevcut olsa da iki ülkenin bir birine karşı tutumu farklı olmuştur. 1991 sonrası dönemden itibaren iki ülke arasında bir çok konuda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Hazar'ın statüsüyle ilgili mevcut fikir ayrılıkları, İran'ın devrim ihraç politikası, Azerbaycan'daki azınlıkları hükumete karşı destekleme, Azerbaycan'ın Batı ile olan ilişkilerini sürekli eleştirme, İran'ın Ermenistan'a yardım etmesi gibi faktörler iki ülke ilişkilerinde belirleyici noktalar olmuştur. Özellikle Elçibey döneminde ilişkilerde kırılma noktasına gelinmiştir. Elçibey hükümetinin Türklüğü öne çıkaran eylem ve söylemleri, dış politikada Batı ve Türkiye'ye daha çok eğilim göstermesi, İran siyasi çevrelerinde rahatsızlıkla karşılanmıştır. Daha sonra Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle Azerbaycan daha dengeli bir dış politika izlemiş buna rağmen İran, Azerbaycan'a karşı tutumunu değiştirmemiştir. Hazar'ın statüsü ve Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle imzaladığı petrol anlaşması İran tarafından olumlu karşılanmamış ve İran tarafının tepkilerine neden olmuştur. İran'ın 1979 İslami Devrim'den sonra ülkenin İslami kurallar ile yönetilmesine rağmen (ister iç ister dış politika) genelde bu bölgeye özelde ise Azerbaycan'a karşı pragmatik siyaset uygulamaktadır. Bunun en somut göstergesi, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ meselesinde İran'ın tutumudur.

Azerbaycan bölgede İran'a karşı uyguladığı politka aslında bölgede istikrarın korunmasına yöneliktir. Bu çerçvede ekonomik projelerle ülkeler arasında işbirliğinin gelişmesini sağlamaya çalışmaktadır. Ancak yine de İran'dan gelecek potansiyel tehdidin de farkında olarak bahsekonu ülkeye karşı dengeleyici politikayı da gözardı etmemektedir.

Çalışmanın Konusu: Güney Kafkasya olarak tanımlanan bölge tarihsel olarak bir çok büyük gücün mücadele alanı olmuştur. Rusya'nın fiili olarak burada hakimiyetinin sona ermesi SSCB'nin dağılması ile birlikte olmuştur. Azerbaycan da Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgenin önemli aktörü haline gelmiştir. Oluşan konjonktürel birlikte Azerbaycan'ın risk ve tehdit algısı da değişmiştir. Tez çalışmasının konusu bağlamında incelenecek olan İran ekseninde Azerbaycan-İsrail ilişkileri, bölgede uzun yıllardan beri Azerbaycan ve İran arasında yaşanan rekabet ve İran'ın Azerbaycan'dan algıladığı tehdit kapsamında ve bu bağlamda izlediği politikalara karşın Azerbaycan'ın uyguladığı strateji açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada Azerbaycan'ın SSCB'nin dağılmasından sonra elde ettiği bağımsızlıktan sonraki dönemde uyguladığı dış politika ve İran'ın Azerbaycan İsrail ilişkilerinin oluşmasında ne kadar etkisinin olduğu değerlendirilmiştir. Konu ile ilgili çalışmada öncelikli olarak olarak tezin daha anlaşılır ve daha iyi kavrana bilmesi açısından genel olarak Azerbaycan dış politikası hakkında genel bilgi verilecektir, daha sonra ikinci bölümde Azerbaycan-İran ilişkileri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Azerbaycan-İsrail ilişkileri incelenmiş, en sonda ise tezin temel araştırma sorusu olarak Azerbaycan-İsrail ilişkilerinde İran faktörü ele alınacaktır.

Çalışmanın Amacı: Yapılan bu çalışmanın esas amacı, bağımsızlığını elde etmesinden sonra toprak ve ulusal bütünlüğünü sağlama, ulus, seküler ve üniter devlet inşa etmeye çalışan ve bunların yanı sıra bölgeselleşmeye çalışan, topraklarının %20'si komşusu Ermenistan tarafından işgal edilmiş, bölgedeki İran ve Rusya gibi bölgesel hegemon güçlerin arasında sıkışıp kalmışlığın dezavantajları ve bu ülkelerde algıladığı tehdit bağlamında Azerbaycan'ın dış politikada uyguladığı çok yönlü ve dengeli stratejilerin İran ve İsrail ekseninde nasıl oluştuğuna cevap aramaktır. Araştırma konusu olan bu konunun seçilmesinin temel maksadı Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da etkinliğini arttırmaya çalışmakla beraber, bunu bölgedeki diğer büyük güçleri rahatsız etmeden yapamaya çalışması, güvenliğini temin etmek istemesi ve aynı zamanda fiili savaş durumunda olmasının getirdiği dezavantajları bertaraf etmeyi hedefleyen bir dış politika stratejisi olarak İsrail'le kurduğu ilişkilerin Azerbaycan için ne kadar gerekli olmasını amaçlamaktadır. Azerbaycan'ın İsrail'le kurduğu ilişkiler direk olarak Azerbaycan'ın güvenliği ve dış politika kazançları ile ilgili bir durumdur.

Çalışmanın Önemi: Konu ile ilgili olarak literatürde yapılan araştırmalarda elde edilen bulgulardan yola çıkarak literatürdeki mevcut kaynaklarda Azerbaycan-İsrail ilişkileri teorik bir çerçevede fazla değerlendirilmediğine rastlanmaktadır. Akademik bir çalışma konusu olarak Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin disipline edilmediği okumalar zamanı gelinen kanaattir. Bu anlamda bu tez çalışmasının literatüre teorik çerçevede Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin anlaşılması ve bunu etkileyen faktörlerin neler olduğuna dair katkısı olacağı kanaatindeyim.

Çalışmanın Yöntemi: Yapılan bu tez çalışmasında yazılı kaynaklardan veri toplama nitelikli olmakla birlikte temel ve içerik araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma yöntemi olarak kullanılan bu metodla konu ile ilgili yapılan çalışmalardan bilgi ve veriler

toplanmış, ikincil kaynak taraması yapılmış, sadece akademik çalışmalar değil aynı zamanda yazılı ve görsel basında konu ile ilgili tüm datalar incelenmiştir. Bunların dışında İran'a gidilerek saha çalışması yapılmış, Azerbaycan'ın İran'la sınırdaş olan işgal edilmiş bölgelerine yakın yerlerde gözlemler yapılmıştır. Oradaki yerel halkla İran'ın Ermenistanla ve işgal edilmiş bölgelerine yönelik ticaretinin ve her hangi bir ilişkinin olup olmamasının küçükçaplı araştırması yapılmıştır. Ayrıca Bakü'de Sinogoga ve Azerbaycan Yabancı Diller Üniversitesinde bulunan İsrail Merkezine giderek orada görüşmeler yapılmıştır. Araştırma yöntemi olarak analitik söylem ve tanımlamalar yapılarak açıklayıcı karşılaştırmalar yapılmaktadır. Çalışma konusu çok yönlü araştırılarak teorik çerçevenin de bu devletin dış politikasının uygulandığı düzeye uygun olarak, devlet, sistem, alt-sistem ve bölgesel düzeyde dış politika amaçları pratik olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Araştırma Sorusu: İran'ın genel olarak Güney Kafkasya ve özel olarak Azerbaycan'a yönelik uyguladığı politikaların Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin kurulmasına etkisi.

TEORİK ÇERÇEVE

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte iki kutuplu sistem ortadan kalkmış ve yeni sistem çok merkezli ilişki ağlarının karşılıklı etkileşim içinde olduğu, birlikte fonksiyon gördüğü bir yapı haline gelmiştir (Sönmezoğlu, 2014: 903). Bağımsızlığını yeniden elden eden Azerbaycan da bölge ülkeleri arasında mevcut olan ilişki ağlarını ayrı ayrı değerlendirerek bu çerçevede yol haritası çizmiştir.

Azerbaycan Rusya, İran, Ermenistan'ı dengeleme siyaseti ile beraber, iç dinamiklerine yönelerek, nüfus artışı, ekonomik büyüme ve güçlenme, askeri ve sanayi kompleksi ve savunma gücünü arttırmaya çalışarak, öncelikli olarak siyasi yapısını ve istikrarını sağlayarak dengeleme politikası izlemektedir. Ayrıca Azerbaycan dış ekonomik, güvenlik ve siyasi ilişkilerinde farklı bölgesel ve küresel hegemonik güçlerle işbirliği yapıp onlarla ortaklık kurarak doğrudan askeri ve siyasi çatışmaya girmeden pragmatik dış politika stratejisi izleyerek çıkarlarını dengelemeye çalışmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan da bağımsızlıktan sonra oluşan uluslararası konjonktürde uyguladığı dış politika incelendiğinde bulunduğu coğrafya itibarı ile 'Denge' kavramının öne çıktığını görmekteyiz.

Azerbaycan ve İsrail arasındaki ilişkilerin oluşmasında İran'ın ne kadar etkisinin olmasını araştıran bu çalışmanın teorik çerçevesini Neo-Realist teori oluşturmaktadır. Ancak bölgenin karmaşıklığı ve uygulanan politikalar da gözönünde bulundurularak çalışmanın teorik çerçevede daha iyi anlaşılabilmesi açısından farklı yaklaşımların da yardımı ile açıklanmaya çalışılacaktır.

Neorealist teoriye göre 3 temel varsayım vardır. İlk olarak sistem anarşiktir, ikincisi, devletleri bir birine benzeyen güvenliğini temin etmenin ön planda olduğu davranış

biçimi vardır, üçüncüsü, sistem içindeki aktörlerin pozisyonlarını belirlenmesine yardımcı olan güç dağılımı mevcuttur. Klassik Realizm'den farklı olarak neo-realizm, devletlerin salt olarak girdikleri bir rasyonel karar verme süreci ile hareket etmediğini idda eder. Kararlar söz konusu aktörlerin kendilerinin ve rakiplerinin sistem içinde bulundukları konumları itibarı ile çizdiği çerçevede belirlenen etkileşimlerin, devletleri buna mecbur bırakan bir sonucu olduğu savını ileri sürer. (Kardaş ve Balcı, 2014: 127) Uluslararası sistemin anarşikliği de gözönünde bulundurularak Azerbaycan dış politikasını ve tezde işlenen ülkeler olarak İran ve İsrail'in uluslararası sistemdeki konumunu baz alarak Azerbaycan dış politika kararvericilerinin bu yönde politikalar oluşturduğu gözlemlenmektedir.

Waltz, öne sürdüğü yaklaşımda sistemin anarşikliğini kabul etmekte ve bu anarşiden dolayı devletlerin kendi başının çaresine bakma eğiliminin ortaya çıktığını savunmaktadır. Bununla beraber Waltz'a göre, bazı devletlerin her zaman güç kullana bilmesi mümkün olduğu halde diğer devletlerin de buna karşılık askeri gücü daha fazla olan komşularının merhametine kaldığını savunmaktadır. (Waltz, 1979: 102). Bu bağlamda Güney Kafkasya bölgesel alt sisteminde bulunan Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve bu bölgede bulunan denklemler itibarı ile bu çerçevede bir strateji izlediğini göre biliriz. Zira Azerbaycan, Ermenistan tarafından topraklarının %20'si işgal edilmesi ve halen devam eden bir savaş durumunda olması nedeniyle bu ülkeye karşı kendisini savunmak ve topraklarını işgalden kurtarmak mecburiyetindedir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Azerbaycan topraklarının işgaline son verilmesi hususunda kararların olmasına rağmen Ermenistan tarafı bu kararlara uymamaktadır. Buradan da görüldüğü üzere uluslararası sistemde normların ve kuralların uygulanmasını temin edecek bir üst otoritenin olmamasından dolayı Azerbaycan kendi başının çaresine bakma eğilimi çerçevesinde hareket etmeye çalıştığı görülmektedir. Azerbaycan bu eğilim çerçevesinde bölgedeki ve bölge dışındaki güçlerle ilişki ağları oluşturarak bekasını temin etmeye çalışmaktadır.

Neorealist teorinin ortaya koyduğu bir diğer varsayım ise devletlerin güvenliklerini temin etmenin ön planda olduğu bir davranış biçiminin mevcut olduğudur. Azerbaycan dış politikası bu çerçevede değerlendirildiği zaman yukarıda da belirtildiği gibi bölge denklemlerinin ortaya çıkardığı durum çerçevesinde politika uyguladığı görülmektedir. Azerbaycan güvenliğini temin etme açısından bağımsızlığını elde ettikten sonra çok taraflı dış politika uygulamaya çalışmıştır. Azerbaycan, Rusya ve İran gibi bölgesel hegemonik güçlerin arasında yerleşmekte ve bu bağlamda tarihsel olarak bu iki ülkeyle olan ilişkileri ve aynı zamanda Ermenistan'ın işgalini gözönünde bulundurarak kendi güvenliğini temin etmeye çalışmaktadır. Dahası Rusya ve İran'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmiş Ermenistan'la olan ilişkilerine baktığımız zaman hem askeri, hem siyasi ve ekonomik olarak iyi ilişkilerin mevcut olduğunu söyleye biliriz. Özellikle Rusya'nın Ermenistan'la olan savunma sanayisi alanındaki ilişkiler ve silah ticareti Azerbaycan'ı bu çerçevede bir pozisyon almaya mecbur etmektedir (İsmayılov, 2015:4-6). Keza İran'ın da Ermenistan'la çok yönlü ve çok sektörlü ilişkileri mevcuttur (Özdaşlı

ve Kodaman, 2016:226). Bu bağlamda Azerbaycan hem Rusya'ya olan savunma sanayisi bağımlılığını azaltmaya çalışarak bu alanda gelişmiş ülkelerle işbirliği yapmaktadır. Azerbaycan'ın bu kapsamda kurduğu ilişkiler bölgedeki bahse konu iki devlete karşı irredentist nitelikli olmamakta, tamamen toprakları işgal altından olan ve kendi savunma gereksinimleri doğrultusunda bunu gerçekleştiren bir ülke olarak hayata geçirmektedir. Azerbaycan bunu yaparken sahip olduğu enerji kaynaklarını ihraç ederek buradan maddi gelir sağlamakla beraber, enerji kartını bir diplomasi aracı olarak kullanmaya çalışarak güvenliğini bu yolla da sağlamaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Neorealist teorinin öne sürdüğü bir diğer varsayım, sistem içinde bulunan aktörlerin pozisyonlarını belirlemeye yardımcı olacak güç dağılımı ve bu dağılım sonucunda ortaya çıkan güç dengesi olduğudur. Bu varsayım çerçevesinde Azerbaycan hem genel dış politikasına hemde çalışmanın konusu olarak İran ve İsrail ile olan ilişkileri değerlendirdiğimizde, Azerbaycan'ın bu varsayım bağlamında hem küresel sistemden hemde bölgesel alt sistemde ülkelerle ilişkilerini denge siyaseti çerçevesinde kurduğu belirtilebilir. Azerbaycan, hem Rusya ile hem İran ile hemde bölgesel ve küresel bazda bu ülkelerle çıkarları çatışan devletlerle ilişki kurmaya çalışmaktadır. Rusya ile BDT çerçevesinde, Batı ile NATO ve Avrupa Konseyi çerçevesinde ilişkiler kurmaktadır. Diğer taraftan İran ile siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmekte, Filistin sorunda İslam dünyası ile birlikte hareket etmeye çalışmakla beraber aynı zamanda kendi savunma sanayisi alanında ihtiyacını karşılamak ve dünyadaki Ermeni lobisine karşı Yahudi lobisini kullanmak adına İsrail'le ilişki kurmaktadır. Azerbaycan, uluslararası sistemdeki aktörlerin sistem içinde bulundukları konumunu rasyonel şekilde değerlendirerek bu noktada çok boyutlu, çok yönlü ilişkiler kurmaya çalışmaktadır.

Waltz'ın yaklaşımına göre, güvenlik meselesi ekonomik kazanç elde etmeden önce gelir. Bu anlamda Azerbaycan, her ne kadar Nahçıvan ablukada olsa da ve ya İran'la diğer sınır bölgelerinde karşılıklı ticaretler olsa da her hangi bir ekonomik serbest ticaret bölgesi kurulmamıştır. Bunun sebeplerinden olarak ise hem İran'ın Azerbaycan'a yönelik casus faaliyetlerinin ola bileceği ihtimali, hem Azerbaycan'ın Batı ile olan ilişkileri gözönünde bulundurularak değerlendirilebilir.

Neorealist yaklaşıma göre, devletler için güvenlik kaygısı daha fazla güç elde etmeden daha önemlidir. Yani devletler güçlerini arttırmaktan ziyade güvenliklerini sağlamak için politikalar üretirler (Sever, 2012: 10). Azerbaycan'ın izlediği stratejiler değerlendirildiği zaman Ermenistan dışında Rusya ve İran'a karşı daha fazla güç elde etmenin dışında kendi güvenliğini arttıracak politikalar izlediği görülür. Her iki ülke ile kıyaslandığı zaman Azerbaycan'ın ekonomisi daha zayıf kalmakta ve bu da askeri kapasitesini onlarla mukayesede güçsüz kılmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan güvenliğini temin edecek politikalar izlemektedir. Bölge dışındaki ülkelerle gerçekleştirdiği işbirlikleri bu kapsamda ele alınabilir. İsrail'le kurduğu çok boyutlu ilişkiler, ABD ile enerji ve güvenlik ilişkileri bunlara örnek ola bilir. Bu ilişkiler geliştirilirken ise Azerbaycan bölgede mevcut olan hegemon devletlerin kendisinden tehdit algılamamasına dikkat etmektedir.

Neorealist teorinin devletlerin birbirleri arasında neden güç yarışı içinde olduğuna dair 5 varsayımı bulunmaktadır.

1. Büyük güçler uluslararası politikayı domine eden başat aktörlerdir.
2. Tüm devletler saldırgan askeri kapasiteye sahiptir.
3. Devletler bir birlerinin niyetinin ne olduğunu tam olarak bilmezler ancak bazı durumlarda revizyonist devletler güçler dengesini değiştirmek için kuvvet kullanımına giderken, statükocu devletler mevcut dengeden razı olarak bunu değiştirme ihtiyacı duymazlar.
4. Devletin ana hedefi hayatta kalmaktır. Devletler toprak bütünlüğünü ve iç siyasette bağımsızlıklarını korumayı hedeflemektedir.
5. Devletler, izlediği stratejilerle hayata kalma olanağını maksimize etmeye çalışan rasyonel aktörlerdir (Dunne vd., 2013: 79).

Bu varsayımlar ışığında Azerbaycan dış politikası mercek altına alındığında izlenen politikaların kompleks bir konjonktürde hayatta kalma ve mevcut güç dengesi statükosunu devam ettirme niyetinin olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte devletlerin birbirlerinin niyetlerini bilmeme varsayımı ve askeri güç kapasiteleri göz önünde bulundurularak ittifaklara ve savunma harcamalarını arttırmaya yönelik stratejiler uyguladığını söyleye biliriz.

Devletler kendi güvenliklerini temin etme adına ne kadar güce ihtiyacı vardır sorusu da Neorealist teorinin cevap aradığı bir diğer yaklaşımdır. Bu anlamda Neorealizm'e göre saldırgan (offensive) ve savunmacı (defensive) realizm mevcuttur. John Mearsheimer'in başını çektiği grup olan Saldırgan Realizm, uluslararası sistemin anarşikliğinden dolayı devletler başkalarına güvenemez ve hayatta kalmak için her zaman güç mücadelesi vermek zorunda olduğunu savunur. Savunmacı Realizm için ise uluslararası sistemde bir devletin hayatta kalması içingüvenliğini sağlayacak ölçüde bir güç miktarına ulaşması yeterli olacağı yaklaşımını savunmaktadır. Savunmacı realistlere göre bir devlet güç artımına gittiğinde diğer devletler güç dengesini yeniden restore etmek adına başka devletlerle ittifaka gidebilirler (Lawson, 2015: 89). Bu çerçevede Azerbaycan'ın izlediği stratejilere bakıldığında zaman bölgede hiçbir devlete karşı yayılmacı bir söylem yada eylemde bulunmamaktadır. Hem İran'la hem Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmakta hemde bu ülkelerle çıkarları çatışan diğer devletlerle işbirliği yapmaktadır. Dahası Azerbaycan dış politikasında savunmacı realizmin öne planada olmasının en başlıca nedeni toprakları işgal altında olan devlet olarak, bölgede bulunan diğer güçlerle çatışmaktan kaçınarak bulunduğu savaşın kendisine karşı kullanılmasının önüne geçmeğe çalışmaktadır. Ayrıca Azerbaycan uyguladığı politikalarda kendi güvenliğini temin edecek ölçüde güce sahip olmaya çalışarak egemenliğini korumayı hedeflemektedir.

Azerbaycan bölgesel ve küresel hegemonik güçlerle doğrudan askeri yada siyasal olarak çatışma yada kutuplaşma siyasetinden kaçınmaktadır. Eğer bu yönde bir strateji izlerse

Sıfır Toplamlı Oyun mantığı çerçevesinde kaybetme açmazı ile karşı karşıya kalır. Bu doğrultuda bölgedeki güçlerle kıyasladığımız zaman zayıf bir ülke olan Azerbaycan zararı aza indirerek büyük güç karşısında uzlaşmayı tercih etmekte, çıkarları uyumlaştırmaya çalışarak kazancını azaltsa da işbirliklerini geliştirmek istemektedir. Dahası Azerbaycan bu çerçevede bağımlı kalma açmazını da orta vadede kendisine sorun olmaktan çıkarmakta ve kendini güçlü hissettiğinde diğer ülkelerle ittifaklara girmede tereddüt etmemektedir.

Genel olarak güç dengesi devletlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek ve amaçlarına ulaşmak için kullandıkları görülmektedir. Bu durum da dengeleme, taraflar arasındaki ağırlığın aynı olduğunu belirttiği gibi burada da belli bir devletin veya devletlerin gücünün başka devlet veya devletlerin gücü ile dengelendiği durumu nitelendirmektedir. (Arı, 2013: 275).

Waltz, devletlerin kendi güçlerini geliştirmek adına çalıştıklarını yada güçlü devletlerden geride kaldıkları zaman bu devletlerle birleşmeyi yani peşine takılmayı hedeflediği varsayımını öne sürer. Herhangi bir devlet sistem içinde gücünü arttırmak için daha güçlü devletlerin safına geçer. Bu zaman bu yaklaşım dengeleme siyasetinden ziyade peşine takılma olur (Waltz, 1979: 126). Neorealist yaklaşıma göre bazı devletler büyük güçlere karşı 'Peşine Takılma' (bandwagon) yaklaşımını benimseyerek çıkarlarını arttırmayı yada kayıplarını azaltmayı hedeflerler. Başka devletler ise diğer güçlerle koalisyonlar kurarak karşı denge oluştururlar (Donnelly, 2013: 61). Bu bağlamda Azerbaycan Güney Kafkasya alt sistemindeki ülkelerle kıyaslandığı zaman daha dengeli bir siyaset izlemekte olduğu yorumu yapılabilir. Zira Gürcistan, NATO ve ABD'nin peşine takılarak Rusya ile, Ermenistan ise Rusya'nın peşine takılarak bölgede hem Azerbaycan'a karşı hemde Türkiye'ye karşı çatışmacı politika izlemektedir. Azerbaycan ise benimsediği denge politikası ile birlikte hem genel dış politikasında hemde dış politika bileşenlerinde dengeleme stratejisi izlemektedir. Azerbaycan her ne kadar bölgede Rusya'nın başat aktör olmasını kabul etse de, peşine takılma eğiliminden kaçınarak, Rusya'yı kendisine karşı kışkırtmadan onu ABD ve Avrupa ile dengelemeye çalışmaktadır. Ayrıca Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununda kilit önem taşıdığı bilincinde olsa da farklı diplomasi araçları ile sorunu kendi lehine çözmeye çalışacak politikalar da geliştirmektedir. Diğer taraftan Azerbaycan, İran'la olan ilişkiler çerçevesinde bu ülkenin kendi bulunduğu bölgede var olan çıkarlarını göz ardı etmeden ve kendisinden algıladığı tehdidi minimuma indirmeye çalışan çizgi ile ilerlemeye çalıştığı, buna rağmen İran'la olan tarihsel arka planın da etkisi ve İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikaları nedeniyle onu dengeleyecek ülkelerle ilişki ağı oluşturmuştur. Azerbaycan, Güney Kafkasya'da hem bölge dışı hemde bölge de bulunan hegemon devletlerin tümü ile işbirliği yapmaya çalışmaktadır. Dahası Azerbaycan bunların dışında 2011 yılında Bağlantısızlar Hareketi'ne katılarak dış politikasını daha çeşitlendirmiştir. Azerbaycan, bu stratejilerle bölgede tek bir ülkenin peşine takılmadan kendi güvenliğini temin edecek, toprak bütünlüğünü yeniden sağlamaya yardımcı olacak, egemenliğini korumaya ve devam ettirmeye olanak

sağlayacak politikalar uygulamakta ve bölgede kendisi lehine ortaya çıkan herhangi bir durumun önüne geçmeye çalışmaktadır.

Tez’de mercek altına alınan konu sadece neorealist teori ile değil aynı zamanda Azerbaycan dış politikası özel olarak İran’la ilişkiler Bölgesel Güvenlik Kompleksi yaklaşımı ile de incelenmiştir. Devletler güvenliklerini sağlama adına kendi çevrelerinde güvenlik bölgesi oluşturmaya çalışmaktadırlar. Devletlerarasındaki bölgesel güvenlik stratejileri iktisadi, siyasi, gerekse askeri araçlarla uygulanmaktadır. Barry Buzan bu yaklaşımı bölgesel güvenlik kompleksleri olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımın temeli, büyük güçler dışındaki devletlere yönelik tehditlerin en çok sınırdaş ülkelerden ve ya sınırdaş ülkeler vasıtasıyla geliyor olması fikrini esas almaktadır. Devletler kendi güvenliklerine veya egemenliklerine karşı olan tehdidin bulundukları bölgeden kaynaklı olduğunu düşünürler. Buzan’a göre, bölgesel güvenlik komplekslerinin oluşumunda coğrafi yakınlık, kültürel faktörler, siyasi yapı ve tarihsel faktörler etkilidir. Bu kompleks ilişkilerle siyasi, ekonomik ve kültürel entegrasyon daha çabuk sağlanabilir (Buzan and Weaver, 2003:45). Bununla beraber Buzan, sistemdeki anarşinin, yakınlık mesafesi ve coğrafi çeşitliliğin kompleks içindeki devletler arasında güvenlik karşılıklı bağımlılığını daha da önemli hale getirdiğine dikkat çekmektedir (Buzan and Weaver, 2003:46). Buzan’ın öne sürdüğü bu yaklaşım devletlerin kendilerine yönelik tehditlerin komşularından yada onların vasıtasıyla geldiği varsayımını doğrular. Bu çerçevede Azerbaycan’ın İran’la ve diğer bölge devletleri ile olan ilişkilerini değerlendirdiğimizde, bölgede ortak bir güvenlik kimliğinin olmamasından dolayı Azerbaycan bölge ülkeleri ile hem tarihsel bağlarını kullanarak hemde coğrafi yakınlıktan doğan avantajlarla özellikle ekonomik ilişkilerini geliştirerek bölgede güvenlik karşılıklı bağımlılığı arttırmaya çalışmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan’ın Türkiye ve Gürcistan’la geliştirdiği enerji ulaşım hatları projeleri (BTC ve BTE, TANAP, TAP) Azerbaycan’ı bölgede önemli aktör haline getirmektedir. Ayrıca Azerbaycan, Ermenistan’la yaşadığı sorun çerçevesinde bölge ülkeleri ile kuracağı karşılıklı faydalı ilişkilerle onların desteğini almaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Rusya ve İran’la kurulan ilişkilere de önem vermektedir. Azerbaycan’ın İran’la bağımsızlığını kazandıktan sonra kurduğu ilişkiler her zaman inişli çıkışlı olmuştur. İran’ın Azerbaycan’ı kendi ulusal bütünlüğüne tehdit olarak algılaması ve bu bağlamda Azerbaycan’ı dengelemek adına Ermenistan’la ilişkilerini geliştirmektedir. Azerbaycan ise İran’la bu meseleden dolayı çatışmaktan kaçınmaktadır. Zira Azerbaycan hem İran’la kıyaslandığı zaman kapasitesi itibarı ile güçlü bir devlettir. Ayrıca Azerbaycan’ın Nahçıvan’la olan kara iletişimi İran toprakları üzerinden kurulmuştur. Bu bakımdan Azerbaycan İran’la olan ilişkilerini hem siyasi hem de ekonomik alanlarda geliştirmeye çalışarak İran’dan gelebilme ihtimali olan tehdit algısını minimuma indirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan’ın İran’la mevcut olan ekonomik ilişkilerine baktığımız zaman, Azerbaycan’ın İran’la birlikte Kuzey-Güney ulaşım koridoru çerçevesinde gerçekleştirdiği ulaşım projeleri, Nahçıvan’ın İran’la olan ticari ilişkileri, Azerbaycan’ın bölgesel güvenlik çerçevesinde kendi güney sınırlarında güvenlik bölgesi kurmaya çalıştığı söylenebilir. Azerbaycan’ın özellikle İran’da Hasan

Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra ekonomik ilişkilerde ivme kazandığı söylenebilir. Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik kompleksi yaklaşımı çerçevesinde İran'la ilişkilerine baktığımız zaman Azerbaycan'ın İran'a son ulaşım projesi çerçevesinde 10 yıllık ve ilk 3 yılı faizsiz olmakla 500 milyon değerinde kredi vermesi Azerbaycan'ın İran'dan algıladığı tehdidi nötralize etmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Dahası bu kredi İran'ın kendi topraklarında olan demiryol hattının inşası için verilmiştir.

Azerbaycan'ın dış politikada uygulamaya çalıştığı çok yönlü siyasetin değerlendirilmesine katkı sağlayacak bir diğer yaklaşım ise Randall Schweller'in Çıkarlar Dengesi yaklaşımıdır. Schweller, iç siyasi süreçlerin ve değişkenlerin dış politika davranışlarını belirlediğini savunmaktadır (Schweller,2004:164). Schweller, 'Bandwagoning for Profit' isimli çalışmasında 'Çıkarlar Dengesi' yaklaşımının sistem ve birim seviyesinde olmak üzere 2 anlamı olduğunu belirtmektedir. Birim düzeyi; devletin kendi çıkarlarını genişletmek için ödemeye istekli olduğu maliyetlerle mukayesede mevcut çıkarlarını savunmak için ödemeye istekli olduğu maliyetleri ifade eder (Schweller, 1994:99). Bu bağlamda devletlerin statükocu ve revizyonist olarak iki gruba ayırmamız mümkündür. Sistem seviyesinde çıkarlar dengesi, kapasitelerin dağılımını öne sürmekte ancak bunun kendi başına sistemin istikrarı adına bir şey ifade etmediğini savunmaktadır. Daha da önemlisinin ise bu kapasitenin ve etkinin kullanıldığı hedef ve amaçlar olduğunu ileri sürmektedir. Schweller, devletlerin güç ve nüfuzu, sistemi yönetmek veya onu yıkmak için kullanabileceğini, ya da bu araçların diğer devletleri tehdit etmek veya onların daha güvende hiss etmelerini sağlamak için kullanabileceğini söyler. Bu sebeple de sistemin istikrarının revizyonist ve statükocu güçlerin dengesine bağlı olduğunu ileri sürer. Yani sistem içinde statükocu devletler revizyonist devletlerden güçlüyse o zaman sistem istikrarlı kalacak, eğer aksine bir durum mevcutsa o zaman sistem değişime maruz kalacaktır. (Schweller, 1994:104). Schweller, statükocu devletleri, sahip olduklarını koruyan ve güvenliklerini maksimize eden birimler olarak tanımlamıştır. Revizyonist devletleri ise sahip olduklarından daha fazla güç elde etmeye çalışmakta ve bunun için askeri gücünü de kullanmaktan çekinmeyen birimler olarak tanımlamıştır (Schweller, 1994:105). Sistem içindeki aktörlerin sistematik belirleyicilikten bu şekilde bağımsızlaşmasından dolayı, devletlerin izlediği dengeleme politikasının güç konteksinde değil çıkar ekseninde olduğu belirtilmiştir. Schweller'in öne sürdüğü çıkarlar dengesi, devletlerin dış politikada karşılaştığı tehditlere kendi çıkarları ekseninde karar verdiğini ileri sürer (Schweller, 1994: 100). Bu yaklaşımın esasını ise, 'Devletler çıkarlarına uygun devletlerle işbirliği yaparak denge politikası uygular' tezi oluşturmaktadır (Schweller,1994).

Bu yaklaşım temelinde Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonra uyguladığı stratejiler değerlendirildiğinde Azerbaycan, Güney Kafkasya alt sisteminde İran ve Rusya arasında yeralan, jeopolitik konumu itibarı ile önemli bir ülke olarak kendi çıkarları ile örtüşen ülkelerle işbirliği yapmaktadır. Azerbaycan'ın İran ve Rusya ile olan sınırı, Hazar'a kıyısının olması gibi etkenler Azerbaycan'ı önemli aktör haline getirmiştir. Azerbaycan

çıkarlarını dengeleme adına hem bölgedeki büyük güçlerle hemde bölgede çıkarları bulunan bölge dışı güçlerle işbirliği yapmaktadır.

Azerbaycan'ın 1994 yılında Batılı Petrol şirketleri ile imzaladığı 'Asrın Anlaşması' Rusya tarafından olumsuz karşılandı. Daha sonra Azerbaycan, Hazar'dan çıkarılan petrolü Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı ile ihraç etmek istemesi de Rusya'nın tepkisine neden oldu. Azerbaycan Rusya ile ilişkileri bozmama ve çıkarlarını dengeleme adına erken petrol ihracını Rusya'dan geçen Bakü-Novorossiysk boru hattı ile gerçekleştirdi (Məmmədov,2013: 113). Azerbaycan'ın çıkarlarını dengeleme adına uyguladığı bir diğer politika ise yine enerji alanında ABD ve İran arasında kurduğu dengeydi. Azerbaycan bahsekonu petrol anlaşmasında komşusu İran'ı bu anlaşmanın dışında tutumak istemeyerek İran'a %5 pay vermek istemiş ancak ABD'nin baskısı ile karşılaşınca bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan için o dönemde petrol anlaşmasının ve bu anlaşmadan sonra elde edeceği maddi gelirin hayati önem taşıması nedeniyle kendi çıkarlarını gözardı etmeden ve bu projeyi gerçekleştirmek adına ABD'nin desteğinin mutlak olmasından dolayı ABD ile ilişkilerini bozmamaya çalışmıştır. Ancak Azerbaycan, İran'la da olan ilişkilerinde sorun yaşamamak adına İran'a daha sonra doğalgaz anlaşmasından %10'luk bir hisse vererek İran'dan gelen eleştirileri nötralize etmiştir.

Schweller'in çıkarlar dengesi bağlamında vurguladığı bir diğer varsayım ise; statükocu devletlerin revizyonist devletlerden daha güçlü olması sistemin istikrarlı kalmasına yardımcı olabilir tezidir.(Schweller,1994: 104). Bu sistematik yaklaşım çerçevesinde Güney Kafkasya alt-sistemini değerlendirdiğimiz zaman Azerbaycan'ın İran ve ABD arasında kendi çıkarlarını dengelemeye çalıştığı bir diğer olaya değinmekte fayda var. ABD, Azerbaycan'ın İran'la komşu olmasından dolayı İran'a yönelik baskılarda Azerbaycan'ın da desteğini almayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri, Azerbaycan'dan üss talebinde bulunmuş, Azerbaycan ise İran'la var olan ilişkileri- Azerbaycan'ın Nahçıvan'a ulaşım için İran topraklarını kullanması, buraya doğalgaz ve elektriğin İran vasıtasıyla verilmesi, Güney Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin durumu ve daha sonraki süreçte iki ülke arasında devam edebilme ihtimali yüksek olan hasmane tutum- bağlamında Azerbaycan, uzun vadede kendi çıkarlarını gözönünde bulundurarak ABD'nin talebine olumsuz yanıt vermiştir. Buna karşılık Azerbaycan, ABD ile olan ilişkileri çerçevesinde NATO ile işbirliği içinde olmuş, ABD'nin Irak ve Afganistan müdahalelerine destek vermiştir.Azerbaycan askerleri NATO Barış gücü çerçevesinde bu ülkelerde görev yapmıştır.

Genel olarak Azerbaycan dış politikasını ve bahsekonu iki ülke ile olan ilişkilerini açıklamamıza yarar sağlaya bileceği düşünülen bir diğer yaklaşım ise 'Oyun Teorisidir'. Bu teorenin bir diğer bileşeni olan Değişken Toplamlı Oyunlar veya Sıfır Toplamlı Olmayan Oyunlar (Non Zero Sum Game), bu çerçevede açıklama yapmamıza yardımcı ola bilir.

Değişken toplamı oyunlara göre tarafların kazancı izleyecekleri stratejilere göre değişir. Taraflar arasında oluşturulacak işbirliği veya izlenen stratejiler sonuçta kazancı artırabilir. Bu yaklaşım, uluslararası sistemin anarşik olmasının kabul edilmesiyle birlikte, ülkeler arasında yaşanan rekabetin hepsi sıfır toplamı olmaya bilir varsayımını ileri sürmektedir. Değişken toplamı oyunlarda ikiden fazla taraf olabilir. Bu doğrultuda oyunun tarafları birbirlerine karşı rekabet içinde olsalar da işbirliğine de açıktırlar. Sıfır Toplamı Olmayan Oyunlar’la ülkelerin dış politikada kazanç analizi yapılırken kullanılan bir diğer oyun kuramı ise ‘Geyik Avı’ modelidir. Bu modele göre avcılar işbirliği yaparak avlayacakları bir geyikle hepsini yetecek ölçüde yemeğe sahip olacaklar. Burada avcıları bir araya getiren ortak çıkar açıktır. Ama burada taraflardan birinin işbirliğinde vazgeçmesi geyiğin kaçmasına neden olacaktır. Ancak işin bir diğer boyutu ise avcılardan her hangi birinin doyması için bir tavşanın yeterli olacağıdır. Eğer avcılardan biri gördüğü tavşanın peşinden giderse geyik de kaçmış olur böylelikle de işbirliği bozulmuş olur. Yani çıkarını başka bir yolla sağlaya bilir. Burada mevcut olan varsayımlar ise avcının hem tavşanı avlayamayacağı ve hem geyiğin avlanmasına mani olmasıyla birlikte avcının tavşanı avlaya bilme ihtimali de vardır. Burada bireysel çıkar üstün tutularak işbirliğinin terk edilmesiyle aslında sonuçta kazanç da riske atılmış olabilir. Zira avlanması öngörülen geyiğin tavşana oranla daha fazla kazanç sağlaya bilmesi de sözkonusudur. Burada bireysel çıkarın da fazla olabilme ve daha çok kazanç elde etme ihtimali varsayımlar arasındadır (Arı, 2013: 221-229).

Bu Oyun Kuramı bağlamında Azerbaycan dış politikasını ve mevcut iki ülke ile olan ilişkilerini değerlendirmemiz mümkündür. Azerbaycan, İran'la komşu olan, dil, din, mezhep, kültür ve tarih bakımından bir birine çok yakın iki ülkedir. İki ülke bölgede SSCB dağılıktan sonra kısa süreli belirsizlik döneminden sonra kısmen işbirliği içinde olmuşlar. Bulundukları bölgede farklı alanda işbirliği yapsalar bile her iki ülke bir birine karşı güvensizlik hissetmektedir. Fiilen savaş durumunda olması Azerbaycan'ı askeri kapasitesini geliştirmeye zorlamakta, bununla beraber Azerbaycan'ın İran'la kıyaslandığı zaman ekonomik ilişkileri İsrail'le daha fazla olması, İsrail'in dünyadaki lobi gücünden Azerbaycan'ın faydalanyor olması gibi etkenler Azerbaycan'ın kendi güvenliği ve dış politika kazançları açısından İsrail'in daha önemli bir partner olduğu izlenimini vermektedir. Bu ittifak Azerbaycan'a bölgede hem dengeyi koruma adına hem de farklı alanlarda kazanç elde etme adına daha fazla avantaj sağlamaktadır. Bu kurama göre en rasyonel olan tercih edilmektedir. Oyun teorisinin toplam sıfır mantığına uygun olarak Azerbaycan'ın komşuları, Azerbaycan'la ilişkileri mutlak kazanç perspektifinden bakarak, göreceli bir kazanç gördüğünde işbirliğinden kaçınmaktadır. Oysa Azerbaycan, bölgesel ve küresel güçlerle işbirliğine neoliberal bir yaklaşımla tavuk oyunu mantığına da uygun olarak işbirliğinden kaçınmak yerine, göreceli çıkar olsa bile geyik avı mantığında olduğu gibi çok yönlü, çok boyutlu, her alanda işbirliğine açık bir ekonomik, siyasi barışçıl bir politika izlemektedir. Azerbaycan ekonomik olarak bölgesel ve küresel piyasalarda, enerji sektöründe diğer ülkelere rakip olmasına rağmen, komşu ülkelerle

serbest ticaret ve ekonomik ilişkilerin maksimum düzeyde gelişmesini ve ticari ve ekonomik ilişkilere siyasetin negatif müdahalesine karşı çıkmaktadır.

Azerbaycan dış politikasını açıklanmasına katkı sağlayacak bir diğer yaklaşım ise Stephen M. Walt'un öne sürdüğü Tehditleri Dengeleme yaklaşımıdır. Walt, geleneksel dengeleme yaklaşımının sadece güce indirgenerek açıklanmasının yeninden incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Güc'ün önemli bir etken olduğunu ancak tek etken olarak kabul edilmesini doğru bulmamaktadır. Ayrıca gücün hem peşine takılma hemde dengeleme için bir araç olabileceğini de belirtmiştir (Walt, 1987: 22-23). Walt, yaklaşımında devletlerin ittifaklarla salt olarak gücü değil , devletlerin kendilerine karşı olan tehditi dengelediğini ifade eder (Walt, 1987: 21). Walt'a göre devletlerin oluşturdukları ittifaklar ya dengeleme ya da peşine takılmayı ortaya çıkarır (Walt, 1985: 4). Tehditler dengesi yaklaşımına göre bir devletin oluşturduğu tehdit seviyesini ise; Devletin sahip olduğu askeri, ekonomik, nüfus gibi kaynaklarının toplamı, coğrafi yakınlık, saldırganlık kapasitesi ve saldırmacı niyetleri belirler (Walt, 1985: 9).

Bu seviyeler kapsamında Azerbaycan'ın dış politikasında algıladığı tehditleri inceleyecek olursak:

Walt'ın ileri sürdüğü tehdit seviyelerini kompleks bir şekilde Azerbaycan dış politikasını açıklamak için kullandığımız zaman, bu bağlamda Rusya ve İran'dan algıladığı tehdidi dengelemeye çalıştığı söylenebilir.Genel kapasitesi itibarı ile İran ve Rusya'nın Azerbaycan'dan üstün olduğu aşıkardır. Walt'ın yaklaşımı çerçevesinde Azerbaycan, total kapasite bağlamında bu iki ülke ile yarışamaz durumda olması Azerbaycan'ı bu ülkelere tehdit algılamaya iten ilk faktördür. Ancak Azerbaycan bu ülkelere karşı peşine takılma eğilimini değil kendi imkanlarını kullanarak (enerji kaynaklarından elde ettiği gelir, jeostratejik konumu) bahsekonu iki ülkeyi uluslararası ve bölgesel sistemde çıkarları çatışan ülkelerle dengelemeye çalışmaktadır.

Walt'ın öne sürdüğü bir diğer etken ise coğrafi yakınlıktır. Azerbaycan'ın Rusya ve İran arasında sıkışıp kalmış olması, bu ülkeler tarafından tarihin farklı dönemlerinde işgal edilmesi ve iki farklı parçaya ayrılması dahası, Rusya'nın Azerbaycan'ı hem Çarlık Rusya'sı döneminde hemde Sovyetler Birliği döneminde hegemonyası altında tutması gibi faktörler Azerbaycan'ın coğrafi yakınlık bağlamında bu ülkelere tehdit algılamasına neden olan başka bir faktördür. Coğrafi yakınlıktan dolayı Azerbaycan, Rusya ve İran'a karşı hassas bir dengeleme uygulamak mecburiyetindedir.Azerbaycan Rusya ve İran'a yönelik kışkırtıcı girişimde bulunduğu zaman (Ukrayna'nın NATO ve AB ile ilişkileri gibi) bu sefer de Dağlık Karabağ meselesi Azerbaycan'a karşı bir hamle olarak kullanılabilir.

Walt, tehditlerin seviyesini belirleme adına bir diğer etkenin saldırgan güç kapasitesi ve devletlerin agresif niyet algılaması olduğunu savunmaktadır (Walt, 1987:24-25). Azerbaycan'ın bölgedeki ülkelerle bu bağlamda ilişkilerine baktığımız zaman askeri açıdan tek başına ne Rusya'ya ne de İran'a karşı koyabilme gücüne sahip olmadığı

bilinmektedir. Bu sebeple algıladığı tehdidi genel olarak NATO ile özel olarak Türkiye ile askeri alanda geliştirdiği işbirliği ile dengelemektedir. Nitekim 2001 yılında İran ve Azerbaycan arasında Hazar'da yaşanan çatışmadan sonra Türkiye Silahlı Kuvvetlerinin savaş uçakları Azerbaycan'a gelmesi buna örnek olabilir. Son dönemlerde ise Türkiye ve Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği askeri tatbikatlara Gürcistan da katılmıştır (www.sputniknews.com, 2016).

Azerbaycan'ın Rusya ve İran'dan bu bağlamda tehdit algılamasının ve bunun sonucunda bu ülkeleri dengelemeye çalışmasının önemli nedenleri vardır. Rusya'nın hem 1990'lı yıllardaki Azerbaycan'a karşı tutumu, daha sonra ise Gürcistan ve Ukrayna'da yaşanan olaylar Rusya'nın bölgeye yönelik saldırganlık kapasitesinin ve agresif yaklaşımının bariz örneğidir. Azerbaycan ise Rusya'ya, Ermenistan'ın yaptığı gibi peşine takılma eğilimine karşı dengeleme yolunun seçmiştir. Bu bağlamda da hem siyasi hemde askeri alanda çok yönlü dış politika belirlemiştir. İran'ın ise Azerbaycan'a yönelik agresif tutumunun en belirgin örneği 2001 yılında Azerbaycan hava ve deniz sınırlarının ihlal edilmesi, Hazar'da Azerbaycan'ın araştırma yapan gemilerine ateş açılması gibi yaşanan olaylar, Azerbaycan'ın İran'dan algıladığı tehdidi dengelemeye mecbur etmiştir.

Azerbaycan karşılaştığı tehditleri çok yönlü siyasi, ekonomik,askeri ilişkiler oluşturarak dengelemeye çalışmaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi Azerbaycan bu dengeleme politikasını bölgedeki büyük güçlerin kendisinden tehdit algılamaması için dikkatli bir şekilde gerçekleştirmektedir.

I BÖLÜM AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

1.1 Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen faktörler.

20. yüzyılın son 10 yılı çok büyük değişikliklere şahit olmuştur. Sovyetler Birliği dağılmış, Soğuk Savaş bitmiş ve SSCB'nin yerinde bağımsız cumhuriyetler ortaya çıkmıştır. Azerbaycan da Sovyetlerin dağılması ile birlikte 18 Ekim 1991 tarihinde ikinci kez bağımsızlığını elde etmiştir. Stratejik konumu itibarı ile çok önemli bir coğrafyada bulunan Azerbaycan tarihe baktığımızda da her zaman bölgedeki büyük devletlerin üzerinde nüfuz elde etmek istediği bir ülke olmuştur. Hazar denizi kıyısında yerleşmesi, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olması , önemli ticaret yollarının geçtiği bir ülke olması, Doğu ile Batı'nın, Kuzey ile Güney'in buluşmasında köprü rolü oynaması gibi jeostratejik faktörler Azerbaycan'ı önemli kılmış ve bu noktada coğrafya Azerbaycan dış politikasına etki eden en büyük faktör olmuştur.

Azerbaycan dış politikasının esası uluslararası hukuka uygun düzenlemelere dayanan, devletlerarası ilişkilere saygı gösteren, uluslararası, bölgesel ve devletlerarası sorunları barış ve müzakere yolu ile halledilmesinden yana olan, bütün devletlerin egemenliklerine saygı ile yaklaşımdan oluşmaktadır (İbadov, 2007: 37). 1991'den sonra bağımsızlığını korumak için tarihsel geçmişten edindiği tecrübelerden de yararlanan Azerbaycan, çok vektörlü bir dış politika uygulamaya çalışmıştır (Erhan, 2013: 56). Azerbaycan'ın bulunduğu bölge Hazar'ın enerji kaynaklarının Batı'ya sorunsuz şekilde ihraç edilmesi açısından ve Batı'nın Rusya'dan bu konuda bağımlılığını azaltması anlamında çok önemlidir. Bu noktada Azerbaycan'ın jeopolitik konumu itibarı ile çok karmaşık bir bölgede yerleşmesi dış politikasını da etkilemiştir. Emperyal geçmişi olan iki büyük komşunun (Rusya ve İran) arasında sıkışan Azerbaycan, bir taraftan bu ülkelerin tahakkümünden kurtulmaya çalışırken, diğer taraftan ise mütecaviz komşusu Ermenistan ile savaşarak toprak bütünlüğünü sağlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan dış politikası anlaşılabilir bir mantıkla bağımsızlığını yeni kazanmış ve komşularından tehdit algılayan her devletin yaptığı gibi kendini uluslararası alanda kabul ettirmeye ve dünyanın diğer ülkeleri ile iletişime geçmeye çalışan strateji izlemiştir (Özdaşlı ve Kodaman, 2016: 69). Özellikle Rusya ve İran gibi büyük güçlerle sınırdaş olması ve bu ülkelerle tarihsel ilişkiler dış politikada da belirleyici olmuştur. Ermenistan'la komşu olması ve Karabağ'da Ermenilerin toprak iddalarıyla başlayan ve daha sonra savaşa dönen süreç dış politika da bir diğer etkileyici faktör olmuştur ve hatta bağımsızlığın ilk dönemlerinde Azerbaycan dış politikasının belirleyici etkenlerinden sayılmıştır. Bağımsızlığını elde etmesiyle birlikte bir çok sorunla karşı karşıya kalan Azerbaycan dış politikada da bir süre belirli bir istikrar yakalayamadı. Değişen hükümetlerle birlikte dış politika uygulamaları da değişerek süreklilik açısından olumsuzluk yaratmaktaydı.

Azerbaycan savaş halinde olmasına rağmen dış politikaya sadece klasik güvenlik, ulusal güvenlik, devlet güvenliği gibi yaklaşmamakta, yeni bağımsız kurulan bir devlet olmasına rağmen aynı anda ulus, seküler ve üniter devlet inşa etmekte, bölgeselleşmekte, kürselleşmeye çalışmakta ve bu yönüyle Ermenistan ve Gürcistan gibi bölge ülkelerinden

farklı olarak çok yönlü, çok boyutlu bir dış politika stratejisi izlemektedir. Bu yönüyle Azerbaycan bölgesel ve küresel sistematik etki ve baskıları dengeleyerek, küresel güçlerin vekalet siyasetlerini izlemekten kaçınmaktadır. Azerbaycan coğrafyasının avantajı ve dezavantajlarını kullanarak çok aktörlü ve çok yönlü denge siyasetini uygulayarak bölgede geçmiş dönemlerde de mevcut olan büyük güçlerin mağduriyetinin yaşanmışlığı ile barışçıl ve istikrara katkı sağlayan bir dış politik stratejisi izlemektedir. Bu stratejiyle ne Rusya'yı ne İran'ı ne de başka bir bölgesel ya da küresel aktörü dışlamamaktadır.

Bağımsızlığın hemen ardından Azerbaycan'ın temel dış politika hedefi tanınma ve dünya ülkeleri ile diplomatik ilişkiler kurmak, Azerbaycan'ın bağımsızlığına karşı yönelmiş tüm girişimleri bertaraf etme ve Karabağ'da yaşanan olaylara dünya kamuunun dikkatini çekerek destek arayışı içinde olmuştur.

Diğer taraftan Azerbaycan'ın dış politikada bir diğer önceliği ise petrol ve doğalgaz rezervlerinin işletilmesi ve dünya piyasasına çıkarılması olmuştur. Bu konuda da yine Azerbaycan açısından çok zor bir dönemece girilmiştir. Çünkü petrol ve doğalgaz boru hatlarının hangi yollarla hangi ülkelere geçerek ihraç edilmesi dengeli olmaması halinde daha yeni kurulmuş bir ülke için bir diplomatik krize hatta daha sonra siyasi ve ekonomik krizlere neden olabilirdi. Bu çerçevede dış politika stratejileri belirlerken esas hedefler belirlenmiştir. Azerbaycan'ın egemenliğinin korunması ve toprak bütünlüğünün yeniden temin edilmesine yönelik bir dış politika yürütülmesi belirlenen dış politika uygulamalarının başında gelmektedir (Erhan,2013: 55). Azerbaycan genel olarak dış politikasında karşılaştığı tehditleri ve çıkarlar dengelemeye çalışmakta, kendi etrafında güvenli işbirliklerinden oluşan bir bölge inşa etmeye çalışmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan hem tehdilere ve çıkarlara karşı hemde bölgesel güvenlik kompleksine uygun çok boyutlu dış politika izlemeye çalışmaktadır.

1.2 Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Meselesi

1985 yılında Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği Genel Sekreterliğine getirilmesiyle birlikte SSCB'de farklı bir süreç başladı. 'Glasnost ve Perestroyka' diye tabir edilen bir sistem uygulanmaya başlandı. Sovyetler Birliği gibi 70 sene demir yumrukla yönetilmiş bir emperyal devletin daha sonra şeffaflıkla yönetilmesi ve Cumhurbaşkanlığı gibi demokratik ülkelerin kullandığı bir kurumun yaratılması, bunlarla beraber ekonomik sistemin değiştirilmeye çalışılması, piyasa ekonomisine geçiş süreci Sovyetler Birliğinin dağılma sürecini hızlandırdı. Ayrıca bu politikaların uygulanması ile ortaya çıkan ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel sorunlar, birliği oluşturan ülkelere milliyetçi aklimleri güçlendirerek bağımsızlık hareketlerini hızlandırdı. Bu özelde değerlendirdiğimiz zaman Azerbaycan'da da ortaya yeni bir süreç çıkmıştır.

1980'li yılların sonunda Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi meselesi ortaya çıkınca durum daha farklı bir boyuta ulaştı. Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi teklifi ilk kez 1987'de Gorbaçov'un ekonomi danışmanı Abel Aganbekya'nın bir görüşünün basına yansması ile gündeme geldi (Aliyev ve Aslanlı, 2011: 17). Daha sonra 1988 yılında olayların başında, Ermeniler ve Moskova'daki destekçileri ortamı daha fazla germek ve kamuoyunun desteğin kazanmak amacıyla Dağlık Karabağ'ın ekonomik açıdan geride kaldığı yalanıyla sahneye çıktılar ve sözde ekonomik nedenlerle Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakı talebiyle uzun zamandan beri hazırladıkları anlaşılan grev ve gösterileri başlattılar (Hasanov, a:2015, 307). Şubat 1988'de Ermeniler, Yukarı Karabağ'da 1945 yılından sonra yapay yollarla oluşturulan 'Ermeni çoğunluğunu' esas getirerek bölgenin Sovyet Ermenistan'ına bağlanmasına çalıştılar. Sovyet Merkezi Komitesi bu kararı kabul etmemiş, ancak bölgedeki Ermenileri destekleyen politikalarla Karabağ'da olağanüstü hal ilan etmiş ve bu bölgenin yönetimini doğrudan merkeze yani Moskova'ya bağlamıştır. Bu uygulama ile Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ üzerindeki yönetim yetkisi hukuki olarak sona erdirilmiş, Ermenilerin bölgedeki hak iddiasına zemin hazırlanmış ve bu güne kadar çözüme kavuşturulamayan Dağlık Karabağ çatışması başlamıştır (BİLGESAM Raporu, 2014: 19). 12 Temmuz 1988'de Ermeni Karabağ Sovyeti tek taraflı olarak Azerbaycan'dan ayrıldığını ilan etti. . Bu karar Azerbaycan tarafından kabul edilmedi. Aslında 1978 Sovyet Anayasasına göre bir bölgenin bağlı bulunduğu bir cumhuriyetten ayrılması ancak o cumhuriyetin bu ayrılık kararını onaylaması ile mümkündür (Gürbüz, 2012: 61). Azerbaycan'ın böyle bir kararı onaylamaması ile Moskova'nın da hukuki açıdan hiç bir yetkisinin olmadığı açık bir gerçektir. Yaşanan olaylar boyunca SSCB yönetiminin Ermenistan yanlısı tutumu ve olaylara zamanında müdahale etmemesi nedeniyle mesele daha farklı bir hal aldı ve ilerleyen dönemlerde Rus askeri birliklerinin desteği, Moskova'nın siyasi yardımıyla birlikte Ermenistan Karabağ'ı işgal etmeye başladı.

1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesiyle birlikte sorun artık uluslararası bir boyuta ulaştı. Bu tarihten itibaren artık Dağlık Karabağ meselesi Azerbaycan'ın dış politika önceliği haline geldi. 1992 yılında savaş devam ederken sorunun çözümüne yönelik uluslararası girişimlerde bulunulmaya başlandı. Rusya ve İran gibi ülkeler arabuluculuk yapmaya çalışsalar da tarafsız olamadıkları için bu çözüm yolu işlevselliğini kaybetti.

1992 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in arabuluculuk misyonu Alma-Ata bildirgesinin imzalanması ile sonuçlanmış, fakat Ermenistan'ın daha sonra bildirge şartlarına uymaması yüzünden bu girişim de başarısız olmuştu. Rusya'nın 19 Eylül 1992 tarihinde Soçi kentinde tarafları kendi katılımıyla görüştürerek, devamlı ateşkes ve bölgeye gözlemcilerin yerleşmesi konusunda ikna etmesi, anlaşma sonrasında Ermenistan'ın tekrar Dağlık Karabağ'a ve Nahçıvan'a saldırması yüzünden başarısız oldu (Gafarlı, 2015: 84).

Azerbaycan 1992 yılında BM'ye üye olarak kabul edilmiştir (Hasanov, 2015: 287). Bu tarihten sonra Azerbaycan sorunun BM çerçevesinde çözümü için girişimlerde bulunmuştur. 1993 yılında ise BM Güvenlik Konseyi, Dağlık Karabağ'da Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik işgalci faaliyetlerini durdurması için ilk kararı kabul etmiştir (Metbuat.az, 2017). 30 Nisan 1993 tarihinde BM Güvenlik Konseyi 822 sayılı karar'ı kabul etmiştir. Ancak Ermenilerin işgalleri devam etmiş, buna binaen de Güvenlik Konseyi tarafından daha sonra 3 karar (853, 874 ve 884 sayılı kararlar) kabul edilmiştir (Anl.az, 2016). Bu kararlara rağmen Ermenistan işgali devam etmiştir. Aslında periyodik olarak Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği her karar sonrası Karabağ bölgesinin bir şehri işgal ediliyordu. Dahası kabul edilen kararlarda tarafların Azerbaycan ile Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenileri olarak nitelendirilmesi de işin başka bir boyutu olduğunu gözönüne sermektedir.

1992 yılının Şubat ayından itibaren Ermenistan- Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ meselesi AGİK tarafından mercek altına alınmıştır. Daha sonraki süreçte sorunun barış yolu ile çözümüne dair müzakereler yapılmıştır. Aynı yılın Mart ayında derhal ateşkes sağlanması ve AGİK çerçevesinde Dağlık Karabağ'a dair barış konferansının yapılması ve Minsk'te yapılacak olan bu konferansa ABD, Rusya, Türkiye, Fransa, Almanya, İtalya, İsveç, Çekoslovakya, Belarus, Azerbaycan ve Ermenistan delegelerinin katılması karara alındı. Aralık 1994 tarihinde Minsk grubu ve eşbaşkanlar oluşturuldu. Eşbaşkanlık görevleri Rusya ve Finlandiya'ya verildi. 1997 yılında ise Minsk Konferansı'nda üçtarafli eşbaşkanlık tesis edildi. Eşbaşkanlar ise ABD, Rusya, Fransa'dan birer temsilci olmakla oluşturuldu (garabagh.net, 2012).

Sorunun çözümü ile ilgili önemli bir gelişme 1994 yılında kat edildi. Bağımsız Devletler Topluluğu Meclislerarası Assamblesinin girişimleri ile başlayan müzakereler sonunda taraflar arasında 12 Mayıs 1994 tarihinde Bişkek'te 'Ateşkes Anlaşması' imzalanmıştır (Garabagh.net, 2012). Bu anlaşma ile birlikte Dağlık Karabağ sorunu çatışma ortamından politik soruna taşınmıştır. (Gafarlı, 2015: 85).

Azerbaycan dış politikada özellikle Dağlık Karabağ'ın işgalden kurtarılması yönünde büyük çaba sarf etmiştir. Dış politikasını ve dış ilişkilerini neredeyse bu yönde oluşturmuş ve Dağlık Karabağ'ın uluslararası hukuk çerçevesinde halledilmesi için BM Güvenlik Konseyi'nin çıkardığı 4 kararın uygulanması için girişimlerde bulunmuştur. Ama halen bu yönde önemli bir adım atılamamış ve işgal Ermenistan tarafından sürdürülmektedir. Azerbaycan ise bu kararların uygulanmaması ve işgalin devam etmesi sebebi ile kendi başının çaresine bakma eğilimi çerçevesinde bu meselede kazanç sağlayacak ekonomik, siyasi ve askeri işbirliklerine yönelmiştir. Bölgede Ermenistan dışında diğer ülkelerle işbirliklerini çok yönlü geliştirerek kazanç elde etmenin dışında, gerçekleştirdiği tüm projelerden Ermenistan'ı izole ederek işgalci devlet olarak onu açmaza sürüklemeye çalışmaktadır.

1.3 Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü

Hazar Havzası dünya enerji kaynakları açısından önemli bölge konumundadır. Azerbaycan ise bu bölgede hem kaynaklara sahip olma hem de Orta Asya ülkelerinin petrol ve doğal gazının Batı pazarlarına ulaştırılması adına sağladığı olanakla kilit önem taşımaktadır. Azerbaycan için ise enerji meselesi dış politikada öncelikli konulardan biridir. Hazar havzasında sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervlerinin işletilmesi ve dünya piyasasına transferi ülkede iç istikrar sağlandıktan sonra yapılması ertelenemeyen konular sırasındaydı. Bu noktada Azerbaycan bağımsızlıktan sonra atdığı adımlar içerisinde bunu dış politkada temel hedef haline getirmiştir. Azerbaycan bu boru hattı projeleri ile birlikte ve aynı zamanda komşuları ile bölgesel projeler bazında ekonomik ve siyasi işbirliğini geliştirerek, etrafında güvenli bir bölge oluşturmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan Türkiye ve Gürcistan'la Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum gibi enerji boru hattı projelerini gerçekleştirmiştir. Batılı ülkelerle imzalanan enerji anlaşmalarında ise hem Rusya hem de İran'a hisse vererek işbirliklerini güçlendirmeyi hedeflemiştir.

2016 yılında BP'nin açıkladığı verilere göre Azerbaycan'ın kanıtlanmış Petrol rezervleri 7 milyar varildir (Apa.az, 2016), kanıtlanmış doğalgaz rezervleri ise 2.55 trilion m³tür (www.indexmundi.com, 2017).

Enerji ihracatçısı olan ve açık denize çıkışı olmayan Azerbaycan, tranzit geçişler için komşu devletlere bağlıdır. Bu çerçevede komşu ülkelere yönelik politikalarında dikkat etmekte ve onlara karşı imtiyazlar tanımaktadır (Göksel ve Shiriyev, 2013: 234).

Petrol ve doğalgaz kaynaklarının işletilmesi ve uluslararası pazara çıkarılması konusunda Azerbaycan dengeli bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Bu politikaların ana stratejisi ise 'çeşitlendirme' olarak nitelendirilebileceğimiz her açıdan sürekli olarak farklı seçeneklere sahip olma stratejisiydi. Çeşitlendirme stratejisinin en önemli uygulama nedeni genelde Azerbaycan'ın bağımsız dış politika özelde ise bağımsız enerji politikası yürütmesine olanak sağlamaktı. Bu ana strateji doğrultusunda Azerbaycan hem doğal kaynaklarının üretimi hemde ulaştırılacak piyasalar, hem de ulaşım hatları konusunda alternatiflere sahip olmayı önemsemektedir (Aslanlı, www.emo.org.tr , 2010).

Azerbaycan enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara ulaştırmada Batılı petrol şirketlerine üstünlük vermesi ile Rusya'nın baskılarına maruz kalmaya başladı. Bu bağlamda dönemin Rusya Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin, Azerbaycan'ın yapacağı enerji anlaşmalarına karşın Rusya kendi menfaatlerini koruma adına Azerbaycan'a ait gemilerin Rus limanlarına girişinin yasaklanacağına dair bir belge imzalaması gündeme gelmiş, daha sonra ise bu karar askıya alınmıştır. Ardından Rusya Dışişleri Bakanlığı İngiltere'nin Moskova büyükelçiliğine Nisan 1994 tarihinde nota vererek Hazar'a kıyı ülkeler onay vermeden Hazar'da petrol çıkarılması ve satışının hukuki olmadığını vurgulamıştır (Gürbüz, 2012: 109). Azerbaycan sahip olduğu tabii kaynakları kendi dış politikasında öncelikli konular için bir baskı aracı olarak- uluslararası arenada etki ve nüfuzunu arttıracak, milli varlığını, bütünlüğünü korumak için milli gücünü arttırmak

için- kullanmaya çalışmıştır. Diğer ülkeler ile oluşturduğu projeler sayesinde stratejik anlamda kazanç sağlamayı ön planda tutmuş, dış ilişkilerinde karşılaştığı sorunları 'enerji diplomasisi' ile halletmeye çalışmıştır. Hazar denizinde Azerbaycan 4 ülke ile (Rusya, İran, Kazakistan, Türkmenistan) kıyıdaştır. Avrupa Birliği ve ABD gibi bölge dışı ülkelerin burada olan mevcut çıkarlarının göz ardı etmeden, Rusya ve İran'ı kışkırtacak her hangi bir politika izlemeden strateji belirlemeli olduğu aşıkardır. Anck Cumhurbaşkanları özelinde bu konuda da farklılıklar mevcut olmuştur.

Elçibey döneminde izlenen dış politka stratejisi enerji konusunda da devam ettirilmiştir. 1992 yılında Batılı petrol şirketleri ile yapılan anlaşmalarda Rusya ve İran'ın proje dışında tutulması amaçlanmıştır. Ama bu politika hem iç siyasetde hemde dış siyasetde yeni kurulan hükümet için problemler ortaya çıkarmış ve Elçibey'e karşı darbeye de olanak sağlamıştır (Cefersoy, 2011: 112).

1994 yılında Dağlık Karabağ'daki çatışmada ateşkes elde etmek için imzalanan anlaşmadan sonra Haydar Aliyev enerji konusunu ön planda tutmuş ve Batılı petrol şirketlerinin ağırlıklı olduğu 'Asrın Anlaşması' diye nitelendirilen petrol anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Hazar denizinin Azerbaycan sektöründe 'Azeri', 'Çıraq', 'Güneşli' yataklarının işletilmesine dair 7 ülkenin 11 petrol şirketi ve Azerbaycan arasında anlaşma imzalandı (Rzayeva, 2015: 9). Anlaşmaya göre ABD, Rusya, Fransa, Türkiye, B.Britanya Norveç gibi ülkelere ait önemli petrol şirketleri 10 milyar dolar yatırım yapmakla, Hazar denizinin Azerbaycan'a ait olan kısmından 30 yıl süresinde değeri 50 milyar dolara eşit olan 511 milyon ton petrol üretimini hedeflemişlerdi (Hasanov, 2015: 600).

'Asrın Anlaşması'nı da pay bölgesinde dikkat çeken mesele ise, Batılı şirketlere özellikle ABD menşeli şirketlere üstünlük verilmiş olmasıdır. ABD'li şirketler neredeyse anlaşmanın %50'ni (%43.8) oluşturmuşlar. Azerbaycan, bölgede İran'ın kendisine karşı var olan olumsuz algısını değiştirmeye çalışmış ve bu anlamda bahsekonu projeden İran'a 'zeytin dalı'olarak %5'lik hisse vermek istemiş ancak bu mümkün olmamıştır. ABD tarafından olumlu karşılanmayan bu yaklaşım engellenmiştir (Erhan, 2013: 309).

Bakü-Tiflis- Ceyhan Boru hattının inşası ile Rusya'ya karşı bir alternatif oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Bu noktada petrol Rusya'dan değilde Batı ve ABD ile iyi ilişkileri olan Gürcistan ve Türkiye'den geçmesi büyük önem arz etmekteydi. Vaşington ise Moskova'nın mevcut olan Hazar boru hatlarındaki etkisinde rahatsızdı ve yeniden buradaki kontrolü ele alması hususunda endişeleri vardı (Morningstar, www.belfercenter.org , 2003). Hazar havzasında bulunan enerji kaynaklarının ABD için de önemi büyüktü: Siyasi çıkar elde etme, SSCB sonrası oluşan güç boşluğunu kullanarak burada nüfuz elde etme, kendisine karşı tehdit olarak algıladığı siyasal İslam'a karşı mücadele ve Rusya'nın henüz toparlanma evresinde olmasından faydalanarak bölgede onun hareket alanını kısıtlamak ABD'nin bölgeye yönelik politikalarında temel hedeflerdi. Bu bağlamda ABD, İran'ın petrol boru hatlarının geçiş güzergahı olmasına sıcak bakmamakta, İran ise Hazar petrollerini kendi toprakları üzerinden Basra Körfezine

ulaştırmayı ve oradan da dünya piyasalarına çıkara bileceğini ifade etmekteydi. (Gürbüz, 2012: 110)

Haydar Aliyev Azerbaycan cumhurbaşkanı olduktan sonra ülkenin enerji politikasında değişimler yaşanmıştır. Aliyev,  zellikle Rusya'yı bu anlaşmanın dışında tutmak istememiştir. Rusya'nın ise bu noktada ısrarı, ihraç edilecek petrol ve doğalgazın kendi topraklarından geçmesi ve bu konuda stratejik konumunu devam ettirmek istemesiydi. Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen Bakü-Novorossiysk boru hattı ise o zaman kullanılabilir tek boru hattıydı. Azerbaycan, Rusya ve İran ile olan ilişkilerini bozmamak ve çıkarlarını dengelemek açısından imzalanan anlaşmada Rusya'ya %10 pay vermiş, erken petrol ihracını ise Bakü-Novorossiysk boru hattı ile gerçekleştirmiştir (M mm dov, 2013:113). Daha sonra İran'a da pay vermek isteyen Aliyev h kumeti, ABD'nin baskısıyla karşılaşınca bu kararından vazgeçmek zorunda kalmış ancak 1996 yılındaki 'şahdeniz' doğalgaz anlaşmasından İran'a %10 hisse vermiştir (Hasanov, 2015: 475).

Azerbaycan'ın petrol ihracatı için 3 boru hattı mevcuttur. Bunlar: Bakü-Novorossiysk (Rusya), Bakü-Supsa (Gürcistan), Bakü-Tiflis-Ceyhan (Türkiye-Gürcistan) . En çok kullanılan ve petrolün büyük bölümünün ihraç edildiği boru hattı ise Bakü-Tiflis- Ceyhan boru hattıdır.

Azerbaycan limitli kapasitesine rağmen potansiyel enerji ihracatçısı olarak uluslararası piyasalarda önemli bir ülkedir. Fars Körfezi'nden dünyaya ihraç edilen enerji kaynaklarının ağırlığı ve olası her hangi bir çatışmada global enerji piyasalarının bundan keskin şekilde etkilenmesi gözönünde bulundurulduğu zaman, diğer ülkeler adına çeşitlendirmede önemli bir ülke konumundadır (Peimani, 2009: 67).

Azerbaycan dış politikasında stratejik öneme sahip bir diğer doğal kaynak ise doğalgazdır. Azerbaycan'ın sahip oluğu doğalgaz rezervleri de enerji politikasında önem arzetmektedir ki, bu konuda 'şahdeniz''yatağında bulunan rezervler bir çok projeye kaynak olmuştur. 1999 yılında BP tarafından Hazar'da keşfedilen şahdeniz doğalgaz yatağı (Erhan, 2013: 319) bir çok projeye- Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattına daha sonra ikinci fazının kaynak olacağı Güney Gaz Koridoru (GGK) projesine önemli katkı sağlamıştır. BTE doğalgaz projesi de Azerbaycan için enerji diplomasisinin bir bileşeni olarak önem arzetmektedir. Özellikle, GGK ve onun bileşenleri son yıllarda Azerbaycan'ı bölgede enerji konusunda daha önemli hale getirmiştir. GGK projesi Batı için bu noktada çok önemli olmakla beraber, Rus tekelinde olan Avrupa gaz ihracatını ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Bu noktada Azerbaycan hem doğalgaz ihracatçısı hem de transit ülke konumu ile stratejik önem sahiptir. Bu proje ile Azerbaycan'ın Hazar denizi sektöründe bulunan şah Deniz-2 sahasından çıkan gazın Türkiye  st nden Avrupa'ya taşınması hedeflenmektedir. Hazar havzasından Avrupa'ya uzanan GGK, AB  lkelerinin doğalgaz güvenliğini yeniden tesis etme açısından önemlidir (Erdoğan, 2017: 11).

Azerbaycan dış politikada enerji diplomasisini temel olarak Dağlık Karabağ sorunun çözümüne yönelik sonuçların elde edilmesi için de kullanmaktadır. Bu noktada projeler çerçevesinde oluşturulan işbirlikleri Azerbaycan'a aynı zamanda lobi faaliyetleri çerçevesinde yardım etmektedir. Dahası Ermenistan'la savaş halinde olmasından dolayı Azerbaycan petrolden elde ettiği gelirin büyük bir kısmını askeri harcamalara yöneltmiştir (Göksel ve Shiriye, 2013: 307). Azerbaycan her ne kadar şimdiye kadar Dağlık Karabağ sorunun çözülmesinde başarılı olamasa da enerji bu konuda her zaman diplomasi aracı olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

1.4 Ayaz Mutallibov Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1991-1992)

Ayaz Mutallibov Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanlığına bağımsızlığın hemen ardından geldi. Mutallibov, Azerbaycan SSC'nin Komünist partisi birinci sekreterliği görevini de yapmıştı. Ayaz Mutallibov döneminde Azerbaycan dış politikasında ilk adımları atılmaya başlanmış ve bu dönemde temel hedef ülkenin uluslararası arenada tanınmasını sağlamak, diğer dünya ülkeleri ile diplomatik ilişkiler kurmak ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne karşı yönelmiş Ermeni işgalini ortadan kaldırmak olmuştur.

Bağımsız Devlet olarak Azerbaycan, bu dönemde egemen bir ülke olarak tanınmaya çalışmak için girişimlerde bulunmaktaydı. Mutallibov döneminde Azerbaycan dış politikası resmen tanınma süreci, uluslararası kuruluşlara üye olmak süreci olarak ifade edilebilir. Mutallibov döneminde dış politikada Rusya merkezli politikalar izlenmiş, diğer ülkelere karşı bakış açısı ise karşılıklı iyi ilişkiler kurmak olarak belirlenmiştir. (Aliyev ve Aslanlı, 2011: 36).

Sıralanan sorunların ortadan kaldırılması için Mutallibov hükümeti çare olarak Rusya'yı görmüş ve bu çerçevede Rusya merkezli bir dış politika uygulamaya başlanmıştı. Gerçekte ise Rusya bu bölgeyi kendi hayat alanı olarak görmekte ve Azerbaycan'ın bağımsızlığından hoşnut olmamaktaydı. Mutallibov'un aşırı Rusya eğilimi kamuoyunda rahatsızlık oluşturmaktaydı. Akabinde SSCB dağıldıktan sonra oluşturulan ve Rusya için eski Sovyet bölgelerini kontrol altında tutmağa olanak sağlayan Bağımsız Devletler topluluğuna (BDT)'ye üye olmuştur (Beşikçi, 2016: 238).

Mutallibov, her ne kadar Rusya eğilimli bir politika izlese de diğer ülkelerle ilişki kurmayı ihmal etmemiş ve bu noktada da 23 Ocak 1992 yılında Türkiye'ye resmi ziyaret yapmıştır. Temasları sırasında Azerbaycan için o an kritik öneme sahip bir çok konuda yardım istemiş ve Türkiye ile dostluk ve işbirliği anlaşması imzalanmıştır (Şemşir, 2011: 290-93).

Ayaz Mutallibov iktidarının aşırı Rusya yanlısı olması ve Rusya'nın o dönemde Azerbaycan'a karşı uyguladığı politikalar ve özellikle Hocalı Katliamında Rusya'nın askeri birliklerinin Ermenistan'la birlikte hareket etmesi ülkede mevcut olan olumsuz Rusya algısını perçinlemiş ve bu da Mutallibov iktidarının sonunu getirmiştir.

1.5 Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1992-1993)

1980'li yılların sonlarından itibaren bağımsızlık mücadelesini sürdüren Halk Cephesi 6 Mayıs 1992'de istifa eden eski devlet başkanı Ayaz Mutallibov'un 14 Mayıs'ta yeniden iktidara gelme girişimlerini önledi ve kendisi iktidarı ele geçirdi (Cabbarlı ve Abdulayeva, 2013: 172). Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikasının temel eğilimi Batı ve Türkiye yanlısı, Rusya ve İran karşıtlığı olmuştur. AHC Partisi hükumete geldiği zaman dış politikda yapılması gereken bir çok önemli mesele bulunmaktaydı. Dağlık Karabağ'da yaşanan olayların önlenmesi, Azerbaycan'ın uluslararası ortamda tanınması ve uluslararası kuruluşlara üye olunması gibi meseleler öncelikli idi.

Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikası, Rusya ve İran'ın Azerbaycan'a karşı olan tarihsel işgalci ve emperyal yaklaşımı ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına giden süreçte yaşanan olaylardan da etkilenerek daha çok Rusya ve İran karşıtlığı üzerine kurulmuştur. Bu politikalar aslında Elçibey hükümetinin Azerbyacan'ın toprak bütünlüğüne karşı yönelen tehditlere İran ve Rusyan'ın da destek vermesi ile durumu daha da zorlaştırmıştır. AHCP'nin Mutallibov'dan sonra iktidara gelmesi ve o döneme kadar yaşanan olaylar AHC Partisini zor duruma sokmuştur ki, bu noktada Cephe hükümetinin bütün enerji ve potansiyelini tüketen en önemli problem Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi olmuştur (Cabbarlı ve Abdullayeva, 2013: 179). Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikasının en önemli ağırlık noktasını Karabağ sorunu ve yeni kurulan devletin uluslararası alanda bağımsız hareket edebilme kabiliyetinin artırılması olmuştur. Buna ek olarak Azerbaycan petrollerinin uluslararası piyasalara çıkarılması Elçibey hükümetinin gerçekleştirmeğe çalıştığı bir diğer noktaydı. (Özdaşlı ve Kodaman, 2016: 57).

AHC göreve geldikten sonra Azerbaycan, BDT'ye üyelikten kaçındı. Rusya Federasyonu'na karşı Türkiye başta olmakla Batılı devletlerle işbirliği yaptığı söylenebilir. Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz rezervlerinin işletilmesi ve uluslararası piyasalara ulaştırılmasında da Rusya yerine Türkiye ve Batılı ülkelere üstünlük verildi. Elçibey hükümetinin dış politikadaki en büyük başarısı Rus askeri birliklerinin Azerbaycan'dan çıkarılması olmuştur. Ayrıca Mutallibov iktidarı döneminde Rusya'nın Azerbaycan'a karşı tatbik ettiği politika ve onun bağımsızlığını uzun süre tanımamak isteği Elçibey döneminde son buldu. AHC hükümeti döneminde atılan büyük adımlardan biri diğeri ise Rusya ve Azerbaycan arasında 12 Ekim 1992'de imzalanan 'Dostluk ve İşbirliği anlaşmasıydı. (Cefersoy, 2001: 97). Bu anlaşmayla birlikte eşitlik felsefesi temelinde bağımsız iki devlet ilişkisi başladı. Buna rağmen Rusya'da o dönem dış politikada 'Yakın Çevre' doktrini belirleyici yaklaşım olması ile Azerbaycan'a karşı mevcut olan değişmez tutum olduğu gibi kalmaktaydı. Bu doktrinin uygulanmaya başlanması ile birlikte Azerbaycan'la olan ilişkiler de etkilendi. Gelişen olayların ışığında Rusya, Azerbaycan'a yönelik baskı politikaları uygulamaya başladı. Bu anlamda yaşanan önemli olaylardan biri 28 Mayıs 1993'te Gence'den ayrılan Rus Birlikleri tarafından

Azerbaycan ordusuna bırakılması gereken silahlar, 4 Haziran 1993'te ülkede darbe yapan Albay Suret Hüseynov'a bırakıldı (Cefersoy, 2011: 98).

Elçibey hükümeti döneminde Azerbaycan dış politikasında Türkiye önemli bir yer tutmuştur. Bu noktada partinin 'Türkçülük' söylemini sıklıkla kullanması Türkiye'yi Azerbaycan dış politikasında merkeze oturtmuştur. Ancak Türkiye'nin bu dönemdeki pragmatik tutumu, bölgedeki çatışmalara daha fazla müdahil olmama isteği, daha çok ekonomik çıkarlarını önde tutması Azerbaycan'a yönelik politikalarında belirleyici olmuştur (Göksel ve Shiriyev, 2013: 235).

Bununla birlikte Elçibey hükümeti Türkiye'ye yakınlık duymakta ve karşılıklı resmi ziyaretler sırasında bir çok alanda anlaşmalar imzalanmıştı. Elçibey hükümetinin Türkiye'ye bu kadar yakınlığı hem Rusya'yı hemde İran'ı endişelendirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin o dönemde eski Sovyet bölgelerine ve özellikle Türk cumhuriyetlerine yönelik dış politika açılımı bölgede pro-aktif Türkiye dış politikasında rahatsızlık duyacak iki ülkeyi Rusya ve İran'ı harekete geçirmiştir. Bu noktada Türkiye dengenin dengeleyici stratejisini ön planda tutmuş ve Azerbaycan'a karşı özellikle başbakan Demirel mesafeli olmuştur. Elçibey'in Türk birliğine esas alan politikaları bu dönemde Türkiye'de olumlu karşılık bulamamıştır. Özellikle zaman zaman basında yer alan haberlere göre Elçibey'in önerisiyle Türkiye ile Azerbaycan arasında federasyon oluşturulacağı söylentileri Türkiye'yi Rusya ve İran ile karşı karşıya getireceği varsayımını da beraberinde getirmiştir (Oran,2012: 309).

Elçibey döneminde dış politikada yaşanan bir diğer sorun ise Azerbaycan'ın yeraltı doğal kaynaklarının işletilmesi ve dünya piyasasına çıkarılması konusu idi.Bu noktada atılan adımlarda hükümetin dış politika eğilimini aks ettirmiştir. Cephe hükümeti döneminde Azerbaycan bu konuda da Batı ve Türkiye'ye üstünlük vermiştir.

AHC hükümeti Rusya'yı ve İran'ı devre dışı bırakacak enerji ihraç politikalarını uygulamaya çalışmıştır. Bu meselenin sonucunda Rusya'nın parmağının olduğu bir darbeyeyle hükümet görevden el çektilirdi (Şemşir, 2011: 555).

Sonuç olarak Cephe Hükümetinin uyguladığı dış politika o dönem için uygun olmayan, idealist politika uygulandığı için yani gerekeni değil hissi olarak doğru olanlar yapıldığı için istikrar yakalanamamıştır.

1.6 Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1993-2003)

15 Haziran 1993 tarihinde Azerbaycan'da 10 yıl sürecek olan Haydar Aliyev dönemi başladı. Bu dönemle birlikte Azerbaycan dış politikasında 1991-1993 yılına kadar yaşanan tüm politik uygulamalar değişti. Azerbaycan, dış politikada artık denge anlayışını benimsedi ve tarihsel olarak iki büyük emperyal komşu ile ilişkileri bozmadan ve aynı zamanda bölge ile kısıtlı kalmayarak Batı ile ilişkilerini geliştirmeye önem gösterdi. Dış politikada denge anlayışı Haydar Aliyev ile birlikte uygulanmaya başlanmıştır. Dengeli

dış politikanın niteliği; ‘Azerbaycan devletinin bütün ülkelerle barış içinde yaşaması ve sorunların güç kullanılmadan halledilmesi, içişlerine karışmama, diğer devletlerle diplomatik ilişkilerin kurulması ve uluslararası kuruluşlarda temsil olunması şeklinde ifade edilmekteydi (Aslanlı, Ekoavasya.net, 2011).

H.Aliyev Cumhurbaşkanı olduğu zaman ilk önce bölgede çıkarları olan ve etkili faaliyetleri bulunan İran ve Rusya ile bozulan ilişkileri düzeltmeye çalıştı (Hasanov, 2005: 185-188). Ancak bu noktada Aliyev, Dağlık Karabağ’da devam eden Ermeni işgalinde Rusya’nın etkisinin ne kadar çok olduğunu göz ardı etmeden Rusya’ya eğilim göstermiş ama istediği sonucu alamayınca ve Rusya’nın desteği ile Karabağ’da bir çok Azerbaycan bölgesi işgal edilince bu politikadan vazgeçmiştir (Abdulla,t.y, 51) ve Rusya’yı dengeleme adına Batılı ülkelere yönelmiştir. Ayrıca Azerbaycan’ın içinde bulunduğu durumu gözardı etmeden yeri geldiğinde Batı karşıtı söylemlerde kullanmaktan kaçınmamış ve Elçibey döneminde Batılı Petrol şirketleri ile imzalanan ve Rusya’ya pay verilmeyen anlaşmayı fesh etmiştir. Pratikte ise Aliyev, 1 yıl sonra Batılı şirketlerin ağırlıkta olduğu bir petrol anlaşması imzalayacaktı. Aliyev döneminin dış politika öncelikleri arasında yine Dağlık Karabağ’daki Ermeni işgalinin durdurulması için çözüm üretilmesi ve Azerbaycan’ın Hazar denizinde sahip olduğu enerji kaynaklarının işletilmesi ve uluslararası piyasalara ulaştırılması vardı. Bununla birlikte Azerbaycan’ın uluslararası kuruluşlara üye olarak kabul ettirilmesi ve bu yolla Dağlık Karabağ’da yaşanan olaylara uluslararası kamuoyunun dikkatinin çekilmesi de dış politika öncelikleri arasında olmuştur.

Haydar Aliyev’in dış politikada yaptığı ilk iş geçen dönemlerde Rusya ve İran’ın Azerbaycan’a karşı olan tavırlarını değiştirmeye yöneldi. Bu noktada Azerbaycan 21 Eylül 1993 tarihinde BDT’ye üye oldu (Özdaşlı ve Kodaman, 2016:65). Aliyev’in görevde olduğu ilk yıllarda Rusya’ya yönelme gibi yanlış politikaların sonucunda Azerbaycan büyük oranda Karabağ’da toprak kaybetti. Bunu anlayan Aliyev yüzünü Batıya doğru dönmüş, hem Karabağ konusunda hem de enerji politikaları konusunda ABD, Avrupa ve Türkiye ile işbirliği yapmıştır. Ancak yine de Rusya’nın bölgedeki etkisinin yadsınmaz bir gerçek olduğunu bilen Haydar Aliyev bu noktada Rusya’yı da Dağlık Karabağ meselesinde yanına almayan çaba göstermeye devam etti. Her ne kadar Rusya’nın Azerbaycan’da askeri üs bulundurmasına karşı çıksa da Aliyev’in Moskova’ya yaptığı 2002 yılında resmi ziyarette Gebele radar istasyonu 10 yılına Rusya’ya kiralandı ve bu Azerbaycan’a, Türkiye ve NATO ile işbirliği yapmasında Rusya’yı nötralize etme adına olanak sağladı (Oğan, 2007: turksam.org).

Haydar Aliyev’in uyguladığı dış politikada Türkiye’ye karşı biraz mesafeli olduğu söylenebilir. Bunun temel nedenleri Avrasya jeopolitiğinde Rusya ve Türkiye rekabetinin olması bunun da yansımalarının Azerbaycan’ı etkileyeceği gerçeği ola bilirdi. Bir diğer neden ise Türkiye’de bazı çevrelerin Aliyev’i tamamen Rus yanlısı biri olarak algıladığı ve bu nedenle ona karşı bir darbeye Türk vatandaşlarının adının geçmesi Aliyev’in Türkiye’ye karşı belli bir süre mesafeli politika uygulamasına sebep oldu. Ama

buna rağmen dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Haydar Aliyev'i arayarak ona karşı bir darbe yapılacağı haberini önceden vermesi ilişkilerin iyileşmesine olanak sağladı. Aliyev, kendisine karşı bu girişimleri TBMM kürsüsünden ifade etmekten kaçınmamıştır (Oran, 2012: 387). Daha sonra Türkiye'ye karşı tutumu değişmiş, ekonomik ve siyasi anlamda Türkiye'den destek istemiştir. Ayrıca 1994 yılında imzalanan Petrol Anlaşmasında Türkiye'ye Azerbaycan'ın kendi hissesinden pay vermiştir.

Azerbaycan'ın dış politikasında o dönem önemli ülkelerden biri de ABD idi. Azerbaycan ve ABD arasında ilişkiler sorunlu başlamıştı. Azerbaycan ve ABD arasında yaşanan temel anlaşmazlık konusu, 1992 yılında ABD Kongresi tarafından Ermeni lobisinin kendi nüfuzunu kullanmasıyla kabul edilen, Azerbaycan topraklarının Ermeni birlikleri tarafından işgal edilmesine rağmen Azerbaycan'ın Ermenistan'a 'uyguladığı Şiddet' nedeniyle eski Sovyet ülkelerine devlet yardımını öngören 'Bağımsızlıkları Destekleme Yasası'nın Azerbaycan'a dair kısmını yasaklayan 907 sayılı bir bildirgedir (Yılmaz ve İsmayilov, 2011: 9). Aliyev'in iktidarı döneminde en önemli adımlarından biri enerji kaynaklarının işletilmesi ve dünya piyasasına çıkarılması idi. 20 Eylül 1994 tarihinde Bakü'de uluslararası petrol şirketlerinin katılımıyla birlikte imzalanan 'Asrın Anlaşması' Azerbaycan'ın önemini göreceli olarak artırdığı söylenebilir. Bu konuda da denge politikası izleyen Aliyev, Rusya'yı ve İran'ı 'kızdırmadan' petrol yataklarının işletilmesinin hedeflemiştir. Petrol boru hatlarının geçeceği güzergah da başka bir sorunlu konu olmuştur. Bu konuda Batı'nın temel amacı Rusya'ya bağımlılığını azaltmak idi. Azerbaycan ise Rusya ile ilişkilerini bozmadan bu projeyi gerçekleştirmek istiyordu. Böylelikle, Bakü-Novorossiysk petrol boru hattını kullanım dışı bırakmadan, boru hatlarının güzergahı Gürcistan ve Türkiye topraklarından geçmesine karar verildi. Boru hatlarının nereden geçmesi konusunda Azerbaycan'ın ABD ile ortak hareket etmesinin ve Azerbaycan'ın ABD menşeli şirketlere ağırlık vermesinin temel nedeni ABD'de, yardımların Azerbaycan'ı kapsamamasına olanak sağlayan 907. ek maddenin kaldırılmasının hedeflenmesidir.

Aliyev bu dönemde Azerbaycan'a karşı uygulanan bu politikanın ortadan kaldırılması için enerji politikasını devreye soktu ama bunun da fayda sağlandığı söylenemez.

1.7 İlham Aliyev Dönemi Azerbycan Dış Politikası (2003-)

İlham Aliyev babası Haydar Aliyevin vefatı üzerine 2003 yılında iktidarı ele geçirmiş ve halen Azerbaycan cumhurbaşkanlığı görevini yürütmektedir. İlham Aliyev dönemi Azerbaycan dış politikasında uzun yıllar denge stratejisi hakim olmuş ve artan enerji gelirleri ile birlikte Azerbaycan bölgede önemli bir aktör haline gelmiştir.

İlham Aliyev dönemi Azerbaycan dış politikasında ideolojik ve kimlik politikaları hiçbir şekilde ön planda tutulmamış, ittifaklar ve büyük güçlerle denge politikaları uygulanmıştır (Göksel ve Shiriyev, 2013: 237).

Dış politik uygulaması olarak çok yönlü politikalar uygulayan Aliyev, hem Batı ile hemde Rusya ve İran ile ilişkilerini korumuştur. Azerbaycan dış politikası 2007 yılında belirlenen Milli Güvenlik belgesi ile de tasdik edilmiştir. Bu belgede hem NATO ile işbirliğinin önemi vurgulanmakta hem de BDT çerçevesinde yapılması gereken faaliyetler belirtilmektedir. (President.az, 2007). İlham Aliyev döneminde de dış politika önceliği Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün yeniden temin edilmesi ve Azerbaycan enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde uluslararası piyasalara çıkarılması olmuştur. Ayrıca bölgesel politikalara önem verilmiş, Rusya, İran ve Türkiye gibi bölge devletleri ile üçlü anlaşmalar imzalanmış ve işbirlikleri oluşturulmuştur.

Dış politikada öncelikler ve temel hedefler 2007 yılında kabul edilen Ulusal Güvenlik Doktrininde belirtilmiştir. Bu ilkelere göre:

1. Azerbaycanın Bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün savunulması, uluslararası alanda kabul edilmiş sınırlarının dokunulmazlığının temin edilmesi.
2. Uluslararası yükümlülükler uymak ve ortak değerlerin paylaşıldığı uluslararası örgütlerle karşılıklı etkileşimi hedefleyen bir işbirliğin ilerleterek global ve bölgesel güvenlik ve istikrara katkıda bulunulması (President.az: 2007).

Azerbaycan dış politika önceliği arasında olan toprak bütünlüğü ve Dağlık Karabağ'ın işgalden kurtarılması meselesi petrol gelirlerinin artması birlikte daha da dinamik hale geldi. Ayrıca İlham Aliyev döneminde BM genel kurulunda ve Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinde Ermenistan işgalci devlet olduğu tanındı (Aslanlı, ekoavrasya.net, 2011).

İlham Aliyev dönemi Azerbaycan dış politikası enerji ve güvenlik politikalarıyla desteklenmesi ile Azerbaycan bölgede etkili olmasına katkı sağlayacak, uluslararası alanda, dışlanma tehlikesinin ortadan kaldırılmasını sağlayacak bir strateji kabul edilmiştir (Erhan, 2013: 261). Bu anlamda Azerbaycan hem Batılı kurum ve kuruluşlara üye olurken hemde Bağlantısızlar Hareketine katılmıştır (2011). Ayrıca Azerbaycan aktif üyelik sergilediği BM'de 2012-2013 döneminde BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmiştir.

İlham Aliyev döneminde öne çıkan bir diğer dış politika stratejisi ise enerjiyi dış politikada bir araç haline getirmektir. Azerbaycan'ın katıldığı ve ya direkt kendisinin oluşturduğu projelerdeki temel hedefi maddi kazanç sağlamakla beraber dış politikada öncelikli olan Dağlık Karabağ meselesinde uluslararası alanda avantaj sağlamaya çalışmıştır. Bu noktada Azerbaycan değeri 45 milyar dolar olan Güney Gaz Koridoru (GGK) projesinin (Erdoğan,2017: 2) finanse edilmesinin büyük bir kısmını tek başına karşılamaktadır. Ayrıca bu projenin Batı için önemi Avrupa'nın Rusya doğalgazına olan bağımlılığını bir azaltacağı yönünde olmasıdır.

İlham Aliyev dönemi Azerbaycan dış politikası genel olarak dengeli olması ile bilinmektedir. Bu denge politikasının dikkat çekici tarafı bölge ülkeleri ile üçlü ittifaklar şeklinde olmasıdır. Azerbaycan bir taraftan Türkiye ve Gürcistan'la BTC, BTE ve BTK(

Bakü- Tiflis- Kars) projelerini gerçekleştirirken, diğer taraftan da Rusya ve İran'la 'Kuzey- Güney' ulaşım yolu çerçevesinde demiryolu hattının inşası için İran'a 500 milyon dolar kredi ayırmaktadır (Azerbaycan İran'a kredi verdi, **Azpolitika.info**, 2017). Üç taraflı ilişkilerle Hazar havzasında ve Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkileri derinleştirmektedir. Azerbaycan bu çok taraflı projeler ve politikalarla, bölgesel güvenliği güçlendirmeye çalışmakta, ve Avrasya ülkeleri ile ekonomik, enerji ve siyasi ilişkileri geliştirmeyi hedeflemektedir (Mammadov ve Chiragov, 2015: 6). Ekonomik entegrasyonla hem kendi pozisyonunu hem ulusal çıkarlarını korumaya çalışmaktadır.

1.8 Azerbaycan Ekonomisi

Yetmiş sene Sovyetler Birliğinin sosyalist ekonomik modeli benimseyen ve uygulayan Azerbaycan, Birliğin dağılması ile birlikte ekonomide liberalleşmeye ve piyasa ekonomisine geçişi gerçekleştirmeye çalıştı. Bu süreçte bir çok sorunla karşılaşmış, ülkede o dönem için mevcut olan iç istikrarsızlık ve Dağlık Karabağ'daki savaş ülke ekonomisine de büyük etki göstermiştir. Ekonomiye can veren olay ise 1994 yılında Batılı şirketlerle imzalanan 'Asrın Anlaşması' olmuştur. Petrol ve doğalgaz kaynaklarının işletilmesi ve uluslararası piyasalara ulaştırılması ile birlikte Azerbaycan ekonomisi düzelmeye başlamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda petrol ve doğalgaz gelirleri ülke ekonomisine hakim hale gelince ortaya bir çok soru çıkmıştır. Bu anlamda Azerbaycan bir Hollanda sendromuna yakalandı mı veya ortadoğudaki Petrol zengini Arap ülkelerinde olduğu gibi petrodolarlar ülke ekonomisinde etkili oldukca, rantie ekonomisi ağırlık kazandıkca bahsekonu ülkeler gibi iktidarın daha da otoriterleşeceği ve toplumsal dinamikleri etkileyip etkilemeyeceği soruları ortaya çıkmaktadır

Bağımsızlığın hemen ardından Azerbaycan'da da diğer ülkelerde olduğu gibi ekonomik sistem değişikliğine gidilmiştir. Merkezi planlamadan vazgeçilmiş ve serbest piyasa ekonomisi tercih edilmiştir (Zengin, 2010, 202). Ülkede 70 yıldır var olan sosyalist sistemin terk edilmesi ile birlikte bir çok sorunla karşı karşıya kalınmıştır. Ülkenin yaşadığı iç savaş ve dışarıda da Ermeni işgali sonrası mevcut olan sorunlardan dolayı ekonomide büyük bir çöküş yaşanmış, bunun neticesi olarak milli gelirden gerileme ve yüksek enflasyon yaşanmıştır. (SERKA Raporu,2016: 22). GSYİH'daki büyüme 1990'da % -11.7, 1991'de -2.8, 1992'de % -22.6, 1993'te % -23.1 olarak gerçekleşmiştir (Oğan, 2001: 59).

Azerbaycan'da ekonomide dönüşümün temelleri 1994 yılında uluslararası petrol şirketleri ile imzalanan anlaşma ile gerçekleşmiştir. Bu anlamda 7 ülkeden 11 petrol şirketinin katıldığı konsorsiumda Azeri-Çıraq-Güneşli yataklarının işletilmesi ve petrolün uluslararası piyasalara çıkarılması hususunda anlaşma imzalanmıştır (Aras, 2010: 126). Azerbaycan ekonomisinde göreceli yükselme ise 1996 yılında başlamış ve 1998 yılında petrol fiyatlarının artması ve petrol anlaşmaları ile birlikte ülkeye celb ettiği ülke dışından gelen yatırımcıların katkısıyla Azerbaycan ekonomisi elde ettiği kazançları ile bütçe artımı % 10'a ulaşmıştır (Oğan, 2001: 60). 1995-2006 yılları arasında küçük

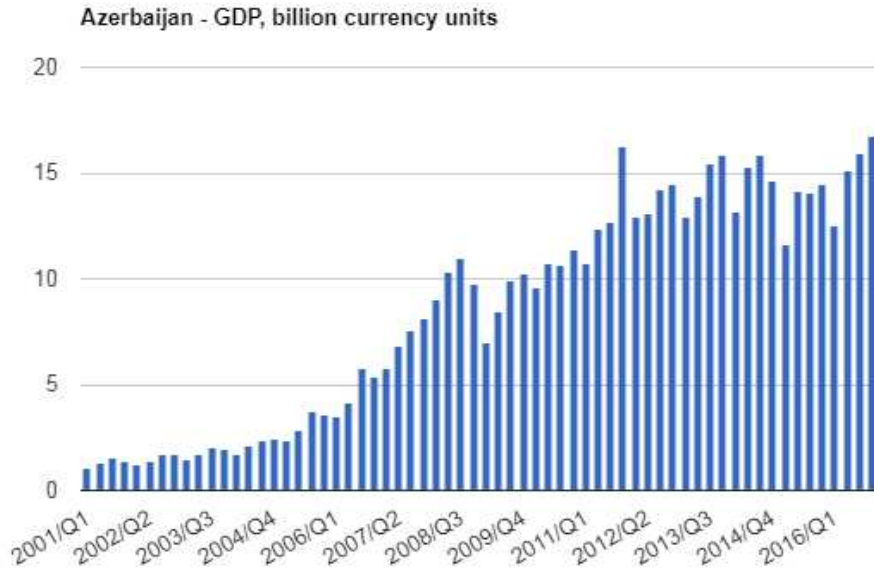
dalgalanmalar dışında sürekli pozitif üretim artışının yaşandığı bir süreç olmuştur. Sanayide üretim artışı tarım sektörüne göre daha çabuk gerçekleşmiştir.

Azerbaycan'da yaşanan ekonomik gelişmelerin ışığında 1990'lı yılların ortalarında GSYİH içerisinde özel sektörün de payının arttığı görülmüştür. 1991'de %10 olan özel sektörün GSYİH içerisindeki payı, 1999 yılında %66'ya kadar yükselmiştir. Bu artışın sebebi ise enerji sektöründe yapılan yatırımların diğer sektörleri de etkilemiş olmasıdır (Erhan, 2013: 203).

Azerbaycan ekonomisinde 2006 yılından itibaren Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattından petrol ihracının başlamasıyla birlikte esaslı değişiklik yaşandı (OECD Raporu, 2011). Bu tarihten itibaren Azerbaycan ekonomisinde petrol ve doğalgaz gelirlerinin büyük etkisiyle bütçe ve GSYH büyümeye başladı. Azerbaycan, şimdiye kadar Petrol ve doğalgaz satışından elde ettiği toplam gelir ise 150 milyar dolardır (Sputnik.az, 2016).

Azerbaycan'da petrol ve doğalgaz ihracatından elde edilen gelirler muazzam seviyeye ulaşmış ve bütçenin % 90'ı aşan bir kısmı bu gelirlerle dolmuştur. Azerbaycan'da yapılan yabancı yatırımların %80'ni petrol sektöründedir. Azerbaycan ekonomisinde enerji sektörünün tek taraflı gelişimi nedeniyle, bu alanda dünya piyasalarındaki fiyat değişimi Azerbaycan'ın GSMH üzerinde de değişimlere sebebiyet vermektedir . 2001 yılında 5.33 milyar manat olan GSMH 2016 yılında 54.38 milyar manata çıkmıştır (TheGlobalEconomy.com, 2016).

Şekil 1.Azerbaycan GSMH'sı (2001-2016).

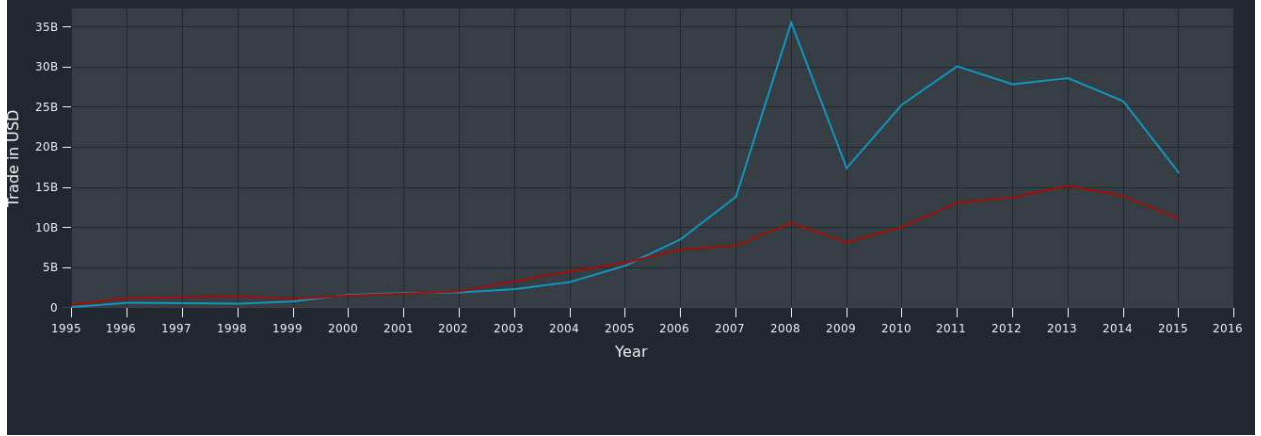
Source: TheGlobalEconomy.com, The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan

Kaynak: TheglobalEconomy.com, 2016

Azerbaycan ekonomisine katkı sağlayan en büyük ihracat ürünü petrol ve petrol ürünleridir. Azerbaycan petrol ihracatının %80'lik bölümünü BTC boru hattından yapmaktadır (Al-Jazeera.com.tr, 2013). BTC boru hattının günlük ihracı yaklaşık 1 milyon varil civarındadır, bir diğer ifadeyle 40-50 milyon ton arasındadır. Azerbaycan'da petrol ihracatı Azerbaycan ekonomisini büyük oranda etkilemiştir. Bu anlamda petrol ve petrol ürünlerinin ihracat içindeki payı 1998'de %64.8, 1999'da %75.9, 2000'de %84, 2011'de %91.23, 2002'de %81.23 ve 2004'e %82 olmuştur. Bu artım esas olarak ham petrol ihracatından kaynaklanmıştır. 2006 yılının sonlarına doğru BTC'nin faaliyete başlaması ile petrol gelirleri Azerbaycan ekonomisinin 2011 yılında % 90'ından fazlasını oluşturmuştur. (Aras ve Süleymanov, 2012: 228-9). 2012 yılında Azerbaycan'da GSYİH adam başına 10,478 dolara yükselmiştir. 2015 yılının ilk 11 ayında ham petrol ihracatından 8.26 milyar dolar gelir elde edildi ve petrol ürünlerinin ihracatındaki payı %77.78 oldu (Enerjigünlugu.net, 2015). Genel olarak Azerbaycan 2001-2017 yılları arasında Azeri, Çırac, Güneşli yataklarından elde ettiği gelir 127,304 milyar dolar olmuştur (Apa.az, 2017). Ancak son yıllarda petrol piyasasında yaşanan fiyat düşüşü Azerbaycan ekonomisini etkilemiştir. Bu sebeple de ülkenin milli para birimi olan manat 2 kez devalüasyona uğramıştır (Azadlıq.org, 2015). Petrol fiyatlarındaki bu düşüş ve devalüasyon kişi başına düşen milli geliri de etkilemiştir.. Şöyle ki, 2014 yılında kişi

başına milli gelir 18.200 ABD doları iken, 2016 yılında bu 17.500 dolara düşmüştür (Cia.gov, factbook, 2017).

Şekil 2. Azerbaycan İhracat ve İthal Grafiği, 1995-2016,

KAYNAK: OEC, atlas.medi.mit.edu

Azerbaycan ekonomisine gelir kaynağı olan bir diğer enerji sektörü doğalgazdır. Azerbaycan, Hazar bölgesinden çıkardığı doğalgazı 2007 yılı itibarı ile Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz boru hattı ile ihracata başlamıştır. ‘Şah Deniz’ yatağında doğalgaz üretimine ve ihracına tam olarak başlanmasının ardından Azerbaycan, petrolün yanı sıra doğalgaz ihracatıyla birlikte yüksek düzeyde bir ekonomik gelişme, yeniden yapılanma sağlamıştır (Aras, 2008: 68). Şah-Deniz-2 yatağı ile birlikte Azerbaycan doğalgaz ihracatını yılda 40 milyar metreküpe ulaştırmıştır (OECD Raporu, 2011).

2018 yılı Azerbaycan bütçe gelirleri 20.127 milyar manat (11. 840 milyar dolar) olarak meclis tarafından onaylanmıştır. Kabul edilen bütçeye göre 2018 yılında bütçe gelirlerinin 10 milyar manata yakını Devlet Petrol fonunda transfer edilecek para ile bütçe oluşturulacaktır. Ayrıca bu bütçeye göre harcamalar da 20.905 milyar manat (12.300 milyar dolar) olarak belirlenmiştir (Azerbaijan-news.az, 2017).

Azerbaycan’da dış ticaret ilişkilerinin ve bütçe gelirlerinin çok büyük bir kısmı petrol ve doğalgaz ürünlerinden gelen gelirlerden oluşması Azerbaycan’da enerji dışı sektörlerin ‘Hollanda Hastalığına’ yakalanmasını kaçınılmaz kılmaktadır . Bu kapsamda ‘Hollanda Hastalığının’ bazı yansımaları Azerbaycan’da gözükmemektedir. Milli Para biriminin yabancı döviz kurları karşısından uzun yıllar değer kazanması , ekonominin tek taraflı olarak petrol sanayisinden bağımlı hale gelmesi, enerji dışı sektörlerden gelen gelirin bütçeyi az etkilemesi gibi faktörler örnek gösterilebilir (Aras ve Süleymanov, 2010: 189).

II BÖLÜM

İRAN - AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

2.1 İran'ın bölgedeki hedefleri

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte Güney Kafkasya'da ortaya çıkan durum İran açısından muhteliflik arz etmekteydi. Bölgede mevcut olan Rusya, İran ve Türkiye gibi bölge devletlerinin buradaki nüfuz elde etmek için mücadelelerine karşın bölge dışı ABD, AB, İsrail gibi devletlerin de hamleleri olmuş ve tarih bir daha tekrarlanarak bölge bu devletlerin mücadele alanına dönmüştür. Özelde ise bu devletler arasında İran'ın bölgeyle ilişkili tarihsel, kültürel bağları onu önemli bir aktör haline getirmekteydi. SSCB'nin dağılması arefesinde İran durumunun analizini yapmakta zorlanıyordu. Bu anlamda İran'da iki varsayım mevcuttu. Birinci yaklaşıma göre Sovyetler Birliği'nde yaşanan olaylar etnik-milliyetçi bir gelişme olarak algılanmaktaydı. İkinci yaklaşım ise yaşanan olayları dini çerçevede analiz etmekle buradaki Müslüman ülkeleri 'İslami Birlik' temelinde bir araya getirilmesini savunmaktaydı. Olaylar ilerledikçe ortaya çıkan gelişmelerin İran'da birinci varsayımı haklı çıkardığını, yaşanan olayların milliyetçilik çerçevesinde oluştuğunu haklı çıkardı (Keskin, 2006 www.circassiancenter.com) . Bu ve ya diğer şekilde bölgede İran adına avantajlar ve dezavantajlar oluşmuştu.

Sovyetler Birliğini dağılması ile birlikte İran adına yeni fırsatlarla beraber yeni tehditler de meydana çıkmıştı. SSCB gibi büyük bir gücün komşuluğunda tarihe karışması İran'ın yeni oluşan konjunktürde ihtiyatlı dış politika yürütmeye mecbur etmiştir. Çünkü SSCB gibi büyük gücün parçalanması ve bölgede oluşan güç boşluğunu ABD ya da Türkiye gibi ülkelerin doldurabilme ihtimali İran açısından olumsuz sonuçlanabilirdi. İran ise bölgeye yönelik politikalarında burada bulunan ülkelerle sahip olduğu ortak değerleri kullanmaya çalışmıştır. Ayrıca jeopolitik konumu itibarı ile İran, yeni bağımsızlığını kazanan ve büyük ölçüde karaya mahkum Azerbaycan ve Ermenistan'ın açık denize ulaşması için en kısa ve güvenli güzergah olarak öne çıkmıştır (Aydın, 2013: 233). Bölgenin İran açısından önemi İran anayasasında da belirtilmiştir ki bu anlamda İran anayasası coğrafi çıkarlarını ülkelerin gruplarına göre altını çizmiştir. İran'ın önemli komşuları, Müslüman ülkeler, Gelişmiş ülkeler ve İran'nın sosyal, siyasal ve ekonomik yardımına ihtiyacı olan ülkeler (Sadri, 2012: 383). 90'lı yılların başında da bu kategorilerin bölgede mevcutluğu bölgenin İran adına önemini bir daha vurgulamaktadır.

Ortaya çıkan yeni cumhuriyetler İran'a bir sıra avantajlar da sağlamaktaydı. Kafkasya ve Orta Asya'da yeni cumhuriyetlerin mevcutluğu, İran'ın uluslararası politika alanındaki tecrit olmuş konumundan uzaklaşması için eşsiz bir fırsat yaratmıştır (Erdoğan, 2008: 411). Ayrıca İran, zengin doğalgaz ve petrol yatakları ile Güney Kafkasya'da enerji yoksunu Gürcistan ve Ermenistan için alternatif bir enerji kaynağı olarak da öne çıkmış ve bununla birlikte coğrafi konumunu kullanarak Hazar'ın hidrokarbon kaynaklarının uluslararası piyasalara arz edilmesinde önemli rol oynamaya çalışmıştır (Aydın, 2013:

237). İran, bu stratejilerle kendisine karşı uygulanan izolyasyon politikalarını kırmayı hedeflemiştir. Tahran yönetimi bununla beraber bölgedeki jeopolitik pozisyonunu ve etkisini sadece ikili ilişkilerle değil aynı zamanda geleneksel olarak nüfuzunun güçlü olduğu Ekonomik İşbirliği Örgütü, İslam İşbirliği örgütü ve diğer bölgesel kurumlar aracılığı ile güçlendirmeye çalışmıştır (Hasanov, 2015: 354). Buna rağmen bağımsızlıklarını yeni kazanan bölge ülkeleri Batı ile ilişkilerini riske atmama adına İran'a karşı mesafeli tutum sergilemiştir.

İran'ın bölgesel politikalarında Orta Asya, Güney Kafkasya ve Hazar havzası jeopolitik, jeoekonomik ve askeri jeostratejik hedefleri açısından önemli yer tutmaktadır. Bunlar özet olarak şöyledir:

1. Batılı ülkelerin ve onlara ait uluslararası şirketlerin Hazar bölgesine girişini önlemek ve onların bölgedeki esas müteffiki sayılan Türkiye'yi kendi alanından sıkıştırmak.
2. Rusya ile bölgesel jeopolitik meselelerde müttefiklik etmek, lakin onunla rekabet halindeki alanlarda üstünlüğü korumaya çalışmak.
3. Bölgede istenilen yolla kendi alanlarını güçlendirmek, Hazar denizinin beraber esasa-%20 olmakla 5 hisseye bölünmesini temin etmek ve diğer havza ülkeleri ile deniz sınırı yaratmak.
4. Bölgeyi dini etki altına almak maksadıyla farklı dini ideolojik gruplar oluşturmak.
5. Azerbaycan ve Türkiye gibi rakip ülkelerin ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel kalkınmasını engellemek, bununla da onların İran'daki Azerbaycan Türkleri için çekiciliğini azaltmak (Hasanov, 2015: 358)

Her ne kadar İran dış politikasında dini yaklaşım ön planda olsa da bu bölgede çok pragmatik dış politika uygulamayı tercih etmiştir. İran, Fars kültürel bölgesinin uzantısı gibi algılamayıp Kafkasya'ya iki farklı yaklaşım uygulamaktaydı. Bu anlamda Kuzey Kafkasya'da Rusya'nı tedirgin etmemeye çalışmakta, Kafkasya'nın güneyinde ise daha pragmatik ve kendi çıkarını kollayan stratejiler geliştirmekteydi. İran, Güney Kafkasya'daki hedeflerini ise ulusal güvenlik meselesi ve bölgedeki çıkarları çerçevesinde belirlemekle, bölgede ana aktör konumuna ulaşmayı hedeflemektedir (Bilgesam Raporu, 2014: 45). Buna rağmen yine de ortak din olgusundan da faydalanmayı denemiştir. İran'ın algısı, komunizmin çöküşü bölgede ideolojik anlamda boşluk doğurduğu şeklindeydi. Bağımsızlığını yeni kazanan bölgenin Müslüman toplumlarında İslam dininin bu boşluğu dolduracağı kanaati hem İran'da hem de Batı dünyasında ağırlıklı olarak hakimdi. Üstelik Azerbaycan'ın nüfusunun büyük çoğunluğu Şii mezhebine inanmaktaydı. İran bu olguyu bir fırsat olarak algılamış ve İslami devrimi Azerbaycan'a taşımak için sıkı bir propaganda çalışmaları başlatmıştı. İran'da hazırlanmış, 1979 yılındaki devrimi öven propaganda malzemeleri Azerbaycan'da yayılmaya çalışıldı. Hatta, Tahran Bakü'de birkaç gazete ve dergi çıkarmaya başladı (Ağacan,t.y, <http://www.circassiancenter.com>). İran sadece Azerbaycan'da değil bölgenin diğer ülkelerine karşı da bu politikayı benimsedi ve bölgenin Müslüman

haklarının hamiliğine soyunması ve bu çerçevede nüfuz elde etme isteği belirgin olarak kendisini göstermiştir. İzlenen yumuşak güç politikaları bunları destekleyici niteliktedir. Ancak daha önce çar Rusya'sı ve daha sonra Sovyetler Birliği döneminde bu ülkeler tarafından benimsenmiş olan laik değerler, İran'ın dini yayılmacılık politikalarını nötralize etmiştir.

İran'ın yeni oluşan konjonktürde karşılaştığı en büyük tehdit ise bölgede mevcut olan etnik Türk varlığı ve Güney Azerbaycan'da yaşayan 30 milyondan fazla Türkün Azerbaycan'ın bağımsızlığından etkilenmesi idi. Akabinde Sovyetlerin dağılması sonrası Türkiye'nin bölgede nüfuz alanı oluşturmaya yönelik politikaları, Azerbaycan'daki milliyetçi hükümetin söylemleri ve izlediği dış politika, İran'ı tedirgin etmekteydi. Sovyetlerin dağılmasından sonra Güney Kafkasya'da yaşanan çatışmalar bölgeyi istikrarsızlaştırmış ve İran, bu çatışmaların nezdinde Batılı birliklerin bölgeye yerleşeceği ya da çatışmaların kendisine sirayet edeceği yönünde endişelere kapılmıştır. Diğer taraftan bölge ülkelerinin Batı ile olan ilişkilerine önem vermesi, NATO'nun bölgeye yönelik faaliyetleri, Hazar denizinde Batılı şirketlerin ağırlıklı olması, petrol boru hatlarının geçeceği güzergahın belirlenmesi İran için soğuk savaşın bitmesiyle oluşan fırsatlar kapısını kapattı diye biliriz.

Bu özelde Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak yeniden ortaya çıkması İran için olumlu bir gelişme olarak nitelendirilebilirdi. Ancak daha sonra iki ülke arasında yaşanacak olan sorunlar ülkelerin birbirlerine karşı dengeleyici dış politika izlemesine ortam yaratmış, ilişkiler sekteye uğradığı dönemler olmuştur ve istenen sonuç alınamamıştır.

2.2 İran-Azerbaycan ikili ilişkileri

Tarihsel, kültürel, dilsel ve dinsel açıdan İran ve Azerbaycan'ın bir çok ortak değerlere sahip olduğu bilinmektedir. Ancak iki ülke siyasi ilişkilerinin gelişmesi ve ilerlemesi açısından bu ortak değerlerin istendiği gibi olumlu etki yapmadığı ve özellikle Sovyetler Birliğinin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesiyle birlikte anlaşmazlıkların yaşandığı görülmüştür. Bu anlamda iki ülke yönetiminin farklı yaklaşımları, farklı yönetim şekli, her iki ülke tarafından izlenen pragmatik politikalar, birbirini rahatsız eden söylem ve eylemler ilişkilerde gerginlikler yaşanmasına sebep olmuştur. İşbirliğinin de göz ardı edilmediği iki ülke arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı seyir izlemektedir. İran ve Azerbaycan arasındaki sorunların temelinde İran topraklarında yaşayan 30 milyonu aşkın Azerbaycan Türkünün olması gösterilebilir. Her ne kadar Azerbaycan'daki Elçibey iktidarı dışında diğer hükümetler Güney Azerbaycan hakkında sert fikirler ortaya koymasalar da İran'da mevcut olan ve gelişen Türklük bilinci İran'lı resmiler tarafından fark edilmektedir ve buna uygun politika izlenmesine özen gösterilmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığı İran'da yaşayan Türklerin bağımsızlık isteklerine yönelik düşünceleri yeniden canlandırdı. Bu noktada İran Azerbaycan'ın bölgedeki Türklere yönelik faaliyetini tehdit olarak algılamış ve Azerbaycan'daki farklı iktidarlar döneminde ilişkilerde muhtelif zorluklar yaşanmıştır.

2.3 Bağımsızlığın Ardından

Sovyetlerin dağılmasının hemen ardından Azerbaycan bağımsızlığını elde etmiş ve dış ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Bu dönemle birlikte Azerbaycan artık bağımsız bir devlet olarak İran'la komşu olmuştur. İran 765 km ile Azerbaycan'ın en uzun sınır komşusudur. Azerbaycan'daki hem toplumsal olarak hem devlet yönetimi erki olarak laikliğin benimsenmesi ve bunun tüm politikalarda uygulanması ve devlet felsefesi haline getirilmesi İran'ı rahatsız etmektedir. Azerbaycan'ın Batı ile var olan ilişkileri, İsrail'le temasları İran için endişeverici bir durumdur. İran adına rahatsız edici bir mesele ise Hazar bölgesi ve buradaki enerji boru hatlarıdır. İran Dağlık Karabağ meselesinde söylem olarak Azerbaycan'a destek olup ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımaktadır. Pratikte ise sorunun mevcut haliyle devamı, İran'ın yararına olduğu ve her hangi bir durumda çatışma istemediği söylenebilir (Keskin, www.circassiancenter.com). Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi Tahran'da karışıklığa sebep oldu. Bazı İran'lı liderler Azerbaycan cumhuriyetinin İslami bir devlet yönetimi ile 'Kadim İran'ın parçası' olarak İran'a entegre olması fikrini desteklemekteydiler (Nasibli, 1999: 12).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı erken dönemde İran'a karşı bakışı temel olarak İran'ın Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanınması, karşılıklı faydalı ekonomik, kültürel ilişkilerin kurulması, Ermenistan'ın işgali durdurması için Tahran'ın diplomatik siyasi yardımını kazanmak, Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile kara sınırı olmayan Nahçıvan'ın problemlerinin hal edilmesini kolaylaştırmaktır (Qasımlı, 2015: 565). İran, Azerbaycan'ın bağımsızlığını 25 Aralık 1991 tarihinde tanıdı ve diplomatik ilişkiler 12 Mart 1992 tarihinde kuruldu (Memmedi, 2017: 226). Aynı ay içerisinde bir İran heyeti Bakü'ye gelerek, taraflar arasında petrol üretimi ve Hazar'daki rezervlerin değerlendirilmesi konularında fikir alışverişinde bulunuldu.

Mutallibov'un İran'ın olumsuz algısını gidermek için bağımsız Azerbaycan cumhurbaşkanı olarak birinci resmi ziyaretini Tahran'a yaptı. Bu ziyaret sırasında Ermenilerin ambargo uyguladığı ve abluka içinde olan Nahçıvan'la bağlantının İran üzerinden sağlanması, Nahçıvan'ın serbest ekonomik bölge ilan edilmesi gibi bir dizi anlaşma imzalandı ve iki ülke arasında ticari ilişkilerin daha da ilerletilmesi adına mevcut olan yasal engellemelerin aradan kaldırılması yönünde mutabık kalındı (Akdevelioğlu, 2004: 147). Daha sonra İran İslam devriminin yıldönümü kutlamalarına katılan Mutallibov, İran'a karşı Azerbaycan'ın hiçbir zaman istikrarsızlaştırıcı faaliyetler içinde olmayacağı ve hatta Azerbaycan'lı bakan tarafından İran'ın her hangi bölgesinin Azerbaycan'a katılmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir (Cefersoy, 2001: 114).

İran, Azerbaycan'ın Kiril Alfabesinden Latin alfabesi yerine Arap alfabesine geçmesi için Azerbaycan'da propogandalar yapmış, çeşitli gazeteler ve propoganda materyalleri yayınlamıştır. Azerbaycan'ın Latin alfabesine geçmesi ise İran'da eleştirilere sebep olmuştur (Nasibli, 1999: 14).

Azerbaycan ve İran ilişkileri adına gergin geçen bir süreç ise Elçibey'in iktidara gelmesiyle başladığını söylenebilir. Halk Cephesi lideri Ebülfez Elçibey 1992 yılında

ülkede yapılan ilk demokratik seçimlerde Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmıştır. Elçibey'in iktidara gelişi ile Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkilerde yeni dönem başladı. Ayrıca, Elçibey'in Ankara ile çok yakın bağlarının olması İran'da çok farklı algı oluşturmuştu (Paul,2015: 56). O dönemde Azerbaycan'ın İran'la ilişkilerinde temel yaklaşım ise İran'ın Azerbaycan'a karşı tutumunu değiştirmek, eşitlik ilkesi temeline oturtmak ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığını kabullendirmektir. AHCP'nin temel felsefesi 'Milliyetçilik' ve 'Türkçülük' idi. SSCB'nin dağılma arafesinde,1988 yılından beri Azerbaycan'da 'Ulusal özgürlük mitingleri' düzenlenmekteydi. Halk Cephesi ise esas hedef olarak Azerbaycan'ın bağımsızlığıyla beraber Güney Azerbaycan'ın da Kuzey'e katılarak birleşik Azerbaycan'ın kurulması idealini belirlemişti. 1989 yılında Elçibey izlenecek yol konusuna değinerek bunun bir tartışma konusu olmadığını, Türk, Müslüman ve Modern olduklarını , bunun da Resulzade'nin üç renkli bayrağında temsil edildiğini' belirtmiştir. (Sarıkaya,2008:197). Dikkat çeken bir diğer mesele ise , 1988 yılından beri yapılan mitinglerde ' Tebriz' ve 'Birleşik Azerbaycan' sloganlarının yer almasıydı. Bu konuda en önemli girişim Aralık 1989'da AHCP'nin Nahçıvan kolunun İran-Azerbaycan sınırında gösteriler düzenlemeye başlamasıdır. Devam eden mitingler sonunda 31 Aralık'ta iki ülkeyi ayıran sınır telleri yıkılmıştır (Nasibli, 1999: 11). Bundan 4 gün sonra 150.000 kişilik kitle bu sınırın açılması için toplanmıştır. Halk Cephesi olayları desteklemiş ve bir grup aktivist, Moskova'ya konuyla ilgili taleplerini-Azerbaycan'ın 1828'de bölündüğünü- bildiren bir mektup göndermiştir (Sarıkaya, 2008: 200). AHCP'nin iktidar olduğu yıllarında izlenen İran karşıtı tutum ve söylemler iki ülke ilişkilerinin gelişmesini sekteye uğratmıştır.

Cephe Hükümeti ve İran arasında yaşanan gerginliklerin ışığında AHCP hükümetinin Dışişleri bakanı Tofiq Kasımov Ağustos 1992'de İran'a ziyarete giderek, Cephe hükümeti ile İran arasındaki ilk temasları başlatmıştır. Kasımov'un ziyareti sırasında komşuluk ve işbirliğine dair imzalanan protokollerin yanı sıra, Tebriz ve Nahçıvan'da diplomatik temsilciliklerin açılmasına da karar verildi. Tebriz'de Azerbaycan konsolosluğunun açılmasına, Elçibey iktidarı döneminde onay verilmesi İran tarafının iyi göstergesi olarak anlaşılabilir. Ayrıca, İran'ın Azerbaycana doğalgaz ihracı ve İran topraklarından geçerek Nahçıvan'a ulaşan enerji hatları ve kara ulaşımının geliştirilmesi konularında da uzlaşmaya varıldı (Akdevelioğlu,2004: 148).

Tüm bu gelişmeler ışığında Azerbaycan'da Elçibey'e karşı darbe yapılmış ve bu darbe bölgedeki büyük güçlerin çıkarına hizmet etmiştir. Elçibey hükümetine karşı darbeyi yapan Albay Suret Huseyinov'un Rusya destekli olması bilinen bir gerçektir (Özdaşlı ve Kodaman, 2016: 59). Bununla birlikte darbe aynı zamanda İran'ın çıkarına da olduğunu söyleye biliriz.

Elçibey'den sonra Azerbaycan'ın yönetimi Haydar Aliyev'in eline geçti. Aliyev ise dış politkada benimsediği denge yaklaşımını uygulamaya başladı. Öncelikli hedefi ise İran'ın Azerbaycan'dan algıladığı tehdit algısını ortadan kaldırmaktı. Dağlık Karabağ'da hala süren savaş, Rusya'nın Ermenistan'a yardımı, ayrıca İran'ın Azerbaycan'a karşı mevcut

olan hasmane tutumu Azerbaycan'ı zor duruma sokmuştu. Aliyev bu noktada en azından tarafları nötrale etmek ve savaşta Azerbaycan'a karşı taraf tutulmaması için girişimlere başladı. Ayrıca Türkiye'nin de Azerbaycan'da mevcut olan ağırlığı dengelenmeye çalışıldı. H.Aliyev'e karşı 1995 yılında başarısız darbe girişiminin ardında Türk vatandaşlarının isimlerinin olması Türkiye'deki bazı kesimlere karşı Aliyev'de güvensizlik oluşturmuştu. Haydar Aliyev'in ise henüz Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Başkanı olduğu dönemde İran'la Nahçıvan arasında mevcut olan coğrafi yakınlıktan dolayı ilişkileri geliştirmeye önem verdiği görülmektedir. Ermenistan'ın işgalci politikaları nedeniyle ablukada olan Nahçıvan için İran'la ilişkilerin önemini doğru değerlendirmesi sonucunda Ağustos 1992'de İran'a ziyaret gerçekleştirmiş İran'ın siyasi liderleri ile görüşmüş ve Nahçıvan'a ekonomik yardım yapılmasını sağlamıştır (Mehmmmedi,2017: 229). Bu ziyaret sırasında yapılan anlaşmalara göre Nahçıvan'a doğalgaz verilmesi, gıda, kömür, petrol yardımının yapılması, elektrik enerjisinin verilmesi hususunda anlaşmaya varıldı. 18 Ağustos 1993 tarihinde İran İslam Cumhuriyeti dışişleri bakanı Ali Ekber Vilayeti Azerbaycan'a resmi ziyaret gelmiş ve bu ziyaret sırasında bir çok konuda anlaşma imzalanmıştır. Esas konu başlıkları ise; petrol ve doğalgaz yataklarının işletilmesinde ve üretiminde işbirliği, Astara (Azerbaycan)- Astara (İran) demiryol hattının inşası, Nahçıvan ve İran'ın sınır bölgelerinde ticaret alanlarının kurulması konusunda karara varıldı (Qasımlı,2015: 571). İkili ilişkilerin dinamik gelişimi açısından bu kapsamda atılan en önemli adım 29 Haziran-2 Temmuz 1994 tarihinde Haydar Aliyev'in liderliği ile Azerbaycan delegasyonunun İran'a yaptığı ziyaretti. Ziyaret sırasında iki ülke arasında bir çok anlaşmalar imzalanmış, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı işgalci politikaları kınanmış ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda Aliyev, Tahran'daki konuşmasında; İran'ın toprak bütünlüğü ve sınır dokunulmazlığını kendi toprak bütünlüğümüz olarak kabul ediyoruz beyanatını seslendirmiştir. Aliyev İran'da yaşayan Azerbaycanlılara yönelik ise : Onlar bizim soydaşımız ifadesini kullanmıştır (Mehmmmedi,2017: 234

Azerbaycan'la İran arasındaki ilişkilerin belirlenmesi sadece iki tarafı ilgilendiren konu olmakla beraber Azerbaycan'ın o süreçte diğer büyük güçlerin bölgede var olan çıkarlarını göz ardı etmeden hareket etmesi lazımdı. Bu kapsamda Batılı petrol şirketleri ile 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan 'Asrın Anlaşması'nda İran'a karşı iyi niyetini gösterme adına %5 pay verdi. Buna rağmen İran petrol şirketlerinin konsorsiumda katılımına ABD ve bazı Batılı devletler açıktan itiraz etdiler. Sonuçta İran bu anlaşmadan pay alamadı (Hasanov,2005: 554). İran bundan sonra Aliyevi 'Büyük Şeytanın oyuncağı' diye nitelendirdi, ardından da Nahçıvan'a verdiği elektrik enerjisini borçların ödenmemesi bahanesiyle kesti (Cornell,2001:315) . Bahsenkonu hisse daha sonra ABD petrol firması Exxon Mobile verildi (Erhan,2013: 309).

İki ülke arasındaki karşılıklı ilişkilerde, eşit statülü devlet olma ilkesi büyük ölçüde çiğnenmeğe başladı. İran tarafına üst-üste tavizler verildi. Azerbayan Devlet televizyonunda Tahran'da hazırlanan bir buçuk saatlik program yayınlanmaya başladı. Bu programlarda İran ve İran değerlerinin propogandası yapılıyordu. İran'ın kendi

eyaletlerine atadığı vilayeti-fagih temsilcilerinden bir tanesi de Azerbaycan için atandı Aliyev, 2007: 58).

O dönemde Azerbaycan ve İran arasında yaşanan bir diğer sorun ise Azerbaycan'ın 12 Kasım 1995'te kabul edilen Anayasası idi. Anayasa'da İslam dinine yer ayrıldığı hakkında İran basınında haberler çıkmış ve hatta İran'ın Urmiya kentinde gösteriler düzenlenmiş, Azerbaycan'ın İslam dinine 'karşı uyguladığı politikaları' protesto edilmiştir(Qasımlı, 2015: 576).

2003 yılı hem Azerbaycan'da hem de bölge denklemleri açısından önemli tarih olmuştur. Ekim 2003 seçimlerinde İlham Aliyev Azerbaycan cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ayrıca o dönem farklı bir konjonktür mevcut olmuş, 11 Eylül saldırıları, ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahaleleri gerçekleşmişti .Dahası ABD bir doktrinle İran'ı şer eksenli ülkeler sırasında nitelendirmiştir. Bu süreçte Azerbaycan'ın önemi ABD için artmıştır. Azerbaycan, ABD'ye 11 Eylül olaylarından sonra destek vermesine rağmen , Azerbaycan tarafının Amerikan üssü talebi İran'la ilişkileri zora sokacağından dolayı hayata geçirilmemiştir (Bilgesam Raporu, 2014: 38). Azerbaycan Amerika'nın Kosova, Afganistan ve Irak operasyonlarına destek vermiş, Bakü havalimanını NATO için lojistik destek olarak sağlamıştır (Mammadov ve Chiragov, 2015: 87). İran ile Azerbaycan arasında artan gerginlikler, Azerbaycan ile ABD arasındaki güvenlik ilişkisinin yoğunlaşmasına neden olmuş, Azerbaycan ile ABD arasında askeri ilişkilerin gelişmesi için ayrı bir zemin sağlamıştır (Alkan,2010: 247). İlham Aliyev'in ilk cumhurbaşkanlığı döneminde iki ülke arasında ilişkiler daha olumlu seyir izlediğini söylemek mümkündür. İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin Ağustos 2004'te Azerbaycan'a ziyarete gelmesiyle ortaya çıkan bu süreç, Azerbaycan-İran ilişkilerini daha aktif iletişim dönemine sokmuştur. Bu ziyaret trafiğine Azerbaycan devlet resmilerinin İran'a yaptıkları ziyaretler ve uluslararası toplantılar zamanı gerçekleştirilen ikili görüşmeler de bu yorumu yapmamıza imkan sağlar. İlham Aliyev'in Ocak 2005'teki İran ziyareti de Azerbaycan-İran ilişkilerinin önceki dönemden farklılaşarak olumlu yönde değiştiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır (Erhan, 2013:290). Bu ziyaret sırasında yaşanan önemli bir diğer gelişme ise Ermenistan tarafından ambargo uygulanan Nahçıvan'a İran'ın doğalgaz sevkiyatının başlatmasıdır (Alkan,2010: 143). 2005-2006 dönemi Azerbaycan-İran ilişkilerinde olumlu gelişmelerin yaşandığı dönem olarak nitelendirilebilir ve bu süreçte başta ticaret, güvenlik ve enerji sektörü olmakla bir çok alanda işbirliği yapılmıştır (Mammadov,2013: 53).

2006 yılından itibaren İran'ın nükleer programı ile ilgili mesele uluslararası gündemin esas konusu haline gelmiş, zaman geçtikçe ABD'nin İran'a askeri müdahale ihtimal ciddi bir varsayım olarak tartışılmaya başlanmıştır. İran'a karşı uluslararası baskıların güçlendiği, çeşitli ambargoların uygulandığı ortamda Azerbaycan hükümeti problemlere dair yaklaşımında prensipli tutumunu korumuştur. Cumhurbaşkanı Aliyev, her paltformda İran'a karşı askeri güç kullanılmasının aleyhine olduğunu, Azerbaycan topraklarının İran'a karşı kullanılmasına izin verilmeyeceği ve İran'ın sivil nükleer enerjisinden

yararlanmak hakkına sahip olduğunu ve bu sorunun diplomatik yolla halledilmesinin önemini vurgulamıştır (Memmedi, 2017: 245).

İran, 2001 sonrası dönemde yaşanan gelişmelerden sonra ve Batı ile gerginleşen ilişkiler kapsamında Ağustos 2008 Rusya- Gürcistan savaşı sonrasında bölgesel güvenliğe yönelik 3+3 formatında üç Kafkasya ülkesi + İran, Türkiye ve Rusya'nın katılımı ile bölgesel bir yapılanmayı gündeme getirirse de olumu bir sonuç elde edilememiştir. (Erhan,2013:291).

İran'da iktidara gelen Mahmud Ahmedinejat dönemi de dış politikda sert söylemlerin hakim olduğu bir süreç olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan İran'a karşı her ne kadar dostane tutum sergilemiş olsa da İran'ın şüpheci politikaları baskın olmuştur. Özellikle 2012 yılında Bakü'de yapılacak olan Eurovision-2012 şarkı yarışması arefesinde İran tarafından yapılan sert açıklamalar (Mammadov ve Chiragov,2015:95) ve daha sonra 2012-2013 yıllarında İran'ın provokasyonları en yüksek noktasına ulaşmış ve İran destekli 4 terörist Bakü'de yakalanmıştır (Blank,2015: www.cacianalyst.org).

2.4 Azerbaycan ve İran ilişkilerinde belirleyici parametreler

Azerbaycan ve İran arasında mevcut olan siyasi ilişkileri etkileyen faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler siyasi ilişkileri belirlediği kadar ekonomik ilişkilere de etki göstermektedir. Her iki ülkenin bir birine karşı algısı bu faktörler tarafından belirlenmekte ve ilişkiler bu bağlamda değerlendirilmektedir.

İki ülke arasında mevcut olan Güney Azerbaycan meselesi ülkeler arasındaki ilişkilerin en belirleyici faktörüdür. İran'da yaşayan 30 milyona yakın Azerbaycan Türkü'nün bağımsız Azerbaycan'ın kurulması ile birlikte ortaya çıkan süreçte yeniden bağımsızlık fikirlerinin canlanması, İran'ı ulusal bütünlüğü çerçevesinde rahatsız eden bir konu olmaktadır.

Sovyetlerin dağılması sonrası Hazar'a kıyıdaş olan bağımsız devletlerin sayısı 5'e çıkmıştır. Bu anlamda Hazar'ın statüsü ile ilgili mesele ve bu meseleden doğan sınır sorunları anlaşmazlık konusu olmuştur. Özel olarak Azerbaycan ve İran arasında farklı yaklaşımların mevcut olması ve jeopolitik üstünlük elde etme çabası iki ülke ilişkilerinin karşılıklı sorun yaşandığı bir diğer alan olmuştur.

Azerbaycan'ın D.Karabağ bölgesinin işgal edilmesinden sonra komşu İran'ın bu konuda tutumu ilişkilerde belirleyici bir diğer etken olmuştur. İran'ın konuyla ilgili bakış açısının hem tarafsız olduğunu beyan etmiş hemde Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olduğunu kabul etmiştir.

Azerbaycan'ın İran'a karşı yönelttiği en temel eleştiri ise Ermenistan'la kurduğu çok boyutlu ilişkilereydi. Azerbaycan İran'ın Müslüman bir ülke olmasına ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesine rağmen bu ülke ile kurduğu ilişkiler Azerbaycan'ın İran'a yönelik olumsuz algısının temelini oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonra uyguladığı dengeli dış politikanın bir diğer yansıması ise Batılı ülkelerle ve Türkiye ile kurduğu ilişkilerdir. Bu ilişkiler ise İran tarafından Azerbaycan'a yönelik eleştiri olarak yöneltilmiş ve iki ülke ilişkilerinde belirleyici bir diğer etken olmuştur.

İran'ın Hazar'ın statüsü, Güney Azerbaycan ve Azerbaycan'ın Batı ile olan ilişkileri çerçevesinde Azerbaycan'a yönelik politikaları çalışmanın bağımsız değişkenini oluşturmaktadır. Bu alt başlıklarda da bu değişkenler tartışılacaktır.

2.4.1 Güney Azerbaycan meselesi

Güney Azerbaycan meselesi İran ve Azerbaycan ilişkilerini belirleyen en temel faktördür. Azerbaycan toprakları İran ve Rusya arasında imzalanan Gülistan(1813) ve Türkmençay(1828) anlaşmaları ile ikiye bölünmüş, Azerbaycan'ın kuzeyi Rusya güneyi ise İran toprakları içerisinde kalmıştır. Şimdiki İran toprakları içerisinde bulunan ve Güney Azerbaycan olarak da nitelendirilen bu bölge yoğun Azerbaycan Türkü nüfusuna sahiptir (Özdaşlı ve Kodaman,2016 :211). İki ülke arasında sınır, Azerbaycanlıların iki farklı rejim altında bölecek şekilde Aras Nehri olarak saptanmıştır (Shaffer,2008: 26). Bu nedenle Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ilk yıllarında İran'da tedirginliğe neden olmuş, nasıl bir tutum izleneceği konusunda ikileme düşülmüştür. Bağımsız Azerbaycan var olduğuna göre İran, kendi toprak bütünlüğünü ve istikrarını korumak için bu cumhuriyetin Güney Azerbaycan'a etkisini önlemek ya da en aza indirebilmek için çalışmalar yapmaktadır (Aliyev,2007: 69) .

Belirtilen anlaşmalar imzalandıktan sonra İran bölgeye kendi ulusal güvenliği açısından büyük önem vermiştir ve bu sorunun halledilmesi için çeşitli politikalar izlese de hala potansiyel bir tehdit olarak algılamaktadır.

Güney Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketi özellikle 20. yüzyılın başından itibaren örgütsel bir hal almıştır. Özellikle 1906-1911 yıllarındaki Meşrutiyet devrimi önemli yere sahiptir. Ardından 1920'de Şeyh Muhammed Hıyabani tarafından Tebriz'de Azadistan devleti kurulmuştur (Sarıkaya,2008: 177). Bu girişim de başarısız olmuştur. Bir diğer bağımsızlık denemesi ise 1945 yılında Seyid Cafer Pişeverinin önderliğinde Tebriz'de milli hükümetin ilanı ve daha sonra Azerbaycan muhtariyetinin bütün dünyaya duyurulması amaçlanmıştır (Yenisey,2008: 138). Bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanmış ve Batılı güçlerin desteği ile İran hükümeti bu girişimi durdurmuştur. İslami devrim sonrası İran'da bu tip gelişmeler azalsa da Azerbaycan'ın 1991 yılında kazandığı bağımsızlık ve ondan önce başlayan 'Azadlık Harekatı' ile birlikte bölgede yaşayan Türklerin mobilizasyonuna büyük katkı sağlamıştır. Bu anlamda Mahmud Ali Çöhraganlının kurduğu Güney Azerbaycan Milli Oyanış Harekatı (GAMOH) Soğuk Savaş sonrası dönemde öne çıkan harekattı (Sarıkaya, 2008: 206).

Sovyetlerin Dağılmasına ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına götüren en önemli süreç şüphesiz ki 1980'li yılların sonunda başlayan 'Bağımsızlık Harekatıydı'. Azerbaycan Halk Cephesi liderliğinde başlayan bu hareket daha sonra yapılan mitinglerde 'Birleşik

Azerbaycan' fikrini ortaya koydu. AHC'nin programında da bu tez yerini almıştı. Söz konusu programda, 'Güney Azerbaycan ile kültürel ve ekonomik bağların gelişimine engel olan siyasi engellerin ortadan kaldırılması' talebinde bulunarak, İran'daki Azerbaycanlılarla olan ilişkileri güçlendirme gereksiniminin de üzerinde duruluyordu. Ayrıca programda sınırın her iki tarafını paylaşan Azerbaycanlılar arasında birliğin yeniden tesisini desteklemekte, ekonomik kültürel ve sosyal bağların onarılması gereksiniminin üstünde durulmaktaydı (Shaffer, 2008:156).

Azerbaycan'dan İran'a yapılan resmi ziyaretler kapsamında verilen mesajlarda İran'ın toprak bütünlüğüne Azerbaycan tarafından her hangi bir tehdidin gelmeyeceği garantisi verilmeye çalışılmaktaydı. Bu durum Ayaz Mutallibov dönemine has bir durumdu. Ancak 1992 yılında iktidara gelen Cephe hükümeti döneminde bu politika tamamen değişti. Halk Cephesi Başkanı E.Elçibey'in çok milletli İran'da Farslar'la beraber yaşayan ulusların sorunlarını sıklıkla dile getirmesi, onların özgürlüklerinin temin edilmesi gibi talepler seslendirilmesi, Halk Cephesi'nde 'Birleşik Azerbaycan' görüşünün tüm oluşumca desteklendiğini göstermiştir (Cefersoy,2001: 118) . Bu ve bunun gibi yaşanan olaylardan birkaç yıl sonra AHCP iktidara gelmiş ve bu İran'ın tedirginliğini daha da artırmıştır. AHCP yıllarında izlenen İran karşıtı tutum ve söylemler iki ülke ilişkilerinin gelişmesini sekteye uğratmıştır. İran'da Azerbaycan'a karşı oluan bu tehdit algısı o yıllardan itibaren İran'ı Ermenistan'la ilişkileri iyi tutumaya yöneltti. Bu kapsamda İran Haziran 1993'te Elçibey'e karşı başlatılmış darbeyi desteklemiştir (Aliyev,2007:72).

Haydar Aliyev iktidarı döneminde her ne kadar milliyetçi söylem ve eylemden uzaklaşılsa da daha sonra Azerbaycan'ın özellikle enerji politikalarında uyguladığı Batı eğilimli dış politika İran tarafında hoş karşılanmadı ve ilişkilerde mevcut gerginlikler azalan çizgide de olsa devam etti.

Bu yaşananlar ışığında durumu analiz ettiğimizde Azerbaycan- İran ilişkilerinin en büyük etkileyici faktörünün Güney Azerbaycan meselesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada İran bu konunun kendisine karşı oluşturulacak bir tehdit olarak görmekte ve bu meseleyi her nasıl olursa önlemeye çalışmaktadır. Sadece Azerbaycan özelinde değil diğer Batılı güçlerin bu meseleyi İran'a karşı kullanma potansiyeli olduğu bilnen bir gerçektir.

İran, Güney Azerbaycan meselesi çerçevesinde bağımsız Azerbaycan'dan algıladığı tehdit bağlamında Azerbaycan'la olan ilişkilerinde mesafeli durmaktadır. Dahası Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarından elde edeceği gelirlerle birlikte ekonomik refahını geliştirerek kendi ülkesinde yaşayan Azerbaycan Türkleri için bir cazibe merkezi olmasından tedirginlik duymaktadır. Bu kapsamda Azerbaycan'la mevcut olan Hazar'ın statüsü konusunda anlaşmazlıklara da bu bağlamda yaklaşmaktadır. Hazar'da Azerbaycan'ın Batılı ülkelerle yaptığı işbirliğini ve doğal kaynakların işletilmesine engel olacak strateji izlemektedir. Bununla beraber Azerbaycan'ın ABD ve Avrupa ile olan ilişkilerini dengelemek adına Ermenistan'la ilişkilerini geliştirerek ve Dağlık Karabağ meselesinde realist çıkarıcı tutum izleyerek cevap vermektedir.

2.4.2 Hazar'ın statüsü

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bölgede ortaya çıkan bir diğer problem ise Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusunda ortaya çıktı. Hazar'ın 5 kıyıdaş ülkesi ilk başlarda 5 farklı yaklaşım geliştirmesine rağmen daha sonra belli uzlaşmalar sağlanmış ancak yine de bu güne kadar sorun halledilememiştir. Hazar'da mevcut olan petrol ve doğalgaz yatakları bölgenin önemini daha da artırmış ve sorunu daha da çıkmaza sokmuştur. Özellikle İran, Rusya ve Batılı ülkelerin bölgede kendi nüfuz alanları oluşturma çabası ve çıkar çatışmalarının yaşanması bölgeyi yeni ve farklı bir mücadele alanına dönüştürmüştür. Bu sorunun esas nedeni ise bölgede jeopolitik üstünlük sağlamak olduğu belirtilebilir. Statü meselesi üstünlük sağlamak adına kullanılan önemli araçlardan biridir diyebiliriz. Bu sebeple Hazar'daki bir çok yatağın geleceği statü sorununun halledilmesiyle belirlenecektir (Oğan,2005, www.turksam.org). Bu başlık altında özellikle İran ve Azerbaycan arasında Hazar'ın statüsünün netleştirilmesi konusunda yaşanan sorunlar, iki tarafın soruna ilişkin tezleri ve sorunun çözümü konusunda yaklaşımları ele alınacaktır

Hazar'ın statüsü ile ilgili ilk anlaşmalar, Çar Rusya'sı ile İran arasında imzalanmıştır. Bunlardan ilki 23 Eylül 1723 tarihinde imzalanan Petersburg anlaşmasıdır. Bu anlaşma ile Hazar'da sadece Rus donanmasının bulunmasına karar verilmiştir. 1813 yılındaki Gülistan anlaşmasının beşinci bölümüne göre, İran'ın Hazar'da donanma bulundurma yetkisi elinden alınmıştır. 1828 yılındaki Türkmençay anlaşmasında ise Rusya ve İran arasındaki kara sınırının Hazar'da biteceği konusunda mutabakata varılmıştır. Bu anlaşma ile Hazar'da sadece Rusya'nın savaş gemilerinin bulunmasına karar verilmiştir (Deniz,2014:62) .

1921 yılında Rusya ve İran arasında imzalanan bir diğer anlaşmaya göre Rusya İran'la eşit haklara sahip olmuştur. Daha sonra 1940 yılında yapılan anlaşma ile İran ve Sovyetler Birliğine off-shore sularda 10 deniz millik alanda serbest balıkçılık yapma hakkı tanınmış ve Hazar'ın bu iki ülkeye mahsus deniz olduğu vurgulanmıştır. Hazar'ın SSCB ve İran'a ait deniz olarak tanımlamaktaki temel amaç bu bölgeye dış müdahaleleri engellemek olmuştur (Oğan,2011:147-148). Hazar'la ilgili olarak her iki ülke arasında anlaşmalar olsa da bu anlaşmalarda Hazar'ın statüsü tam olarak netleştirilmemiş ve aynı zamanda iki ülke arasındaki sınırlar da net olarak belirlenememiştir. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginliklere neden olmaktaydı. Mesele ile ilgili olarak Stalin döneminde çalışmalara yapılmış, İçişleri Bakanı Y.Henri iki ülke arasında sınırın belirlenmesi ile ilgili yapılan çalışmalarda İran ve SSCB sınırı Astara (Azerbaycan) ve Hasan Kulu(Türkmenistan) olarak belirlenmiştir. Bu sınır belirlemesi ile Sovyetlere %88'lik İran'a ise %12'lik kısım denk gelmiş Sovyet sınır muhafızları bu sınırı korumuştur (Oğan,2005, www.turksam.org). 1970 yılında dört Hazar ülkesi arasında-Rusya (19%), Kazakistan (29%), Azerbaycan (21%), Türkmenistan (16%) olmakla ulusal sektörlere bölünmüş, her bir müttefik cumhuriyetlerin deniz kıta sahanlığı belirlenmiştir (Hasanov, 2015:562).

Sovyetlerin dağılması ile birlikte ortaya çıkan bağımsız cumhuriyetler Hazar'ın statüsünün belirlenmesini kendilerince yaklaşımlarla çözmeye çalışmışlar. Yeni kıyıdaş devletler petrolle ilgili olan faaliyetlerini tek taraflı artırmaları sonucu, yasal statü sorununun ortaya çıkması açısından Hazar, uluslararası hukuk ile yakın ilişki içine girmiştir (Ciddi,2017: 6). Hazar'ın statüsünün ciddi şekilde ortaya atılması ve onun etrafında bölgesel ve uluslararası münakaşa yaratmak girişimi ilk defa 1993 yılında Rusya'nın bazı diplomatik daireleri tarafından yapılmıştır. O dönem Rusya Dışişleri Bakanlığı Rusya'nın SSCB'nin yegane varisi olduğundan İran'la imzalanan 1921 ve 1940 yılındaki anlaşmalara uygun olarak 'Hazar denizinde yapılan her hangi bir faaliyet için mutlaka Rusya ve İran'ın onayının alınması yönünde bir açıklama yapmıştır (Hasanov,2015: 568). Rusya ve İran'ın en temel endişesi uluslararası petrol piyasasında kıyıdaş ülkelerin kendilerine rakip olacaklarıydı. Ülkelerin Hazar bölgesinde bulunan enerji kaynaklarıyla ilgili farklı çıkarlarının bulunması aynı zamanda bölgenin ülkeler arasında çatışma alanlarından birine dönüşmesine neden olmaktadır (Karagöl vd., 2016: 9). Bu anlamda Azerbaycan'ın izlediği politikalar hem Elçibey döneminde hem de Aliyev döneminde Batı eğilimi enerji politikalarıydı. Elçibey enerji konusunda da katı Rusya ve İran karşıtı olmuş, Aliyev ise her ne kadar Rusya'ya karşı dengeli tutum izlese de İran konusunda ABD'nin baskısına maruz kalmıştır.

İran'ın Hazar bölgesi konusunda temel stratejisi buraya Batılı güçlerin özellikle ABD'nin ağırlıklı olarak söz sahibi olmasının önüne geçilmesi, petrol ve doğalgazın İran topraklarından geçerek Fars körfezine, oradan da Türkiye'ye, Avrupa'ya ve dünya piyasalarına ulaştırılması için çalışmaktı (Qasımlı,2015: 312). İran bu mesele ile ilgili olarak 3 sene çalışmalar yapmış, Hazar petrollerini İran'ın kuzey bölgesine ithal edip, swap sistemi ile Fars Körfezinden bu ülkeler adına petrol ihracı yapacaktı. Bu metod, Bakü-Ceyhan boru hattı ile kıyaslandığında bahsekonu proje yüzlerce metre daha kısa mesafe ile temin edilecekti (Alakel, 2000: 91). Azerbaycan ve İran arasında Hazar'la ilgili sorun Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ve burada bağımsız politikalar uygulaması ile başladı. Hem Mutallibov döneminde hem de Elçibey döneminde Batılı şirketlere önem verilmiştir (Aras, 2006:42). 1994 yılında Azerbaycan ve Batı petrol şirketleri ile yapılan 'Asrın Anlaşması' ile birlikte 8 ülkeden 13 şirket bölgeye gelmiştir (www.azerbaijans.com ,2012). Batılı şirketlerin bu anlaşmada iştiraki İran tarafından rahatsızlığa karşılanmıştır. Azerbaycan İran ile ilişkilerinde büyük bir adım atarak kendi payından %5'inin İran'a verilmesine dair anlaşmaya varıldı. Ancak konsorsiyumda ABD'nin siyasi motivli sebeplerinden dolayı buna izin verilmedi. İran'da buna cevap olarak hem Ermenistan'la ilişkilerini daha da geliştirdi ve akabinde Azerbaycan'dan aldığı petrol ürünlerinin hacmini 120 bin tondan 30 bin tona düşürdü (Qasımlı, 2015: 304). Ayrıca bu olaydan sonra İran, Hazar'ın statüsü konusunda yaklaşımını keskin değiştirmiş ve 1996 yılında; İran, RF ve Türkmenistan tarafından imzalanan deklarasyonla, Hazar Denizi'nin kıyısında yerleşen tüm devletleri ilgilendirdiğinden dolayı buradaki kaynakların da adil ve beraber şekilde kullanılmasına dair tarafların yaklaşımı belirtilmiştir(Avcı,2014: 4).

Azerbaycan'ın Hazar'ın statüsü konusunda yaklaşımı: Hazar'ın hukuki statüsü kıyıdaş beş ülkenin karşılıklı ve ortak meselesi olmakla beraber, aynı zamanda BM'nin 1982 yılında kabul edilmiş ve tüm üye devletler için mecburi hukuki tahakküm yaratan 'Deniz Hukuku Konvensiyası'na esaslanmalıdır. Azerbaycan'ın temel argümanı Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi idi ve dayanak noktası da SSCB döneminde 1970 yılında Hazar'ın ittifak devletleri arasında bölünmesi idi. Azerbaycan, Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere bölünmesini isteyerek, denizin tabanı ve deniz üstü kaynaklarının her ülkenin kendi ulusal sektörüne düşen kısmından kullanması gerektiğini vurgulamaktadır.(Oğan,2001: 160).

İran'ın Hazar'ın bölünmesi ile bağlı şimdiye kadar iki esas teklifi olmuştur. Bunlardan birincisi: hiçbir uluslararası hukuka dayanmayan ve coğrafi açıdan gerçekleştirilmesi çok zor olan- denizin dibinin %20 olmakla beş sahil ülkesi arasında 'beraber bölünmesi' yüzeyininse ortak kullanıma açılması, ikincisi ise Hazar'dan her bir kıyıdaş devlete kendi sınırından denizin ortasına doğru 20 millik kıta sahanlığı ve 20 millik 'ekonomik bölge' ayrılmasıdır (Hasanov,2015:583). İran'ın Hazar meselesindeki esas hedefi ekonomik kazanç elde etmekten ziyade bölgede sınırlandırma stratejisi olarak yorumlamak gerekir. İran'ın enerji kaynaklarının büyük bölümü Körfezde bulunmakta ve Hazar'dakiler diğer bölgeyle kıyaslandığında hayati derecede önemli rezervler olmamakla beraber analiz bölgesi olarak kullanılmaktadır (Akdevelioğlu,2004: 145).Daha önce de belirtildiği gibi İran'ın temel endişesi burada jeopolitik üstünlük elde etmektir. Bu bağlamda İran burada sadece Batılı güçlerle değil aynı zamanda Türkiye ile de rekabet halindeydi. Kendi ülkesinde yaşayan 20-30 milyon civarında nüfusun Türk olması nedeniyle zaten var olan bağımsız Azerbaycan'dan sonra bölgede Türkiye'nin etkinlik kurması ve aynı zamanda Hazar Havzası'ndaki Türk cumhuriyetlerinin ekonomik ve siyasi olarak etkileşimi İran adına endişeverici bir meseleydi (Alakel, 2000: 46).

Bu anlamda İran Azerbaycan'ın Batılı petrol şirketleri ile imzaladığı anlaşmayı kendine tehdit olarak addetmiştir ve 2001 yılında Azerbaycan'ın İran'daki büyükelçisi bakanlığa davet edilmiş, Azerbaycan petrol şirketi ve BP (British Petroleum) şirketinin 'Alov', 'Şerq', 'Araz' yataklarında petrol keşfi ve kazma işlerinin yapılmasının illegal olduğu ve yapılan çalışmaların İran'a ait %20'lik bölümde olduğunu belirtilmiş ve Azerbaycan tarafına nota verilmiştir. Bir süre sonra Hazar'da sıcak çatışma yaşanmış İran askeri birlikleri Azerbaycan'ın bahsekonu yataklarda yabancı şirketlerle ortak çalışan 'Jeofizik-3' gemisine ateş açmış ve daha sonra İran askeri uçakları tarafından Azerbaycan hava sınırı ihlal edilmiştir (Qasımlı, 2015: 356).

.

2.4.3 İran'ın Dağlık Karabağ Politikası

Azerbaycan ve İran arasında mevcut olan ilişkileri etkileyen bir diğer faktör ve çalışmanın bağımsız değişkeni olarak Ermenistan ve Azerbaycan arasında mevcut olan Dağlık Karabağ meselesine İran'ın yaklaşımı, iki ülke arasındaki ilişkilerde belirleyici olmaktadır. Sovyetlerin son döneminde ortaya çıkan bu soruna İran, kendi ulusal çıkarlarını koruma adına ihtiyatla yaklaşmış, savaşın hem kendi topraklarına sıçramaması

için belirli politika izlemiş ve Azerbaycan'ın dengelenmesi adına sorunun çözümünde statükocu yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca bu mesele İran açısından sadece iç politika da potansiyel istikrarsızlık yaratacak bir olay değil aynı zamanda bölgede jeostratejik pozisyonunu güçlendirmek için bir araç olarak kullanılması için bir fırsattı. Bu kapsamda Kafkasay'da Türkiye'nin de genişleyen etkisini kırmaya çalışan İran, bölge olaylarında çıkarları uyduğu için Rusya ile aynı dili konuşmaya başlamıştır. İran iki ülke arasındaki sorunda tarafsız bir tutum izlediğini belirtmiştir (Şenyurt,2012, www.bilgesam.org). İran'ın yaptığı öncelikli işlerden bir tanesi Türk-Ermeni çatışmasında aracı rolü oynamaya çalışmasıydı (Gülbüz,2012: 365). İran, komşusu Azerbaycan'la sınırındaki vilayetlerde yaşayan etnik Azerbaycanlı Türklerin Azerbaycan'a birleşmek gibi niyetlerini önlemek amacıyla Ermenistan-Azerbaycan savaşında birinciyi destekleme politikası izlemiştir.Bununla da bağımsız Azerbaycan'ı kendi topraklarında yaşayan Azerbaycan Türkleri için cazibe merkezi olmaktan uzaklaştırmayı hedeflemiştir (Gafarlı,2015: 104). Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın etrafındaki bölgeleri de işgal etmesi,İran'da yaşayan Azerbaycanlıların itirazı ve iç güvenliğin temin edilmesi bakımından İran için tehlike arzetymekteydi (Cabbarlı, 2014:270).

İran, Ermenistan ve Azerbaycan arasında devam eden Dağlık Karabağ'daki savaşın son bulması için erken dönemlerde arabuluculuk girişimlerine başladı. İran adına bu savaşın bir çok kötü etkisi olabilirdi. İlk olarak İran'ın çekincesi kendi sınırlarına dayanacak olan mülteci akını idi. Oluşacak ortamda İran'daki Türklerle Karabağ'dan gelenler arasında oluşacak bir etkileşimin daha sonra İran aleyhine bir duruma çevrileceği tehlikesi taşımaktaydı. Ayrıca bölgede nüfuzunu arttırmak için bu tip arabuluculuk girişimleri de İran adına önemliydi. Savaşın büyümesi halinde ise bölgeye gelecek olan bölge dışı-İran'ın çekindiği en hassa konu Batılı askeri birliklerin - bir gücün buraya yerleşmesi İran'ı endişelendirmekteydi. Bununla beraber İran'ın Dağlık Karabağ bölgesini yatırım açısından ve kendisinin illegal ticareti açısından potansiyel bir yer olduğu gerçeğini de göz ardı etmemekteydi (Misera,2013:7). İran'ın ilk arabuluculuk girişimi Ayaz Mutallibov döneminde olmuştur. Mutallibov, İran'ın arabuluculuk teklifine ilk başlarda sıcak baksa da sonraki dönemlerde Tahran'ın kararsız tutumu ve zaman zaman Ermenileri destekleyen politikası bu arabuluculuk önerisinin başarısız olmasına neden oldu (Gafarlı,2015: 104).

İran'ın Dağlık Karabağ sorunun çözümüne yönelik ilk arabuluculuk girişimleri Şubat 1992'ye tesadüf etmiştir. O dönem İran'ın dışişleri bakanı Ali Ekber Vilayeti Bakü'ye, Erivan'a ve Dağlık Karabağ bölgesine ziyaretler yapmış ve taraflar arasında ateşkesin elde edilmesine dair girişimlerde bulunmuştur. Ama Şubat ayının 26'da Ermeniler Hocalı Soykırımını yapmış ve İran'ın bu girişimleri boşa gitmiştir (Mehmmedi, 2017: 229).

İran'ın bir sonraki girişimi ise 1992 yılının Nisan ayında olmuştur. Bu tarihte dönemin İran dışişleri bakanı Mahmud Vaezi Bakü ve Erivan'a resmi ziyarete gelmiş, Azerbaycan ve Ermenistan liderleri ile istişareler yapmıştır. 7-8 Mayıs tarihlerinde Tahran'da İran Cumhurbaşkanı Ekber Haşimi Rafsancani'nin arabuluculuğu ile Yakup Memmedov ve

Levon Ter Petrosyan ateşkes için ön mutabakat imzaladılar. Ancak bu sefer de 8 Mayıs tarihinde Azerbaycan'ın Şuşa bölgesi Ermeniler tarafından işgal edildi ve girişimler sonuçsuz kaldı (Qasımi,2015: 567-68). İran ise Ermenistan'ı sadece kınamakla yetindi. Ayrıca İran'ın Karabağ'daki Ermeni topluluğunun görüşmelere katılımını Azerbaycan'a dayatması şartı İran'ın arabuluculuk girişimini geçersiz kılan bir diğer faktördür (Cabbarlı,2014: 268).

1992 yılında İran, Ermenistan'ın askeri operasyonları devam ettirmesi için gereken doğalgaz ve yakıt ihtiyacını karşılamıştır (Çağaptay ve Murinson,2005, www.washingtoninstitute.org). Ayrıca, İran ve Ermenistan arasında o dönem silah ticaretinin olduğu söylentileri de yaygın olarak ifade edilmekteydi (Misera,2013:6). Ermenistan eski Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan ve Robert Koçaryan sonralar birinci Karabağ savaşı ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Petrosyan: "İran sınır kapısı birkaç gün kapalı kalsaydı kurtuluş yolumuz kalmazdı"(Hasanov; 2015, 371) beyanını İran'ın pragmatik politikalarını açıklayan en önemli beyanlardan biridir

İran D. Karabağ'a yönelik politikalarında siyasi çıkar elde etmeden öte ekonomik kazanç elde etmeyi de hedeflemiştir. Bu çerçevede Ermeni işgali altındaki Azerbaycan topraklarından İran'a ihraç söz konusu olmakla beraber burada İran'ı ulaştırma şirketlerinin faaliyeti mevcut olup, işgal bölgelerindeki yıkılmış evlerin inşaat malzemeleri ve bölgede mevcut olan doğal kaynaklar İran'a ihraç edilmektedir. Bu konuda bir diğer önemli husus ise İran'ın işgal altındaki topraklardan temin ettiği ithal ürünleri Ermenistan'a giderek resmileştirilmekte ve İran'a ihraç edilmektedir. İhraç edilen ürünlerin üzerinde ise *Made in Artsakh* yazılmaktadır (Aslanlı, 2017: 7).

2.4.4 İran ve Ermenistan İlişkileri

İran ve Ermenistan ilişkileri çalışmanın bir diğer bağımsız değişkenini oluşturmaktadır. İran, Ermenistan için Azerbaycan ve Türkiye arasında yeralan denize çıkışı olmayan bir ülke olarak stratejik öneme sahiptir. Her iki ülke Ermenistan'ın işgalci politikalarından dolayı yaptırım uygulamaktadır. Bundan dolayı İran, Ermenistan için ekonomik ve politik anlamda önemli ülkedir. Ayrıca Tahran Rusya'da, ABD'de ve Fransa'da nüfuzlu olan Ermeni diasporasının desteğini kazanmak istemektedir (Paul,2015: 55). Üstelik iki halk arasında ilişkiler İslam öncesi döneme kadar gitmektedir. İran'da asırlardır Ermeni toplumu yaşamaktadır (Djalili, 2002: 53). Bu da ilişkilerin açıklayıcı bir diğer faktörü olan sosyo-kültürel bağlardır (Kelkitli,2013: 137) Ayrıca İran bu yolla uluslararası izolasyon politikasını, Ermenistan ise bölgesel dışlanma politikasını kırmayı hedeflemektedir. Son on yılda İran, Ermenistan'ın petrol, doğalgaz ve elektrik enerjisi teminatında en önemli ortağı haline gelmiştir. Her iki ülke bölgede Türkiye'nin ve Batı'nın nüfuzunun azaltılması için Rusya'nın öneminden haberdardır (Sadri, 2012: 9). İran'la kurulan ilişkiler Ermenistan'ı Rusya'ya tümüyle bağımlı olmaktan kurtarıyor (Moniquet ve Racimora,2013: 30).

İran, Ermenistan'ın bağımsızlığını 25 Aralık 1991 tarihinde tanımış, diplomatik ilişkiler ise 9 Şubat 1992 tarihinde kurulmuştur (www.mfa.am ,2017). İki ülke arasındaki ilişkiler ortak tarihe ve ortak jeopolitik hedeflere esaslanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hristiyan Ermeniler ve Müslüman İranlılar bölünmekten ziyade, 'ortak düşmana' karşı birleştiler. Ayrıca o dönemde bölgede oluşan ABD-İsrail- Türkiye etkisi İran'ı, Ermenistan'ı desteklemeye yöneltmiştir. Geçen süre zarfında Tahran ve Erivan güçlü siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmuş, ekonomik ilişkilerin büyük kısmını ise enerji oluşturmuştur (Sadegzadeh, 2008: 37).

Hazar petrollerinin dünyaya ulaştırılması için inşa edilen BTC petrol boru hattından Ermenistan ve İran'ın dışarıda bırakılmasına karşılık olarak bu iki ülke Kuzey Güney ulaşım koridorunu oluşturmaya büyük önem verdiler. Böylece İran-Ermenistan-Gürcistan-Ukrayna-Rusya güzergahıyla İran, Karadeniz-Rusya ve AB'ye ulaşırken Ermenistan'da transit ülke olması nedeniyle ekonomik olarak gelir elde edecekti (Keskin, www.circassiancenter.com). İran ve Ermenistan arasında 1990'lı yıllarda karşılıklı ziyaretler yapılmış ve bir çok alanda anlaşmalar imzalanmış, dahası İran cumhurbaşkanı Hatemi Ermenistan'a ziyareti sırasında sözde 'Ermeni Soykırımı' anıtını ziyaret etmiştir (Cabbarlı,2014: 270-274). Ayrıca İran resmi olarak sözde 'Ermeni Soykırımını' tanımamıştır. Bununla birlikte İran'da yaşayan Ermeniler hükümetten soykırım anma merasimlerinin yapılmasını istemekte, ancak bu mesele İran-Türkiye ilişkilerini etkileyebileceği için İran çekimser tutum sergilemektedir. Bununla birlikte İsfahan'daki Ermeni müzesi sözde soykırım hatırası için ayrılmıştır (Threme, t.y: 8).

İran ve Ermenistan arasında enerji konusunda işbirliği 1992 yılından itibaren başlamıştır. Bu yıldan itibaren Ermenistan doğalgaz boru hattının inşasına başlamak istemiştir. 1994 yılında Aras nehri üzerinde iki ülkeyi birleştiren bir köprü kullanıma açılmıştır. Bu da ticaret hacmini 35 milyon dolara yükseltmiştir. Ayrıca 1996 yılında İran, Ermenistan'ın işgali altında olan bölgelerde hidroelektrik santralin yapımı ve Ermenistan'a doğalgaz verilmesi ile ilgili anlaşma imzalanmıştır. Enerji konusunda yürütülen müzakereler sonucunda Mayıs 1997 tarihinde elektrik enerji sistemlerini birleştiren santralin açılışı yapılmış ve yıl sonuna kadar Ermenistan İran'dan 330 milyon KW enerji ithal etmiştir (Cabbarlı, 2014: 278).

1992 yılında iki ülke arasında imzalanan doğalgaz boru hattının inşası anlaşması her ne kadar mali sebeplerden tıkanca da işin Avrupa Birliği boyutu olduğu için sorun çözülmüştür. Bu noktada İran, hayata geçirilecek olan bu boru hattı ile uluslararası piyasaya açılmayı hedeflemiştir. Bu anlamda AB'nin projeye mali destek temin etmesinden sonra Ermenistan ve İran boru hattının Gürcistan'tan üzerinden Karadeniz kıyısına ulaştırmayı, buradan da denizin altı ile Ukrayana'ya orda da Avrupa pazarına ulaştırmayı hedeflemiştir. Bu proje Rusya tarafından itirazla karşılanmıştır ki bu projenin tam olarak hayata geçmesi ile birlikte Avrupa pazarında İran Rusya'ya rakip olacak konuma erişecekti (Cabbarlı,2010: 159).

Kremlin, İran doğalgazının Avrupa'ya ulaşımını engellemesi, Avrupa doğalgaz tekeli İran'la paylaşmak istememesi (Socor, 2007, www.jamestown.org) ve Ermenistan iç piyasasında başka bir ülke ile rakip olmak istememesi sebebiyle enerji konusunda iki ülke rekabet halindedir. İran ve Ermenistan inşa etmeyi planladıkları doğalgaz boru hattının ölçüsünü 1420mm olarak belirlemiş ancak Rusya'nın Ermeni hükümetine yönelik baskısı sonucunda boru hattının hacmi 700 mm'ye düşürülmüştür. Bununla da Rusya, Ermenistan üzerinden İran'ın doğalgaz piyasasında kendisine rakip olmaması için önleyici politikalar izlemiştir (Şenyurt, 2012, www.bilgesam.org).

İran ve Ermenistan arasındaki ilişkiler bir süre sonra daha farklı bir boyuta ulaşmıştır. Bu çerçevede Güney Kafkasya'da artan Batı, İsrail ve Türkiye nüfuzunun dengelenmesi adına bu ittifaka Yunanistan da katılmıştır. Bu ülkelerin işbirliği içinde olmalarının esas maksadı bölgede Türkiye ve Azerbaycan'ın hareket alanını sınırlandırmak ve bu ülkeleri bölgede oluşacak ekonomik ve siyasi projelerden kenarda tutmaya çalışmaktır. Yunanistan ve Türkiye arasında Kıbrıs ve Ege meselelerinin gündeme yeniden gelmesi İran- Ermenistan-Yunanistan ittifakını hızlandırmıştır (Cabbarlı,2010: 162). 1995 yılında bu üç ülke arasında işbirliği geliştirme kararı alınmış ve ilk zirve toplantısı 1997 yılında yapılmıştır (Yunanistan,İran ve Ermenistan Toplantısı, milliet.com.tr, 1998). 2001 yılında yapılan görüşmede ise : enerji, sanayi, iletişim konuları başta olmakla bir çok alanda anlaşmalar imzalandı (*Ermenistan, Yunanistan,İran işbirliği*, Hürriyet.com.tr, 2001).

2009 yılında İran ve Ermenistan arasında 8 memorandum imzalanmıştır. Bu memorandumlarla Aras nehri üzerinde hidroelektrik santral, yeni gümrük kapısının açılışı ve petrol boru hattının inşası planlanmıştır. Ayrıca Erivan ve Tahran arasında ticareti geliştirmeye yardımcı olacak serbest ticaret anlaşması imzalanacağı da beyan edilmiştir. Bu proje 2017 yılında Tahran'ı ziyaret eden Ermenistan Başbakanı K. Karapetyan ile İran Meclis Başkanı Ali Laricani tarafından ilan edilmiştir (www.armradio.am, 2017) . Bir diğer önemli proje ise Nahçıvanı ablukaya almaya yardımcı olacak, İran ürünlerini Karadeniz'e, Emenileri de Fars Körfezine çıkarmağa olanak sağlayacak 470 km'lik demiryol hattıdır(Moniquet ve Racimora,2013: 8).

Ermenistan ve İran arasında mevcut olan projeler, ticari ilişkiler ülkeler arasındaki ticaret hacmini etkileyerek 1991 yılından günümüze kadar artan düzeyde gelişme göstermesini sağlamıştır. 1995 yılında ticaret hacmi toplam 35 milyon dolardı.1996 yılında bu rakam 200 milyon dolar teşkil etmiştir. Dönemin Ermenistan Maliye ve Ekonomi Bakanı İran'ın Ermenistan'a enerji probleminin halledilmesi için doğalgaz ve elektrik enerjisi ile temin edeceğini belirtmiştir (Babookhanian, 1997: 69). 1997 yılında ticaret hacmi 107 milyon dolara gerilemiştir. 2008 yılında 248 milyon, 2009 yılında 195 milyon, 2010 yılında 285 milyon, 2011 yılında ise 325 milyon, 2012 yılında ise 380 milyon dolar ticaret hacmi teşkil etmiştir (Cabbarlı, 2014: 279)

2016 yılı verilerine göre Ermenistan'ın İran'dan ithal ettiği ürünlerin %47'si petrol ve diğer mineral yakıtlardan ibaretti. Topam ithal hacmi ise 164 milyon dolar teşkil

etmektedir. Diğer taraftan Ermenistan'ın İran'a ihraç ettiği ürünlerin %78'ni yine enerji teşkil etmekle beraber bu da fiyat olarak 58 milyon dolara tekabül etmektedir (www.tradingeconomics.com, 2017) . Yine 2016 yılı verilerine göre Ermenistan'ın ilk 10 ihracat ülkelerinde İran, 69 milyon dolarla 9. sırada, ithalatda ise 165 milyon dolarla 4. sıradadır (www.globaleledge.msu.edu, 2017) .

İran ve Ermenistan arasında mevcut olan bir başka işbirliği sahası ise askeri alandır. Araz Aslanlı'ya göre Ermenistan Savunma Bakanlarının en çok ziyaret ettiği ülke İran'dır. Bu anlamda Ocak 2017 tarihinde İran'ı ziyaret eden Ermeni savunma bakanı V. Sarkisyan askeri alanda işbirliğinin geliştirilmesi yönünde isteğini dile getirmiş ve Dağlık Karabağ meselesinde İran'ın tutumu için memnuniyetini bildirmiştir (Aslanlı, 2017: ANKASAM.org).

İran ve Ermenistan arasında mevcut olan iyi ilişkilerin oluşmasına pek etkisi olmasa da İran'da yaşayan Ermeni azınlığın İran açısından önemi vardır. Ermenilerin İran'daki bugünkü nüfusu 150.000 kadardır (Saraçlı, www.academia.edu). Asırlardır İran'da yaşayan Ermeniler, İran'ın toplumsal ve kamusal yaşamına entegre olmuş durumdadır. İran'ın Tahran, Tebriz, Culfa, İsfahan şehirlerinde yaşamaktadırlar. (www.Iranicaonline.org ,2011). İran hükümetinin onlar için temin ettiği özgürlüklere sahip olduğu ve genellikle hayatlarından memnun oldukları söylenebilir (İran'da Ermeniler ve Müslümanlar huzur içinde yaşıyor, agos.com.tr, 2012). İran'da yaşayan Ermenilerin İran açısından bir diğer önemi ise Ermenilerin lobi faaliyetleridir. Bu anlamda Batıda (AB ve ABD), Ermeni diasporası ile ilişkileri sayesinde insan hakları ve demokrasi konusunda kendisine yöneltilen eleştirileri pasifize etmeye, Rusya'daki Ermenilerle de iyi ilişkiler kurarak Rusya'da daha güçlü pozisyon elde etmeye çalıştığını söylenebilir. Diğer taraftan ise Ermenistan'la olan ilişkilerini geliştirirken kendi topraklarında yaşayan Ermenileri de algı olarak kullanmaktadır(Kelkitli,2013:138). Ayrıca bazı kaynaklara göre Ermenilerin İran'da kendi tüketimleri için alkollü içki ürettiklerine dair haklarının bulunduğu belirtilmektedir (İran's reigious Minorities wanning despite own MP's, Bahai,uga.edu, 2000).

Genel olarak İran'ın Güney Kafkasya politikası, özelde ise Azerbaycan meselesi Azerbaycan'ı dengeleme adına pragmatizme dayanmaktadır.Müslüman bir ülke olmasına rağmen Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki savaşta tarafsız kalmakta ve Ermenistan'la, Azerbaycan'ı dengeleme adına farklı alanlarda işbirliği yapmaktadır. Bu noktada Azerbaycan'nın gelişmesini ve yönünü Batıya doğru çevirmesini kendisine tehdit olarak algılayan İran reelpolitik uygulayarak dengeleme siyaseti gütmektedir. Aslında İran'ın Azerbaycan'la olan ilişkilerine sıfır toplamı oyun mantığı ile yaklaşmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan'ın kazandığı halde direk kendisinin kaybedeceği görüşü hakimdir yorumu yapılabilir. Azerbaycan ise İran'ın Ermenistan ve Dağlık Karabağ politikasına karşı Batılı ülkelerle ve Türkiye ile ilişkileri geliştirmektedir.

2.4.5 Azerbaycan'ın Batı Yönlü Dış Politikası

İran açısından Güney Kafkasya bölgesi çok önemli olmakla beraber, buranın Batılı devletlerin nüfuz alanı içine girmesine karşı mücadele etmektedir. Sovyetler dağıldıktan sonra bölgede oluşan güç boşluğu ABD ve Türkiye tarafından doldurulmaya çalışılmaktaydı. İran ise burada hem Batılı güçlerin hem de Türkiye'nin nüfuz alanı oluşturmasından rahatsızlık duyarak bölgede uyguladığı politikaları daha da sertleştirmektedir. Azerbaycan ve İran arasında mevcut olan ilişkileri etkileyen faktörlerden bir diğeri ise bağımsızlığın ilk yılları ile birlikte, özellikle Elçibey dönemi ile başlayan Batı eğilimli dış politikadır. 1990'lı yıllarda ister genel anlamda dış politikada isterse de Hazar Havzası'ndaki petrol ve doğalgazın hem üretimi hem de ihracında Batılı şirketler ile yakınlaşması, NATO'nun 'Barış için Ortaklık' programına katılması gibi konular İran'ı rahatsız etmiş, iki ülke ilişkilerinde gerginlikler yaşanmıştır. İran ise hem Dağlık Karabağ sorununda hem Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusunda Azerbaycan'la farklı taraflarda yer almaktaydı. 2000'li yıllara gelindiğinde ise bilhassa 11 Eylül sonrası dönemde oluşan konjonktürde Azerbaycan'ın hem Batı için hem de İran için öneminin artması sonucunda İran, Azerbaycan'a karşı daha ılımlı bir politika izlediği görülmüştür.

2.4.5.1 Azerbaycan-ABD ilişkileri

Azerbaycan'ın yerleştiği coğrafya ve sahip olduğu doğal kaynaklar göz önüne alındığı zaman ABD için önemi yadsınamaz. Bu noktada ABD, Sovyetler sonrası bölgede oluşan güç boşluğunu direk ve dolaylı yollarla doldurmaya çalışmıştır. Azerbaycan ise Rusya ve İran'ı dengeleme adına ABD ile ilişkileri geliştirmeyi hedeflemiştir. Amerika Birleşik Devletlerinin Azerbaycan'a yönelik politikasında en önemli yeri enerji ve güvenlik meseleleri tutmaktadır. Ayrıca Azerbaycan İran'la sınırı olan bir ülke olması ABD için önemini daha da artırmıştır.

Azerbaycan ve ABD arasında ilişkiler 28 Şubat 1992 yılında kurulmuştur (www.mfa.gov.az, 2017). Ancak Birleşik Devletlerin Azerbaycan'a yaklaşımı farklı olmuş, Ermeni lobisinin Kongre'deki etkisi yüzünden Azerbaycan, ABD'den beklediği desteği bulamamıştır. Ayrıca Ermenistan'a karşı uyguladığı sözde politikalardan dolayı Azerbaycan, ABD'de işgalci devlet olarak nitelendirilerek eleştirilmiştir (Erhan,2013: 76). Ayrıca Ermeni lobisinin ABD kongresinde yaptığı faaliyetlerin sonucunda Birleşik Devletlerin Aralık 1992 tarihinde eski Sovyet cumhuriyetlerine yardımı kapsamında 'Özgürlükleri Destekleme Yasası'na yaptığı 907. ekle Azerbaycan yardımdan mahrum bırakılmıştır (Garabagh.net, 2012). Bu konuda her ne kadar ABD ile ilişkilerde belirsizlik yaşansa da Azerbaycan Batıya sırtını dönmemiştir.

2001 yılına dek Azerbaycan-ABD ilişkileri değerlendirildiğinde Azerbaycan konusunda ABD kamuoyunda Azerbaycan algısının değiştiği, ABD'li şirketlerin Azerbaycan'la ekonomik ilişkileri geliştikçe Ermeni lobisinin de aynı oranda hem kamuoyu hem de

kongre nezdinde etkisinin zayıfladığı gözlemlenmiştir. Petrol anlaşmasının imzalanması ile birlikte Birleşik Devletlerin Azerbaycan'da siyasi ve ekonomik çıkarları artmıştır(Erhan,2013: 79).

Bölgeyi etkileyen bir diğer olay ise 11 Eylül 2001 tarihinde yaşanmış ve bu tarihten sonra Azerbaycan ve ABD arasında ilişkilerde olumlu yönde gelişmeler kaydedilmiştir. ABD'nin İran'ı "Şer Eksenini" ülkeler listesine almasıyla (ABD'de Şer Eksenini Hazırlığı, ntv.com.tr,2003) yeni bir konjonktür ortaya çıktı.Bu konjonktürde Azerbaycan'ın önemi daha da arttı. Özellikle Azerbaycan'ın uluslararası terörizmle mücadelede ABD ile işbirliği yapmasıyla ikili ilişkilerde büyük oranda değişim yaşanmıştır (Yılmaz, 2010: 81). Bu kapsamda 11 Eylül 2001 sonrası dönemde "Özgürlüğü Destekleme Yasası'na yapılan 907. Ek maddeyi kaldırmış (Yıldırım, 2012: 13) ve Azerbaycan'a karşı uygulanan ambargo sona ermiştir. Daha sonra Azerbaycan, Irak'ta, Afganistan'da uluslararası barış güçleri çerçevesinde ABD ile birlikte katılmış ve ikili ilişkilerde güvenlik konusunda ciddi gelişme sağlanmıştır (Hasanov,2015: 285). 2003 yılında Azerbaycan ve ABD arasında güvenlik alanında bir anlaşmanın imzalanması konusu görüşülmüş ve askeri alanda maddi yardım yapılması kararlaştırılmıştır (Azerbaycan ve ABD arasında askeri işbirliği, hürriyet.com.tr,2003) . 2007 yılında ise ülkeler arasında askeri işbirliği planı imzalanmıştır (Azerbaycan ve ABD arasında askeri işbirliği, www.haber7.com , 2007). Ayrıca 2003 yılında ABD Savunma Bakanı Rumsfeld'in Bakü'ye ziyareti zamanı Aliyev'le, Azerbaycan'da ABD üssünün inşa edilmesi meselesi görüşülmüş ancak Azerbaycan tarafı bu üssün komşuları ile ilişkilerine zarar vereceğini düşünerek ABD'nin talebini geri çevirmiştir (Erhan,2013: 171).

Azerbaycan ve ABD arasındaki ilişkilerin bir diğer boyutu ise enerji konusudur. Her ne kadar Azerbaycan siyasi ilişkilerinde o dönem belirsizlik yaşasa da enerji politikalarında ABD şirketlerine önem vermiştir. Böyle ki, 20 Eylül 1994 yılında imzalanan anlaşmanın 'Asrın Anlaşması'nda Batı devletleri içerisinde en çok pay ABD şirketlerine verilmiştir. ABD'nin 'Unocal', 'Amoko' 'Mak Dermott', 'Ekson' gibi şirketlerine toplamda %50 yatırım payı verilmiştir bu da toplamda 5 milyar dolar yatırım demekti (www.azerbaijans.com , 2011). Ayrıca Azerbaycan, ABD'nin bölgede çıkarlarının artmasını sağlayarak kendi sorunlarına dikkat çekmek istemiş bu hususta da 'Asrın Anlaşması'nda İran'a vereceği %5 hissedenden daha sonra ABD'den gelen baskıyla vazgeçmiştir.

ABD ve Azerbaycan arasında enerji konusunda bir diğer işbirliği Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının hangi güzergahdan geçmesi idi. Projeye dair atılan ilk adımlar zamanı en yakın ve daha az masraflı güzergahın İran üzerinden geçerek Türkiye'ye oradan da Akdenize ulaşması konuşulmaktaydı. Hem Azerbaycan hem de ABD arasındaki fikirbirliği ise boru hattının daha güvenilir bir ülke olan Gürcistan'dan geçmesi yönündeydi.

Azerbaycan ve ABD arasındaki ilişkiler ilk başlarda gergin başlasa da her iki tarafın realist yaklaşımlarıyla ilişkiler geliştirilmiş uygun konjonktür olduğu zaman ise önemli

alanlarda ilişkiler ilerletilmiştir. Azerbaycan, Rusya ve İran'a karşı ABD'ye her zaman dengeleyici bir güç olarak bakmıştır. İran'a karşı belirgin bir tehdit oluşturmadan ilişkiler güçlendirilmiştir.

2.4.5.2 Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri

Sovyetlerin çöküşü bazı çevrelerce avantaj olarak görülmüş, Türkiye, Kuzey Kafkasya'nı İran Körfezini, Adriyatik denizi ve Çin Seddi'ni kapsayan bir coğrafyaya açılarak 'Bölgesel Güç' olma yolunda adımlar atacağı yönünde tezler ileri sürülmüştür (Çelikalp,2010: 4). Türkiye'nin Azerbaycan'la olan ilişkileri Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikasının temelini oluşturmaktadır diyebiliriz. (Görgülü ve Krikorian,2012: 4). Türkiye ise Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bölgeye yönelik politikalarında bölgesel güç olma ve ortaya çıkan güç boşluğunu doldurma adına adımlar atdı.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke 9 Kasım 1991 tarihinde Türkiye olmuştur ve Ocak 1992 tarihinde diplomatik ilişkiler kurulmuştur (www.mfa.gov.az, 2017). Azerbaycan'ın bağımsızlığının hemen ardından egemenliğini güçlendirmesi adına Türkiye, Azerbaycan'a destek olmuş, ilişkilerde süreklilik büyük önem arz etmiştir. Bu anlamda askeri, siyasi, ekonomik, kültürel, iletişim, ulaşım, enerji gibi alanlar başta olmakla şimdiye kadar bir çok alanda işbirliği yapılmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı devam eden işgalci politikaları ve özellikle Kelbecer'in işgalinden sonra 3 Nisan 1993'te bu Ermenistan'la sınırını, 1994'te de hava sahasını kapattı (Akın, www.t24.com.tr, 2009). Stratejik Ortaklık anlaşması ile taçlandırılan ilişkilerde (*Türkiye-Azerbaycan'dan büyük işbirliği*, yeniakit, 2017) şimdiye, 2009 yılında yaşanan kriz dışında hiçbir sorun yaşanmamıştır. Ayrıca hem ikili ilişkilerde hem bölgesel ilişkilerde Azerbaycan ve Türkiye önemli projelere imza atmıştır. Bakü-Tiflis- Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum, TANAP, Bakü-Tiflis- Kars demiryolu hattı gibi enerji ve ulaşım projelerinde önyak olmuşlar. Bölgede istikrarın ve ekonomik entegrasyonun oluşması için iki ülke büyük projelere öncülük etmiştir. Azerbaycan açısından Türkiye'nin önemi ekonomik olarak da mühim. Bu anlamda Hazar petrollerinin Batı piyasalarına ulaştırılması için Türkiye transit ülke olarak büyük öneme sahiptir.

Azerbaycan ve Türkiye arasında diplomatik ilişkiler her ne kadar Mutallibov döneminde kurulsada o dönemin dış politikasında Rusya eğilimleri hakim olmasından dolayı ilişkilerde mesafeli tutum sergilenmiştir. Elçibey döneminde ise Türkiye yanlısı dış politika izlenmiştir.Elçibey döneminde enerji kaynaklarında Türkiye'ye öncelik tanıma amacının olması, Türkiye'yi model ülke olarak kabul etmesi gibi bir çok husus vardı (Topçu, 2017; www.kafkassam.com).Bu da İran tarafından rahatsızlıkla karşılanmaktaydı.

Haydar Aliyev döneminde ise İran ve Rusya'yı tahrik etmemek açısından Türkiye'ye karşı bir süreliğine mesafeli bir tutum izlenmiştir. Buna rağmen petrol anlaşmasında

Türkiye'nin payı ilk önce %1.75 olarak belirlense de, daha sonra Azerbaca kendi hissesinden Türkiye'ye %5 daha pay vermiştir (Bal,2010:351). Dahası, Azerbaycan'ın boru hattının geçeceği güzergahın Türkiye üzerinden olmasını istemekteydi. Bu yolla da İran gibi Azerbaycan'la sorunları olan ülke nötrale edilecekti.

Azerbaycan ve İran arasında 2001 yılında Hazar'da yaşanan gerginlik ve akabinde İran savaş uçaklarının Azerbaycan havası sahasını ihlal etmesi ile birlikte Türkiye'nin devreye girdiği görülmüştür. Bu kapsamda İran ve Azerbaycan arasında yaşanan gerginlikten sonra Türkiye'nin İran'a nota vermesi (Ergan, Hürriyet.com.tr, 2001) ve akabinde Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlunun Bakü'ye ziyareti ve Türk jetlerinin Bakü'de yaptığı gösteri ile İran'a karşı Azerbaycan'ın yalnız olmadığı mesajı verilmiştir (*Bakü'de gönül birliği*, Sabah.com.tr, 2001).

1998 yılından itibaren Azerbaycan, NATO çerçevesinde Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye başladı. Türkiye, Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin NATO standartlarına geçişini sağlanması için yardımlarda bulundu. Azerbaycan askeri reformları Türk Askeri görevlilerinin sayesinde gerçekleşti. 1999 yılında Türkiye ve Azerbaycan arasında NATO görevi çerçevesinde Kosova'da görev yapacak askerlere yardım amaçlı anlaşmalar imzalanmıştır (Gafarlı, 2015: 125).

Belirttiğimiz gibi Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasında Azerbaycan'nın belirgin önemi burada Türkiye'yi dış politikada İran ve Rusya ile rekabet eder hale getirmiştir. Bu anlamda ilk başlarda Türkiye dengeli bir politika izlese de daha sonra tutumunu değiştirmiş Azerbaycan'a her türlü desteği vermiştir.

2.5 Azerbaycan ve İran Ekonomik İlişkileri

Azerbaycan ve İran arasında mevcut olan siyasi ilişkilerin boyutu belirttiğimiz gibi İran açısından salt kazanç elde etme eğilimlidir. Bu anlamda iki ülke arasında mevcut olan ekonomik ilişkiler de bu yönde ilerlemektedir. Azerbaycan dış ekonomik ilişkilerin de özellikle bulunduğu bölgede ikili ve üçlü ekonomik ilişkilerle ekonomik entegrasyonu hedeflemektedir. Bu stratejiyle Azerbaycan, özellikle İran'la ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi ve İran'dan gelen tehdit algısını bertaraf etmeye çalışmaktadır. Azerbaycan'ın İran açısından ekonomik olarak önemi büyüktür. Uzun yıllardır İran'a karşı uygulanan ambargolarla İran ekonomisi zayıflatılmaya çalışılmaktadır. Azerbaycan uyguladığı dengeli dış politikayla ilgili olarak İran'la mevcut olan ekonomik ilişkilerinde de ihtiyatlı davranmış, İran' karşı mesafeli tutum izlemiştir. Ancak Azerbaycan, İran için dış dünyaya özellikle Avrupa'ya açılan kapı rolünü oynamaktadır. Azerbaycan açısından ise İran'ın önemi Nahçıvan'la olan ilişkileridir. Nahçıvan'a kara yolu ile ulaşım İran toprakları üzerinden olması ve Nahçıvan'ın İran'la mevcut olan ekonomik ilişkileri bu ülkeyi önemli kılmaktadır. İki ülke arasında Şubat 2017 tarihinde yeni bir ekonomik anlaşma imzalanmıştır (*İran ile Azerbaycan cumhuriyeti arasında yeni ekonomik işbirliği anlaşması imzalandı*, parstoday.com, 2017).

İki ülke arasında Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrası oluşan ekonomik ilişkilerde ticaret hacminde çok zaman dalgalanmalar yaşanmıştır. Bunun temel nedenleri arasında hem iki ülke siyasi ilişkilerinin ne denli istikrarlı olması, ticaret yapılan alanlarda fiyat dinamiği ve dünyada yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmelerin de etkili olmasıdır. Özellikle 1990'lı yılların hemen başlangıcında Azerbaycan ve İran arasındaki ticari ilişkiler petrol ve petrol ürünlerinin satışı ile ilgili olup bu dönemde Azerbaycan lehine bir ticaret fazlasının ortaya çıktığı görülmüştür. 1992 yılında İran'ın Azerbaycan'a ihracı 27 milyon dolar, Azerbaycan'dan ithal ise 199 milyon dolar teşkil etmiş ve bu ticaret hacminin %80'ni petrol ticareti oluşturmuştur. 1993 yılında İran'ın Azerbaycan'a ihracı 66 milyon dolarken ithal ise 409 milyon dolar olmuştur. 1994 yılında İran'ın ihracatı 197 milyon dolara çıkmış ithal ise 392 milyon dolar teşkil etmiştir. Azerbaycan'ın petrol anlaşmasında İran'ı dışarda tutması ile birlikte ticaret hacminde düşüş başlamıştır. 1995 yılında toplam ticaret hacmi 273 milyon dolara gerilemiştir. 1996 yılında 440 milyon dolara çıksa da sırasıyla 97'de 212, 1998'de 159, 1999'da ise 145 milyon dolara gerilemiştir (Lotfi, ve b, 2016: 74) Azerbaycan dış ekonomik ilişkilerinde İran'ın 1. sırada olması sonraki yıllarda değişmiştir. Özellikle 2001 yılında Hazar Denizinde iki ülke arasında yaşanan çatışmadan sonra ticaret hacminde büyük bir düşüş yaşanmış ve bu gerileme 2006 yılına kadar devam etmiştir. 2006 sonrası dönemde ise özellikle 2007 yılında ticaret hacmi 540 milyon dolara ulaşmıştır. 2008 yılından sonra yine inişli çıkışlı seyir izleyen ticaret hacmi genel olarak azalma göstermiştir. Bu yıllarda İran ve Batılı ülkeler arasında olan Nükleer anlaşma gerginliğinden dolayı Azerbaycan da ihtiyatlı tutum sergiledi yorumu yapılabilir. 2015 yılında ise ticaret hacmi 120 milyon dolara kadar gerilemiştir. İran ve Batılı ülkeler arasında imzalanan Nükleer Anlaşma ile birlikte Azerbaycan ve İran arasındaki ticaret hacminde de artış görülmüştür. Bu artımın faizle ifadesi ise %70 oranındadır. Toplam ticaret hacmi ise 2016 yılında 210 milyon dolara ulaşmıştır (Bknz: Tablo-1). (Aslanlı, 2017: 9).

Azerbaycan'ın İran'la var olan 765 km'lik sınırında geçişler ve ticaret Astara, Bilesuvar, Culfa, Poldeşt gümrük kapılarından yapılmaktadır. Buradan yapılan ticaret genel ticaret hacminde İran'ın lehine olmaktadır (www.worldmedi.az, 2017). Bu sınır bölgelerinde yaşayan insanlar temel gıda maddelerinin çok büyük bir kısmını İran'dan temin etmektedir. Azerbaycan ve İran arasında ithalat ve ihracat ürünlerine baktığımız zaman, İran'dan Azerbaycan'ın ithal ettiği ürünler listesinde temel gıda maddeleri, kimyasal ürünler ve inşaat malzemeleri dahildir. Azerbaycan'ın İran'a ihracatı ise enerji (Elektrik, doğalgaz), otomobil yedek parçaları, demir içerikli mamüller ve demir ürünleri, pamuk lifi (Bknz: Şekil 3) üstünlük teşkil etmektedir (Aslanlı, 2017: 10).

Azerbaycan ve İran arasında mevcut olan ekonomik ilişkilerin diğer bir alanı ise sanayide yapılan işbirliğidir. Azerbaycan'lı resmiler tarafından yapılan açıklamalara göre Azerbaycan'da şimdiye kadar 538 İran'lı şirket faaliyet göstermiş ve İran tarafından Azerbaycan'a yapılan yatırımın miktarı ise toplamda 2.7 milyar dolar teşkil etmektedir (www.azerbaijan-news.az, 2017). Yukarıda da belirtildiği gibi İran ve Batılı ülkeler arasında imzalanan anlaşma sonrası Azerbaycan-İran ekonomik ilişkilerini de etkilemiştir.

Bu çerçevede 2016 yılında İran'ın Enfromasyon ve Teknoloji Bakanı Mahmud Vaezi'nin Azerbaycan'a resmi ziyareti sırasında iki ülke arasında ilaç ve otomobil üretimi konusunda dört memorandum imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Azerbaycan'ın 'Azersun Holding' ve 'Azerbaycan Yatırım Şirketi' ile İran'ın 'Darous Paksh' şirketi arasında ortak üretim şirketinin kurulması konusunda mutabık kalınmıştır. Kurulacak olan şirketin finanse edilmesi her iki tarafca temin edilecektir. Sumgayıt Kimya Endistrü Parkında üretilmesi öngörülen 52 farklı isimde ilaçlar ilk aşamada iç pazara yönelik olacaktır. Taraflar arasında anlaşmanın bir diğer alanı ise otomobil ve otomobil yedek parça üretimi hususunda olmuştur. Bu çerçevede Azerbaycan'ın 'Azevrocar' şirketi ile İran'ın 'İran Khadro' şirketi arasında anlaşma metni imzalanmış, yapılacak üretimin Azerbaycan'ın Neftçala bölgesindeki 'Neftçala Sanayi Mahallesi'nde olması kararlaştırılmıştır (Məmmədov, 2016: www.trend.az). Bu otomobil fabrikası projesinin maliyeti ise 15 milyon dolar olarak bilinmektedir. Hisse bölgesi ise Azerbaycan- %75, İran- %25 şeklinde kararlaştırılmış, üretilecek olan otomobillerin Ukrayna, Tacikistan, Rusya ve Türkmenistan'a ihraç edilmesi planlanmıştır (www.marja.az, 2017).

Ekonomik ilişkilerin belirlenmesi açısından bir diğer önemli konu ise Azerbaycan-İran arasındaki enerji alanında işbirliği ve ticaretdir. Enerji konusunda ilk anlaşma 1992 senesinde Haydar Aliyev'in Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin başkanı olduğu dönemde imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Nahçıvan'ın o dönem karşılaştığı enerji sorunu halledilmeye çalışılmıştır ve Hoy-Culfa(Azerbaycan) doğalgaz hattı inşa edilmiştir. 2004 yılında bir diğer enerji anlaşması imzalanmıştır ki, bu anlaşmayla İran Nahçıvan'a 25 yıl boyunca yılda 1 milyon m³ doğalgaz vermeyi karara alınmıştır (Kalehsar,2016: 137). Daha önce de belirtildiği gibi Azerbaycan 'Asrın Anlaşması'ndan İran'a pay vermemesi ilişkileri etkilemiştir. Ancak daha sonra 1996 yılında 'Şahdeniz' yatağının işletilmesi için İran'a %10 pay verilmiştir. İran 'Şahdeniz' doğalgaz sahasının işletilmesinin bir sonraki aşaması için buraya yatırımın hacminin 1.7 milyar dolar olacağını deklare etmiştir. İki ülke arasında enerji alanında olumlu işbirliğinin bir diğer yansıması ise 'Swap' şeklinde olan ve İran tarafından Nahçıvan'a ihraç edilen doğalgazdır. Bu işbirliğine göre Azerbaycan tarafı İran'a günlük 1 milyon m³'ten fazla doğalgaz ithal etmekte, karşılığında ise İran, Nahçıvan'a 1 milyon m³ doğalgaz vermektedir.Bu işbirliğinin devamı iki ülke arasında elektrik enerjisinde de uygulanmıştır. 2016 yılında yapılan müzakereler sonunda İran'ın kendi kuzey bölgesini elektrikle temin etmek ve Nahçıvan'a vermek üzere Azerbaycan'da 500 MW elektrik enerjisi ithali planlanmıştır (Aslanlı, 2017: 13)

İran doğalgazının Avrupa'ya ulaştırılması için Ermenistan güzergahı en uygun hattı. Ancak burada Rusya'nın tepkisi İran'ı geri adım atmaya zorladı. Bu kapsamda İran, doğalgazının alternative bir yol olan TANAP ve TAP hattı ile uluslararası piyasaya ulaştırmayı gündeme getirmektedir (*İran TANAP'a ortak olabilir*,www.hurriyet.com.tr,2015). Taraflar arasında 2014 yılında bu kapsamda sözleşme imzalanmıştır.

İki ülke arasında her ne kadar ideolojik farklılık ve çatışan çıkarlar olsa da, enerjiye dayalı ekonomik ilişkiler kurmayı başarmışlar. Azerbaycan'a ziyarette gelen İran Ticaret Bakanı Mehdi Ghazanfari ise iki ülke arasında ticaret hacminin gelişmesi için mevcut olan engellerin aradan kaldırılmasının gerektiğini beyan etmiştir. Bu engellerin ise Azerbaycan hükümeti üzerinde olan ABD baskısı olduğu yorumu yapılmıştır. Azerbaycan ise İran'la Ocak 2011 tarihinde enerji işbirliğinin geliştirilmesi adına yol haritasını belirleyen doğalgaz ihraç anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşmayla birlikte İran Azerbaycan'a Şubat 2011 tarihinden itibaren 1 milyar m³ doğalgaz ihraç edecek, 2012 yılında ise boru hattının kapasitesi artırılarak 2 milyar m³'e çıkarılacaktı (Thereme, t.y: 7).

Azerbaycan ve İran arasında işbirliği alanlarında biri de anlaşması 2016 yılında imzalanmış olan Aras Nehri üzerinde 'Hüdaferin', 'Kız Kulesi' hidroelektrik santrallerinin yapılmasıdır. Yapımı devam eden bu santrallerin özellikle Azerbaycan için siyasi ve ekonomik getirileri önemlidir. Bu hidroelektrik santrallerinin inşaatı Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından başlatılmaktadır (www.azerbaijan-news.az, 2017) .

İran ve Azerbaycan arasında ekonomik ilişkilere katkı sağlayacak bir diğer konu ise demiryolu ulaşım hattıdır. İran'da mevcut olan Reşt- Kazvin demiryol hattının bir kısmı da Azerbaycan'ın Astara bölgesi ile İran'ın Astara bölgesi arasında inşa edilecek olan demiryoludur. İran ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında demiryollarının birbirine bağlanmasıyla ilgili işbirliği anlaşması 2015 yılında imzalanmıştır (*Azerbaycan Cumhuriyeti Treni Astara'dan geçerek İran'a geldi*, Parstoday.com, 2017). Bu projenin İran açısından önemi Kuzey-Güney ulaşım koridoru vasıtasıyla Avrupa ve Rusya pazarlarına açılmayı hedeflemektedir (Ketanov, www.metbuat.az ,2015). Ayrıca 2017 yılında Nahçıvan- Culfa- Tebriz-Tahrân-Meşhed demiryolu hattını kullanıma açılmıştır.

İran ve Azerbaycan arasında son bir kaç senedir özellikle Ruhani'nin iktidara gelişi ile ekonomiik ilişkiler ön plana çıkmaya başladı. Bu anlamda Ruhani'nin Kasım 2014 tarihinde Bakü ziyareti ve ziyaret sırasında ülkeler arasında yenilenebilir enerji, ekonomi, sanayi, ulaşım, gibi önemli alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (Mammadov ve Chiragov, 2015: 84).

İran ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin temel çerçevesi siyasi olarak ülkelerin birbirinden algıladıkları tehdidi liberal ekonomik politikalarla ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. İran ekonomik entegrasyona çekimser yaklaştığını söylemek mümkündür. Çünkü sınır boyunca yaşayan Azerbaycan türklerinin etkileşimi İran açısından endişevericidir.

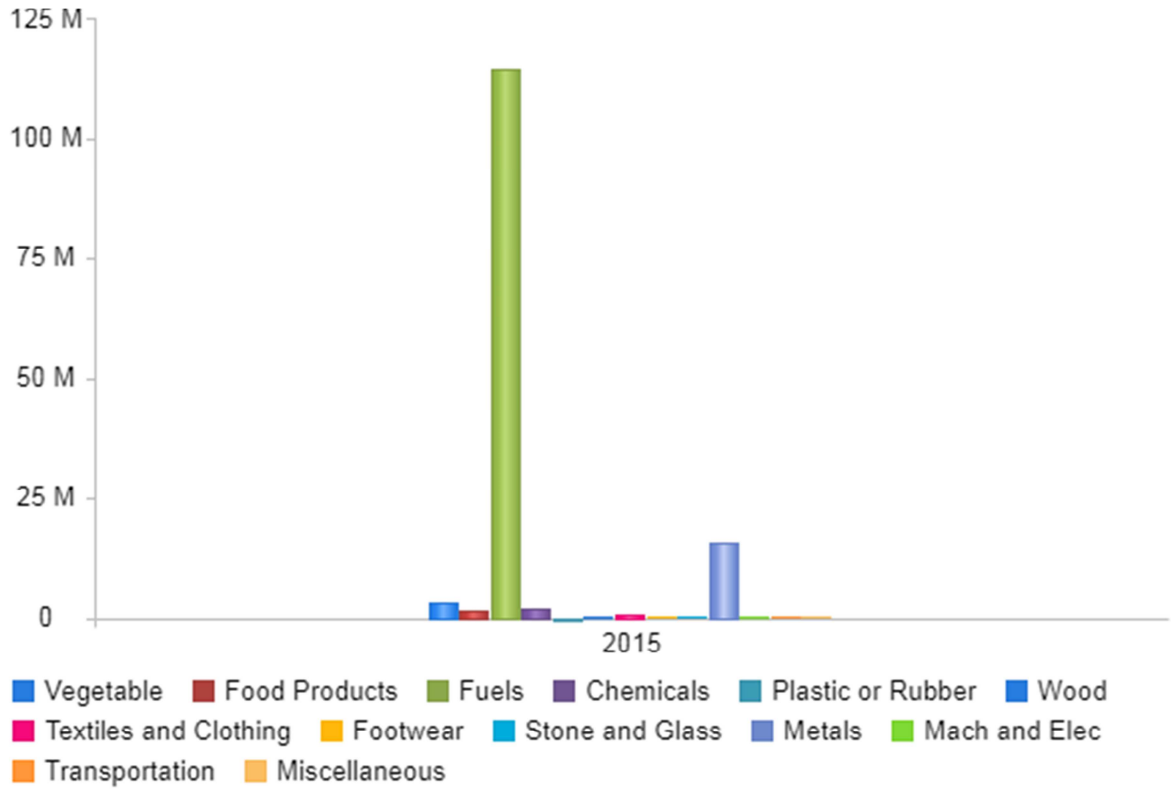
Tablo 1. Azerbaycan-İran Ekonomik İlişkileri 2007-2017, (MilyonABD Doları ile)

Azerbaycan'ın İran'dan İthalı ve İran'a İhracı.

Yıllar	İthal	İhraç	Toplam
2007	105,235	434,731	539,966
2008	97,227	355,647	452,874
2009	78,681	90,130	168,811
2010	118,238	124,980	243,219
2011	160,49	144,83	305,32
2012	176,44	87,34	263,78
2013	203,68	73,75	277,43
2014	147,16	39,44	186,60
2015	90,46	33,33	123,79
2016	161,077	49,683	210,76
2017 (ilk 9 ay)	170,400	12,372	182,772

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, www.stat.gov.az, 2017

Şekil 3. Azerbaycan'ın İran'a İhraç ettiği ürünler,2015.

Kaynak: World Integrated Trade Solution,WorldBank.org, 2015

III BÖLÜM

AZERBAYCAN - İSRAİL İLİŞKİLERİ

3.1 Azerbaycan- İsrail İlişkileri

Sovyetlerin dağılması sonrası ikinci kez bağımsızlığını elde eden Azerbaycan bu süreçle birlikte bir çok sorunla karşı karşıya kaldı. Bir tarafta Sovyetlerden kalma ekonomik sistem değiştirmeye ve yeni sisteme uyum gösterilmeye çalışılırken, diğer taraftan da Dağlık Karabağ'da Ermeni işgali Azerbaycan'ı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Bu kapsamda Azerbaycan izlediği stratejilerde en önemli adım olarak güvenliğini temin etmek ve uluslararası arenada güç sahibi devletlerle ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu bölümde tezin bağımlı değişkeni olarak Azerbaycan-İsrail ilişkileri incelenecektir.

Azerbaycan, tarihten gelen yakınlıkla, bağımsızlığın hemen ardından karşılaştığı tehlikelerle bölgede sıkıştırılmışlığın da hissettirdiği yaklaşımla İsrail'e eğilim göstermiştir. Azerbaycan'ın İsrail'le olan ilişkileri ilk yıllarda her ne ne kadar mesafeli olsa da tüm cumhurbaşkanları döneminde gelişme göstermiştir.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra erken dönemde onu tanıyan ülkelerden biri de İsrail'di. Sovyetlerin dağılması sonrası kurulan ilişkiler gün geçtikçe gelişerek bu gün en yüksek düzeyde mevcudiyetini devam ettirmektedir. İki ülke ilişkilerinin geliştirilmesindeki en büyük etken her iki ülkenin bulunduğu jeopolitik ortamdır. Ayrıca dış politikada sahip oldukları benzerlikler ilişkilerini etkileyen olgudur. Kazan-Kazan yaklaşımının öne çıktığı ilişkilerde pragmatizm de ön plandadır. Azerbaycan Ermenistan'la devam eden bir savaşın içinde olduğu için silah ihtiyacını temin etmeye mecbur bir ülkedir. İsrail ise enerji açısından zengin ülkelerle çevrilmesine rağmen Arap ülkeleri ile yaşadığı sıkıntıdan dolayı enerji ihtiyacının bir kısmını Azerbaycan'dan temin etmektedir. Ayrıca Azerbaycan, İran'ın kendisine uyguladığı politikalardan dolayı İran'ı dengeleme adına İsrail'le işbirliği yapmaktadır. Dahası Azerbaycan'ın İran'la olan komşuluğundan dolayı İsrail burayı kendisine İran'a karşı bir mücadele alanı olarak görmektedir.

İran, Humeyni rejiminden bu yana Ortadoğu'da devrim ihraç politikasıyla kendi rejimine benzer yönetimler kurmayı hedeflemiştir. Müslüman ülkelere yönelik Pan-İslamist politikalar izlemesi, bunun içinde İsrail'le direk çatışan, bölgedeki siyasi, dini, askeri, yapılarla, örneğin Hamas, Hizbullah, yada Suriye Müslüman Kardeşler gibi aktörlerle işbirliği yapması, bunun yanında İsrail'e yönelik ciddi bir anti-siyonist, anti-İsrail siyaseti izlemesi, nükleer bir güç olarak bunu elde etmeye çalışması, İslam coğrafyasında en güçlü Siyonizm karşıtlığının İran'da mevcut olması İsrail'i endişeye sevk etmektedir. Bu anlamda da İsrail, İran'ı özellikle Güney Kafkasya'da sınırlandırmak istemektedir.

İlişkileri etkileyen en büyük faktörlerden biri de Azerbaycan'da var olan Yahudi azınlıktır. Azerbaycan'da yaşayan ve topluma entegre olmuş Yahudiler ve Sovyetler birliği döneminde Azerbaycan'dan göç ederek İsrail'e gitmiş olan Yahudiler iki ülke

ilişkilerinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Azerbaycan'ın Müslüman bir ülke olarak İsrail'le iyi ilişkilere sahip olması İsrail'in imajı açısından önemlidir. Kültürel alandan silah ticaretine, lobi faaliyetlerinden istihbarata kadar bir çok alanda işbirliği içinde olan ülkeler her konuda bir birlerinin iç işlerine karışmadan ilişkilerini büyütmeğe çalışırlar.

3.2 İsrail'in Azerbaycan'a Yaklaşımı

Bu başlık altında tez konusunun bağımsız değişkeni olarak İsrail'in Azerbaycan politikası analiz edilecektir. İsrail kurulduğu ilk günden itibaren Arap ülkelerle verdiği savaş güvenlik kavramını İsrail dış politikasının temel parametresini haline getirmiştir (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 107). İsrail genelde diğer ülkelerle güvenlik ve askeri alanlarda işbirliği geliştirirken Azerbaycan ile ekonomik, siyasi, sosyal, askeri, enerji ve güvenlik gibi çok boyutlu, bir çok farklı alanda işbirliği geliştirmektedir.

İsrail, 1950'li yıllarda başlattığı yeni dış politika açılımı ile birlikte Arap olmayan Müslüman ülkelerle ilişkileri geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede o dönemde İran ve Türkiye ile kurulan ilişkiler buna örnek gösterilebilir. İsrail siyaset yapıcılarını Azerbaycan ve Hazar bölgesini Büyük Ortadoğu'nun bir parçası olarak görmekte (Khalifezadeh, 2013: 63) Soğuk Savaş sonrası dönemde ise İsrail uluslararası ortamda oluşan yeni konjonktürle birlikte Güney Kafkasya ve Orta Asya'da kendine müttefikler aramış, Kazakistan ve Azerbaycan ise İsrail'le iyi ilişkiler kuran eski Sovyet ülkeleri olmuştur (Murinson,2014: 13-14).

İsrail, Azerbaycan'ı Müslüman dünyasında Şii ağırlıklı bir ülke olmasına rağmen liberal ve laik bir ülke olarak önemini kavramaktadır (Bhattacharjee, 2017: 3). İsrail'in Azerbaycan'la temasları aslında Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde başlamıştır. 1989 yılının Aralık ayında SSCB Kültür Bakanlığı hattıyla İsrail'li kültür bakanlığı temsilcileri Azerbaycan'a ziyarette gelmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında kültürel ilişkilerin kurulması yönünde çalışmalar yapılmıştır (Manafova, 2008: 15).

Azerbaycan, İsrail açısından birçok sebepten dolayı önemlidir. Azerbaycan, İsrail'in en önemli petrol teminatçısıdır. İsrail'in petrol ihtiyacının %40'ını BTC boru hattından gelen Azerbaycan petrolü temin etmektedir (Shaffer,2013; www.washingtoninstitute.com). Ayrıca İsrail'in TANAP ve TAP projelerine katılarak doğalgazını bu proje kapsamında ihraç etmesi de şu an için gündemde olan bir konudur (*İsrail TANAP layihesine qoşula bile*,apa.az,2016).

İlişkilerin bir diğer boyutu ise iki ülke vatandaşları arasında var olan moral bağlardır. Azerbaycan'da Yahudilerin asırlardır hiçbir anti-semitik uygulamayla karşılaşmadan yaşaması ortaklığın neredeyse mihenk taşı oluşturmaktadır. İsrail'in bu yaklaşımı sadece salt kazanç elde etme yönünde değil, aynı zamanda kendi imajı açısından önemlidir. Bu anlamda İsrail dünyaya İslam'la hiçbir sorununun olmadığını ve

Müslüman bir ülke ile anlaşma bildiklerini, Müslümanlarla Yahudilerin birlikte yaşayabileceğini mesajını vermeyi hedeflemektedir (Khalifezadeh, 2013:63).

Ayrıca Azerbaycan'ın İran'la var olan sınır Azerbaycan'ı İsrail için önemli kılan bir diğer faktördür. Bu kapsamda bu sınır mevcudiyeti İsrail'e İran hakkında istihbarat toplamak şansı vermiştir (Guzansky,2014:108). Bunun dışında İran'ın bu bölgede etkin olmamasına karşı mücadele vermektedir.

Bazı yazarlar İsrail'in Azerbaycan'a karşı yaklaşımında en önemli etkenin İran'la Azerbaycan'ın sınır komşusu olmasını görmektedir. Bu bağlamda İsrail basınında çıkan haberlerde Azerbaycan'dan bahs edilirken İran'ın sınır komşusu olarak Azerbaycan'ın jeopolitik konumuna vurgu yapılması bu anlamda dikkat çekicidir (Özdaşlı ve Kodaman, 2016).

İsrail'in BM kararlarına rağmen Filistin topraklarında işgal ve yerleşimci varlığını sürdürmekte ısrar etmesi, Ermenistan'ın da Azerbaycan'ın Karabağ bölgesini işgal etmesi ve halen işgali devam ettirmesi benzeşmektedir. Buna rağmen İsrail Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ konusunda öne sürdüğü tezleri savunmaktadır. Somut olarak ekonomik işbirliği ve güvenlik konularında İsrail Azerbaycan'ı desteklemektedir. İran ise Azerbaycan'ın hayati çıkarları konusunda ikircikli bir tavır sergilemektedir.

İsrail'in Dağlık Karabağ meselesinde Azerbaycan'a her platformda destek verdiği bilinmektedir. Bunun esas sebebi sadece Azerbaycan'la mevcut olan ilişkilerden değil aynı zamanda İsrail'in bölgedeki çıkarları için de uygun olduğu söylenebilir. Ermenistan'ın işgali devam ettirmesi, bölgede Rusya ve İran'ın etkinliğini daha da arttıracaktır. İran'ın etkinliği arttıkça bölgede siyasi İslamcı grupların da varlığı güçlenecektir. Bu durum da İsrail'in aleyhine bir ortam oluşturmaktadır (Özdaşlı ve Kodaman,2016:207).

3.3 Azerbaycan'ın İsrail'e Yaklaşımı

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra dış politika ve güvenlik alanında öncelikli 2 mesele vardı. Daha önce de belirtildiği gibi bunlardan ilki Dağlık Karabağ sorununun halledilmesi, diğeri ise enerji rezervlerinin uluslararası piyasalara ulaştırılmasıdır. Azerbaycan'ın bu konular için güçlü işbirliklerine ihtiyacı vardı.Bu ülkelerden biri ise İsrail'dir.

Azerbaycan'ın bakış açısında İsrail ile olan ilişkilerin önemi ilk olarak Dağlık Karabağ konusunda destek almaktı. İsrail üzerinden Azerbaycan, ABD'de bir destek arayışı içerisindeydi. Vaşington'daki Ermeni lobisine karşı İsrail lobisi'nin desteğini almak istemekteydi (Grebennikov,2015: 430). ABD tarafından SSCB sonrası bağımsızlıklarını elde etmiş ülkelere yardımı öngören 'Özgürlükleri Destekleme Yasası' na 907. Ek maddeyle Azerbaycan dahil edilmemiştir. Azerbaycan ilk önce İsrail lobisi aracılığıyla bu meseleyi halletmeye çalışmıştır. Ayrıca Azerbaycan 1990'lı yıllarda gerçekleştirmek

istediği BTC boru hattı projesinde ABD'deki İsrail lobisinden yardım istemiş ve Yahudi lobisi de bu konuda büyük bir çaba harcamıştır (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 100).

Azerbaycan, Rusya ve İran gibi bölgesel ve küresel hegemonik güçlerin baskısı altında iken, ayrıca Ermenistan gibi yayılmacı bir devletin Rusya, İran, ABD ve AB ülkelerinin ve diğer birçok Batılı devletin desteğini alması karşısında İsrail ile ilişkilerini geliştirerek bu güçlü baskıyı dengelemek istemiştir.

Azerbaycan ve İsrail arasında olan ilişkilerin başka bir boyutu ise savunma sanayisi alanında yapılan ticarettir. Azerbaycan'ın Ermenistan'la fiili bir savaş durumunda olması ve bu bağlamda askeri savunma gücünü geliştirmeye çalışması Azerbaycan'ı İsrail'le yakınlaştıran bir diğer faktördü. Dahası Azerbaycan ABD ve Avrupa Birliği tarafından silah ambargolarına maruz kalması ve bu ülkelerden temin edemediği silahları İsrail'den sorunsuz şekilde ithal etmektedir.

Emil Suleimanov'a göre Azerbaycan'ın İsrail'le ilişkilerini geliştirmesindeki bir diğer etken ise Azerbaycan'ın Rusya ve İran'la olan komşuluğuna rağmen kendisini Batı'ya yakın bir ülke olarak göstermek istemesidir (Souleimanov, 2011:3).

İsrail'in Azerbaycan'a yönelik bakış açısının farklı olması konuyla ilgili yapılan çalışmalarda belirtilmiştir. Azerbaycan, İsrail için İran'a yakın olması, Müslümanlara Yahudilerin birlikte yaşaması gibi faktörlerden dolayı önemli olabilir. Azerbaycan açısından ise İsrail'le kurulan ilişkilerin Azerbaycan dış politikasından kabul edilmiş denge unsurunun bir yansıması olduğu söylenebilir. Azerbaycan'ın dış politikada kurduğu çok yönlü ilişkiler ağının bir bileşeni de İsrail'le olan ilişkileridir. Azerbaycan'ın İsrail'le kurduğu çok yönlü ilişkiler her ne kadar İran tarafından kendisine karşı oluşturulmuş bir işbirliği olarak algılansa da, Azerbaycan için sadece dış politikasında çıkarlarını dengeleme ve uluslararası ortamda daha fazla kazanç elde etme adına kurulmuş bir ilişki olduğu belirtilebilir.

3.4 Azerbaycan'ın Yahudi Vatandaşları

Azerbaycan ve İsrail arasında mevcut olan iyi ilişkileri etkileyen en önemi faktörlerden biri Azerbaycan'da 2000 yılı aşkın bir süredir yaşayan Yahudi azınlık, Azerbaycan halkının ve devetinin onlara karşı tutumudur. Yahudilerin buradaki varlığı bin yıllar önceye dayanmaktadır. Azerbaycan'daki Yahudiler üç gruba ayrılır; Aşkenzi Yahudileri, Dağ Yahudileri, Gürcistan Yahudileri. Aynı zamanda daha az sayıya sahip Ger ve Subbotnik Yahudileri vardır ki bunlar da İran sınırına yakın olan Azerbaycan'ın güneyinde Privolnoe kasabasında yaşamaktalar (www.klinoskys.org 2011:5). Bu çalışmada Aşkenazi ve Dağ Yahudileri incelencektir.

Yahudilerin Azerbaycan'daki varlığı milattan önceki dönemlere kadar gitmektedir. Yahudiler Azerbaycan'a gelişi millattan önce 5. Yüzyıla dayanmaktadır. M.Ö 586 yılında

Babil kralı Nabukadnezar'ın Kudüs'ü işgali ile birlikte buradaki Yahudileri Krallığın Kuzey bölgesine sürgün etmiştir. Bu bölge şimdiki Azerbaycan topraklarına tekabül etmektedir (Murinson,2008: 160). Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş, Pers İmparatoru Kral II Kiros M.Ö 539 Babil İmaratorluğunu ele geçirmiştir (Bekker,2000; www.ca-c.org). İmparator Kiros Babil Kralı Nebukadnezar'ın elinde yaşadıkları tutsaklık evresinin ardından Yahudi'lerin Kudüs'e dönmelerin sağlamıştır (Kewaan,2017: 23). Ancak kendi evlerine dönmek istemeyen büyük çoğunlukta bir Yahudi topluluğu burada kalmıştır (Murinson,2008:161). Burada yaşayan Yahudilerin ataları şimdiki İran bölgesi olan Güney Azerbaycan topraklarında yaşamıştır. Pers imparatorluğunda yaşadıkları zorluklardan sonra buradaki Yahudiler Hazar ve Karadeniz sahilleri bölgesine göç etmişler. Bu tarihsel süreç ile Yahudiler Azerbaycan'da Privolnoe, Krasnaya Sloboda (Kırmızı Kasaba) ve Vartaşen (Şimdik Oğuz Şehri) bölgesinde yerleşmiş ve burada yaşamlarını sürdürmüşler (Sloame,2016; www.jewishvirtuallibrary.org). Burada yaşayan Yahudiler hakkında bir diğer inanışa göre M.Ö 722 yılında Asurlar tarafından sürgün edilen 10 kayıp kabilenin insanlarıdır. Başka bir inanışa göre ise 18. yüzyılda şimdiki İran topraklarından göç etmiş insanlardır (Spivak,2012; www.jidaily.com).

Tarihin farklı dönemlerinde tarihi Azerbaycan topraklarında farklı devletler hüküm sürmüştür. Sasaniler, Arap Hilafeti, Moğollar gibi o dönemin büyük güçleri Azerbaycan'ı istila etmişler. Bu da aynı zamanda burada yaşayan Yahudileri de etkilemiştir. Bu kapsamda Yahudiler bu hanedanlıkların yönetimleri sırasında bazen kısmi olarak özerkliklerini elde etmiş, bazı dönemlerde Yahudi asıllı kimseler devletin yönetimindeki üst kademelere kadar ulaşmışlar. 12. yüzyılın ünlü Yahudi gezgini Benjamin, Azerbaycan'da büyük bir Yahudi topluluğun ve sinagogların olduğunu belirtmiştir. Tarihin ilerleyen dönemlerinde Azerbaycan'daki Yahudi topluluğu gelişerek mevcudiyetinin korumuştur. Bu dönemde Yahudiler arasında çok yaygın grup ise Dağ Yahudileri olmuştur (Bekker,2000; www.ca-c.org). Asırlardır bu topraklarda yaşayan Yahudilerin konuştuğu dil ise farsça bir lehçeye yakın olan Juhuri ve ya Judeo Tat denilen bir dildir(Özdaşlı ve Kodaman,2016: 173).

Azerbaycan'da Şirvanşahlar döneminde Yahudilerin varlığı, Pers İmparatorluğu döneminde onlara karşı uygulanan zulümlerden dolayı artmıştır. Yahudiler Gilan ve Tahran'dan bu dönemde Azerbaycan'ın Guba- Haçmaz bölgelerine daha çok göç etmişler. Dahası bu periodda Dağıstan'dan ve Azerbaycan'ın diğer hanlıklarından Guba hanlığına göç daha da artmıştır. Diğer taraftan 18. yüzyılda hem Nadir şahın hem Dağıstan'daki Surhay Han döneminde Yahudilere karşı izlenen politika Azerbaycan'a göçü artırmıştır. Yahudi cemaatinin gerçek Rönesans dönemi ise Guba Hanı Feteli Han döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde Feteli Han farklı bölgelerden gelen Yahudilerin burada güvenli şekilde yaşamasını temin etmiştir. Bölgeye göç eden Yahudiler Hanlık ekonomisine büyük katkıda bulunmuştur. Feteli Han Azerbaycan'daki Yahudilerin hayatında silinmez iz bırakan bir Han olmuş ve Yahudilerin mesken saldıgı Kırmızı Kasaba'da (Krasnaya Sloboda) ana sokak ismine onun ismi verilmiştir (Murinson,2008b; www.visions.az). Ayrıca bu dönemde bölgede yaşayan Yahudiler Guba hanlığında

‘Yahudi Kasabası’ isimli Yahudi yerleşim yerini oluşturmuşlar (Murinson,2008a: 161). Bu kasabanın ismi Sovyetlerin Azerbaycan’ı işgali ile birlikte ‘Kırmızı Kasaba’ olarak değiştirilmiştir (Sloame,2016; www.jewishvirtuallibrary.org). Yahudilerin bu kasabada sayısı 1856’da 3000, 1873’te 5120, 1916’da 8400. 1926 da ise 6000 olmuştur. 1920’li yıllardaki ülkede olan istikrarsızlık ve Sovyetlerin anti semitik politikaları sebebinden azalma yaşanmıştır, 19. yüzyılın sonlarında ise kasaba’da 11 sinagog mevcuttu (Bekker,2000; www.ca-c.org).

Bu bölgede yaşayan Yahudiler Çarlık Rusya’sının Azerbaycan’ı işgal etmesi ile birlikte bazı zorluklar yaşamışlar. Azerbaycan’ın Kuzey bölgesinde ve Dağıstan’da, Rusya’ya karşı bölgede yaşayan Müslümanlar tarafından başlatılan ayaklanmalar zamanı Yahudiler de ‘Müritlerin’ kötü davranışlarına maruz kalmışlar. Akabinde Çar I Nikola’nın uyguladığı anti semitik politikalar, Yahudilerin Kafkasya’dan çıkarılması gibi uygulamalarla karşı karşıya bırakmıştır (Murinson,2008a, 162).

Azerbaycan’da yaşayan bir diğer Yahudi grup ise Aşkenazi Yahudileridir. Dağ Yahudileri ile Aşkenazi Yahudileri arasında ilk temas Rusya’nın Azerbaycan’ı işgali ile başladı (Murinson, 2008: 165). İlk Aşkenzi Yahudileri Bakü’ye 1832 yılında gelmiştir. Ancak Bakü’de 19.yüzyılın ikinci yarısında başlayan petrol patlaması ile birlikte, özellikle 1870’li yıllarda kitleler halinde göç başlamıştır ve onlar genelde petrolün daha çok olduğu Bakü’de yerleşmişler (Bekker,2000; www.ca-c.org). Yahudi finansörler ve bankacılar burada uluslararası ticaretin temelini oluşturmaya başlamışlar. Aşkenazi Yahudilerinin Azerbaycan’a gelişi ekonomik ve entelektüel hayata pozitif bir katkı sağlamıştır. O dönem Azerbaycan petrol sanayisinde Yahudilerin belirgin bir üstünlüğü olmuş, Rotschildler ve Vişaular bu alanda büyük pay sahibi olmuşlardı (Murinson,2008a; 163). Yahudiler Bakü’de petrol sanayisinde, petrol ihracatında, rafinelerin kurulmasında büyük yatırımlar yaptılar. Petrol alanında işletmeler, ulaştırma ve pazarlama gibi sektörleri Caspian-Black Sea Company’nin Bakü’de kurucusu olan Rothschildler tutmuştur. Bir diğer Yahudi şirketi ise ‘Polak and Sons’ idi. Bu şirket ise teknoloji alanında önemli bir şirket olmuştur. 1913-1914 yılları arasında Bakü’deki Yahudi şirketler kerosin üretiminin %44’nü ellerinde tutmaktaydılar (www.jewishvirtuallibrary.org).

Bakü’de 1891 yılında 390 Yahudi vardı, 1897 yılında 2340 Yahudi, 1913 senesinde ise 9689 Yahudi Bakü’de yaşamaktaydı. 1910 yılında Şirvan şehrinde merkezi sinagog açıldı. Akabinde Bakü’nün merkezinde 2 sinagog daha açıldı (Bekker,2000; www.ca-c.org). 1897 yılında toplamda Azerbaycan’da 14791 Yahudi yaşamaktaydı (History of Azerbaijan Jewish Community, t.y; www.eajc.org). 19.yüzyılın sonunda Bakü, Yahudi Ulusal hareketini merkezlerinden biri haline gelmiştir. 1891 yılında burada ‘Hovevei Sion’ örgütünün bir şubesi kurulmuştur. 1902 yılında Minsk’teki Sionsit konferansına Bakü’den 4 delege katılmıştır (Elektronnaya yevreyskaya Ensiklopediya, www.eleven.co.il; 2004).

Yahudiler toplumsal hayata entegre olmakla birlikte assimile olmamış, kendi okullarını, gazetelerini kurmuş, kültürel faaliyetlerini devam ettirecek kurumlar oluşturmuşlar. Sefardik Gramer okulu, özel müzik okulu, 2 profesyonel eğitim okulu cumaertsı gece okulu ve halka açık kütüphane, Filistin Yahudileri Kültür Cemiyeti, bilimsel çalışmalar için İbranice edebiyat ve yazma-Yahudi Edebi Cemiyeti kurulmuştur. Ayrıca Filistin’de Yahudilerin yeniden yerleşim yerlerini elde etmek için Bakü’de, buradaki Yahudiler ve Rusya’nın farklı bölgelerinden gelen Yahudiler ‘Poalei Zion’ partisini kurmuşlar (Bekker,2000; www.ca-c.org).

1917 yılında Rusya’da yaşanan devrimle birlikte Çarlık Rusya’sı yıkılmıştır. Akabinde Azerbaycan 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu süreçte Azerbaycan’da yaşayan Yahudiler en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Azerbaycan’ın 23 aylık bağımsızlığı döneminde Yahudiler ülkede yaşayan diğer etnik gruplar gibi beraber haklara sahip olmuşlar. Cumhuriyet döneminde- 1919 yılında- Yahudi Halk üniversitesi kurulmuştur. Ayrıca Aşkenazi Yahudisi olan Dr. Yevsei Gindes hükümetin Sağlık Bakanı olmuştur (Spivak,2012; www.jidaily.com). Ayrıca bu dönemde Yahudiler tarafından Kafkas Yahudi Bülteni, ‘Filistin’ gazetesi ve haftalık ‘Zion Gençliği’ dergisini çıkarılmıştır (Gut, 2009; www.biweekly.ada.edu.az). Cumhuriyetin işgali ve Azerbaycan’da Sovyet rejiminin kurulmasıyla birlikte Yahudilerin sahip olduğu bu kurumlar kapatılmıştır (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 170).

Azerbaycan’da yaşayan Yahudilerin ortak tarihi ve kaderi paylaşmasının en büyük göstergesi ise 31 Mart 1918 tarihinde Ermeniler tarafından Azerbaycanlılara karşı yapılan soykırımda 3000 Dağ Yahudisi de Ermeniler tarafından katledilmiştir (Mustafayev, www.today.az ,2006).

Azerbaycan’ın Yahudi vatandaşları adına bir diğer önemli nokta ise ailesi Kiev pogromundan kaçarak Bakü’ye gelmiş, babası David Landau burada Rothschilds’in fabrikalarında mühendis olarak çalışmış olan Bakü doğumlu 1962 yılında Nobel fizik ödülünü alan Lev Landaudur (Murinson,2008b, www.vision.az).

Sovyetler Birliğinin kurulması ile birlikte komunizm dışında diğer tüm ideolojiler yasaklanmıştır. Ancak Yahudilerin görece konumlarındaki ilk ciddi yıpranma belirtisi yaşanmış, kültürel haklarının ve ayrıcalıklarının tedricen geri alınması ve nihai olarak kaybolmasıyla sonuçlanmıştır. Milliyet bakımından hala Yahudi olarak sınıflandırılırlar da sistematik olarak Yahudi kökenlerinden koparılıyordu. Özellikle Stalin döneminde yaşanan olaylar Yahudiler için acı vericiydi. 1939 yılında Nazi Almanyası ve Sovyetler arasında imzalanan ‘Saldırmazlık Paktı’ndan sonra Sovyetler Birliğinde Anti-Semitizm daha da belirginleşmişti (Lewis,2004: 27). 1920’li yıllarda Sionist organizasyonlar dağıtıldıktan sonra Buhara Yahudi aydınları 1930’u yıllardaki sürgünlerde öldürülmüştür. Yahudi kurumu olarak sadece Sinagoglar kalmış, onlar da devlet tarafından sıkı denetime tabi tutulmuştur (History of Azerbaijan Jewish Community, www.eajc.org). 1930’lu yıllarla birlikte o dönem hakim olan ağır baskıcı politikalarla Yahudiler de nasibini almıştır. Sinagoglar, Yahudi okulları, Yahudi Tiyatroları devlet tarafından kapatılmıştır

(Bekker,2000; www.ca-c.org). Azerbyacan'da yaşayan Yahudiler için bir diğer önemli olay ise 1940'lı yılların başında Stalin zulümlerinin en yüksek zirvesinde Bakü'de Sinogog'un açılmasıydı. Bu, Azerbyacan'da Yahudilere karşı her hangi bir agresifliğin hükümet katında olmamasının büyük bir göstergesi idi (OSCE,2003: 3). Sovyetler Birliği döneminde Aşkenazi Yahudileri bilim, tıp, kültür ve sanayide önemli yerlere gelmiştir. Dağ Yahudileri ise daha ücra bölgelerde yaşadıkları için -Guba'da- kendi kimliklerini muhafaza etmeyi başarmışlardı. Bakü Yahudileri'nin Azerbaycan tiyatrosunun ve müziğinin gelişiminde önemli katkıları olmuştur. Azerbaycan'ın ünlü bestecilerinden Tofig Guliyev'in, Gamber Hüseyinlinin, Ferhat Bedelbeylinin ve Zakir Bağirovun hocaları Yahudi olmuştur, dünyaca ünlü Satranç oyuncusu Garry Kasparov'da Bakü Satranç okulunun öğrencisi olmuştur ve Satranç'ın Azerbaycan'da gelişmesinde Yahudilerin büyük katkısı olmuştur.

1959 yılında toplamda 43 bin Yahudi Azerbaycan'da yaşamaktaydı (Murinson,2008b, www.vision.az). Nazi Almanyası'nın anti semitik politikaları sonucunda Azerbaycan'da 1970'li yıllarda Yahudi sayısı 60 bine ulaşmıştı (OSCE,1993: 18). Bu dönemde Azerbaycan'da Yahudilerin artmasının sebebi ise Avrupa'da mevcut olan anti semitik ortamdı. 1960'lı yılların başında Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan yumuşak politikalardan Yahudi topluluğu da etkilenmiştir. Bu anlamda Bakü'de 1982 yılında Sovyetler Birliğinde ilk kez İbranice eğitim veren kurs ve ilk Yahudi 'Socuhnut' ajansı açılmıştır (Abilov, 2009: 16). 1989 yılında ise Kültür Bakanlığı tarafından kayıt altına alınan Yahudi Kültür Kulübü açılmıştır (www.klinoskys.org, 2011) Dahası, 1972 yılından itibaren Sovyetler Birliğinde Yahudilerin İsrail'e göçmesine izin veren kanun çıkarılmış, Yahudilerin Azerbaycan'dan göç etmesine olanak sağlanmıştır (Bekker,2000; www.ca-c.org) 1980'li yılların sonunda Azerbaycan'dan Yahudilerin kitlesel göçü başlamıştır. Buna sebep ise 1989-1993 yılları arasında Azerbaycan'da mevcut olan ekonomik sıkıntılar ve siyasi istikrarsızlıktı. İstatistiklere göre, 1989-2007 yılları arasında 60.000 Yahudi Azerbaycan'dan İsrail'e göç etmiştir (History of Azerbaijani Jewish Community, www.eajc.org).

Azerbaycan'da Yahudilerin birlikte yaşamasına ve burada aynı kaderi paylaşmasının bir diğer kanıtı ise Dağlık Karabağ'da, 1990'lı yıllarda yaşanan savaşta Yahudi asıllı Azerbaycan'lıların da savaşmasıdır. 1992 yılının Şuşa şehrinin savunması zamanı Yahudi asıllı Albert Aqarunov Ermeniler tarafından şehit edilmiştir ve Azerbaycan'ın Ulusal Kahramanı adı verilmiştir (www.bildirchin.az, 2013).

Azerbaycan'dan İsrail'e göç eden Yahudiler Azerbaycan'ın burada diplomatik temsilciliğinin bulunmamasına rağmen burada iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde büyük rol oynamaktadır (Gut, 2008).

Azerbaycan bir anlamda kendi diasporası olarak gördüğü, ülkeden göç eden bu Yahudilerin, Azerbaycan ile bağlarını koparmamaları için büyük gayret sarf etmiştir. Çünkü bu Yahudi grup Bakü açısından dünyanın her yerinde gönüllü temsilci olmanın ötesinde (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 177) ekonomik ve siyasi bir gücü de ifade

etmektedir. Bu anlamda Azerbaycan Hükümeti Yahudilere çifte vatandaşlık verilmesini gündeme getirmiştir (INS Resources,1993: 17).

Azerbaycan ve İsrail arasında köprü rolünü oynayan, yeri geldiğinde ise Azerbaycan diasporası gibi çalışıklarının en mühim göstergesi ise Türkiye ve İsrail arasında yaşana gerginlikten sonra İsrail Knesset'inin sözde 'Ermeni Soykırımı'ni müzakereye açmasından sonra AZIZ'in çabaları sonucu durdurulmasıdır.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise Azerbaycan'da yaşayan Yahudiler bağımsız bir ülkenin vatandaşı olarak yaşamaya başlamışlar ve diğer yurttaşlar gibi eşit haklara sahip olmuşlar. Azerbaycan bağımsızlıkla birlikte her ne kadar Müslüman bir ülke olsa da laik devlet yapısını kormuştur. Bu çerçevede Yahudiler de dinlerini özgürce yaşaya bilme olanağına erişmişler. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'nin 2009 yılında yaptığı sayıma göre 9.100 yahudi yaşamaktadır (www.stat.gov.az, 2017). Ayrıca Azerbaycan'da bu gün Bakü'de 3, Guba'da 2 Oğuz'da 1 olmak üzere toplam 6 sinagog bulunmaktadır (www.azerbaijans.com,2012). Azerbaycan, uluslararası kurumlardan verilen raporlara göre dünyada anti semitik davranışlar olmayan ve Yahudilerin dünyada yaşamak için en rahat ülkelerden biridir(INS Resources,1993: 19). Tarihsel süreç içersinde yaşanan olaylar ve iki halkın bir birine karşı olan tutumu, ayrıca Azerbaycan Meclisinde Yahudi asıllı bir millet vekilinin büyük bir bölgeden seçile bilmesi Azerbaycan'da mevcut olan Yahudi algısını ortaya koymaktadır.

3.5 Azerbaycan-İsrail Siyasi İlişkileri

İsrail, Azerbaycan'ın bağımsızlığını 25 Aralık 1991 tarihinde tanımış ve diplomatik ilişkiler 6 Nisan 1992 tarihinde kurulmuştur (www.mfa.gov.az,2017). İsrail'in Bakü büyükelçiliği 1993 yılında açılmıştır. İsrail Azerbaycan'ın Müslüman bir ülke olmasını, İslam İşbirliği Örgütüne üye olmasını ve Azerbaycan'nın uygulamaya mecbur olduğu çok yönlü dış politika stratejisine karşı hassasiyetini anlamkatadır. Bu sebeple Azerbaycan'a karşı her hangi bir eleştiri yöneltmemektedir. Azerbaycan'ın İsrail'de diplomatik temsilciliği yoktur ve İsrail'le olan ilişkilerini başka bir kanaldan yürütmektedir. İlk olarak Azerbaycan Hava Yolları'nın İsrail'de temsilciliği açılarak devlet seviyesinde temas sağlandı (Murinson,2014: 14). Mart 1992 tarihinde ise iki ülke arasında charter uçak seferleri başladı (Aras,1998: 73). Azerbaycan, İsrail'le olan siyasi ilişkilerini dış politikasında karşılaştığı tehditleri ve çıkarlarını dengeleme adına kullanmakta, D. Karabağ meselesinde ve dünyanın farklı ülkelerinde ulusal çıkarlarına karşı herhangi bir girişimde destek almaya çalışmaktadır.

Azerbaycan'da Ayaz Mutallibov döneminde dış politikada Rusya'ya eğilim göstermesi ve İran'ı tedirgin etmemek adına İsrail'e karşı mesafeli tutum sergilenmiştir. Bu dönemde Azerbaycan, askeri ilişkiler alanında İsrail'le gizli diyalog yürütmesi dışında çok fazla temas kurulduğu söylenemez (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 120).

Mutallibov'dan sonra cumhurbaşkanı seçilen Ebülfez Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikasında hakim olan Türkiye ve Batı eğilimleri Azerbaycan'ın İsrail'le olan ilişkilerini de etkilemiştir. Elçibey'in dış politikada İran karşıtlığı İsrail'i dengeleyici güç olarak seçmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca o dönemde Karabağ'da devam eden işgali sonlandırmak için Elçibey, İsrail'i Amerika'yı ikna ederek Ermenilerin Karabağ'daki işgali durdurmasına yardımcı ola bileceği ifadesini kullanmıştır (www.hellektor.blogspot.com.tr,2008). Elçibeyi'nin İsrail'e karşı tutumunun bir diğer göstergesi ise 1992 yılının Kasım ayında Bakü'deki Sinagogu ziyaret etmesi ve Türkiye'ye yaptığı resmi ziyarete Azerbaycan Yahudi Topluluğu'nun liderini de bu katile içinde götürmesiydi. Azerbaycan Dağlık Karabağ konusunda kendi lehine kamuoyu oluşturmak için Yahudi lobisinin gücünü farkındaydı ve bunu kullanmak istiyordu. Dahası Elçibey İsrail'i de Batı ile siyasal ve ekonomik ilişkiler kurulması için anahtar ülke olarak, Azerbaycan dış politikasında öncelikli ülkeler sırasında görmekteydi ve bunu defalarca tekrarlamıştı. Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikası için yaşanan bir diğer olumsuz adım ise ABD tarafından Eski Sovyet ülkelere yapılacak olan yardımın Azerbaycan'ı kapsamamasıdır. Bu kararın Azerbaycan'ı kapsamaması için ABD'deki ermeni lobisinin önemli çalışmaları olmuştur. 1993 yılının başlangıcında İsrail'le işbirliği anlaşması imzalanması için hazırlıklar devam etmekteydi ancak ülkede yaşanan siyasal olaylardan dolayı bu anlaşma imzalanamamıştır (Ro'i, 1995: 155-156).

Azerbaycan'da Haydar Aliyev iktidarı ile birlikte dış politikada atılan adımlar çerçevesinde İsrail'le ilişkilerin somut olarak geliştirildiği dönem olarak nitelendirilebilir. Haydar Aliyev hükümeti ile İsrail arasında ilk temas 1993 yılında İsrail Knesset'inin ve İşçi Partisi üyesi Efraim Sneh Bakü'ye ziyarete gelmesi ile başlamıştır (Abadi, 2002). İsrail'in Azerbaycan'a ilk büyükelçisi olarak Eliezer Yotvat atanmıştır (Gut, 2008). Haydar Aliyev de kendisinden önceki cumhurbaşkanları gibi İsrail'le ilişkilerini o dönemin konjonktürüne uygun olarak geliştirilmesine tereddütle yanaşmaktaydı. Bunun en bariz örneği ise H.Aliyev döneminde de İsrail'de büyükelçilik açılmayışıydı. Azerbaycan tarafından İsrail'i ziyaret eden ilk devlet adamı Aliyev'in dış politika danışmanı Vefa Guluzade olmuştur (Gut, 2008). V.Guluzade İsrail'de Dışişleri Bakanı Şimon Perez ile görüşmüş ve İsrail'in Azerbaycan ekonomisine yatırım yapması teklifini dile getirmiştir (Murinson,2010:27).

Haydar Aliyev hükümeti ile İsrail'li resmiler arasında bir diğer temas ise Aliyev'in 27-31 Ocak 1995 tarihinde İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen Ekonomi formunda İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres ile olan görüşmesidir (www.lib.aliyevheritage.org,2008). Aliyev'in İsrail'li devlet adamları ile görüşmesi bu dönemde genelde yurtdışında olmuştur. Bu anlamda bir diğer görüşme ise 1995 yılında ABD'de BM'nin 50. Kuruluş yıldönümünde İsrail Başbakanı İzak Rabin'le New York'ta yapılmıştır. Bu görüşmede Aliyev, Rabin'den ABD'deki Ermeni lobisinin gücünden ve bunun etkilerinde bahs etmiştir. Azerbaycan'ın da İsrail lobisinin desteğine olan ihtiyacını dile getirmiştir (Özdaşlı ve Kodaman,2016:128).

Azerbaycan dış politikası adına önemli bir nokta olan Dağlık Karabağ meselesinin çözümü için her platformda destek bulmaya çalışmasıdır. Zira bu kapsamda Haydar Aliyev'in ABD'ye ziyareti sırasında Amerika Yahudi Örgütleri Kongresi'de yaptığı konuşmada Yahudiler ve Azerbaycan halkı arasında olan yakın bağlara vurgu yaparak ABD'dek Yahudi lobisinin Azerbaycan lehine çalışmalar yapmasını temenni etmiştir (www.lib.aliyevheritage.org, 1997).

İsrail tarafında Azerbaycan'a yapılan ilk en üst düzey resmi ziyaret ise 29 Ağustos 1997 tarihinde İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun ziyaretidir. Bu ziyaret sırasında Netanyahu'nun şerefine verilen ziyafette Aliyev, Dağlık Karabağ meselesinde İsrail'in rolüne dikkat çekmiş ve bu ziyaretin İsrail-Azerbaycan arasında mevcut olan ilişkileri daha da ileriye götüreceği konusuna vurgu yapmıştır (www.lib.aliyevheritage.org, 1998). Bu ziyaret sırasında Azerbaycan petrolünün İsrail'e satılması konusu görüşülmüştür (Kodaman ve Özdaşlı, 2016: 130).

1990'lı yıllar Azerbaycan ve İsrail arasındaki ilişkiler adına karşılıklı ziyaretler çerçevesinde gelişme göstermiştir. Bu anlamda özellikle İsrail'li devlet yetkililerinin Azerbaycan'a ziyaretleri gerçekleşmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ise İsrail'li Başbakan ve ya diğer üst düzey devlet adamları ile yurtdışında bulunduğu her fırsatta görüşmüş, yurtdışındaki Yahudi kuruluşlarını her fırsatta ziyaret etmiştir. Bu kapsamdaki bir diğer görüşme ise Aliyev'le İsrail Başbakanı Ehud Barak arasında 1999 yılının Kasım ayında AGİT üye ülkeleri İstanbul zirvesinde olmuştur (Qasımlı, 2015: 344). Aliyev 1999 yılında Vaşington'da katıldığı NATO zirvesi sorası 'Holokost' müzesini ziyaret etmiş ve burada bir konuşma yapmıştır (lib.aliyevheritage.org, 1999) .

Aralık 1999'da Azerbaycan'a ziyarete gelen Azerbaycan-Amerika-İsrail parlamentolararası dostluk Grubu Başkanı ve İsrail Savunma Bakanı yardımcısı Efraim Sneh, burada bir dizi görüşmeler yapmış ve İsrail-Azerbaycan-Türkiye arasında oluşturmak istenen işbirliğine dair mesajlar vermiştir. Ayrıca ABD'nin Azerbaycan'a yardımını yasaklayan 907. ek maddenin kaldırılması için çalışacaklarını bildirmiştir (www.hatem-cabbarli.blogspot.com.tr, 2012)

ABD'deki Yahudi örgütleri -Anti-Defamation League-ADL, The American Jewish Committee, B'nai Bith, American Jewish Congress, National Council of Soviet Jewery ve Amerikan Yahudi Derneği- ABD Senatosuna mektup yazarak, Azerbaycan aleyhine kabul edilmiş 907. ek maddenin yürürlükten kaldırılması adına lobi yapmışlar (Özdaşlı ve Kodaman, 2016: 133).

Azerbaycan'ın İsrail aracılığı ile ABD'de nüfuz elde etmesinin gerekliliğinin bir diğer önemli göstergesi ise 1999 yılında ABD Kongresi'nde kabul edilen ' İpek Yolu Yasası'dır'. Bu Yasa'da Eski Sovyet ülkelerin de anti-semitik olayların karşısının alınacağı ve İsrail'le iyi ilişkiler kuracağı, laik devlet yapısına sahip devletlerin vurgusu yapılmıştır. Bu anlamda ABD, bölgede İsrail'in çıkarlarını gözetmeyi ön planda tutduğu görülmüştür (www.govtrack.us, 1999: 2).

ABD'nin Azerbaycan'a karşı 1992 yılından beri uyguladığı ambargo 11 Eylül 2001 tarihinden sonra oluşan konjonktürle yeniden gündeme geldi. Bahsekonu 'Özgürlüklere Destek Yasası'nın 907. Ek maddeyi 2002 yılında donduruldu. Burada Yahudi Örgütlerin rolünün büyük olduğunun altı çizilmesi gereken bir noktadır (Erdoğan, 2013: 34).

Haydar Aliyev'in İsrail'e karşı bu pozitif tutumuna cevaben 2010 yılında İsrail'in Hadera kentinde caddenin ismine Haydar Aliyev ismi verilmiştir (*Avenue named after haydar Aliyev opened in Hadera*, www.apa.az, 2010).

Azerbaycan ve İsrail ilişkileri İlham Aliyev döneminde de gittikçe gelişme göstermiştir. İki ülke arasında enerji, askeri, kültürel alanlarda bir çok anlaşma imzalanmıştır. İlham Aliyev'in İsrail'le temasları 2003 yılında cumhurbaşkanı olmadan önce de mevcuttu. Aliyev, daha önce de Azerbaycan siyasetinde belirli görevler üstlenerek ülkeyi temsil adına yurtdışı ziyaretlerinde bulunmuştur bu ziyaretlerden birinde ise 1998 yılında İ. Aliyev ABD'de Yahudi topluluğu ile görüşme yapmıştır (Özdaşlı ve Kodaman, 2016: 138).

2006 yılında ise ABD Büyük Yahudi Örgütleri Lideri Harold Taner Azerbaycan'a gelerek Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'le, Dışişleri bakanı Elmar Memmedyarov'la görüşmüştür. Ziyaret sırasında yapılan açıklamalarda Malcolm Hoenlein Azerbaycan-ABD-İsrail arasında ilişkilerin gelişeceğini vurgulamış, Dağlık Karabağ sorununda adaletli çözüme ulaşılmasını temenni etmiştir. Ayrıca M. Hoenlein Amerikan Yahudi Topluluğu'nun Azerbaycan'a karşı uygulanan 907.yasanın yürürlükten kaldırılması için sıkı çalıştığını belirtmiştir (*American Jewish Community for fair resolution of Armenia-Azerbaijan Nagorno Karabakh conflict*, www.today.az, 2006).

İkili ilişkiler de dikkat çekici bir diğer nokta ise bu dönemde de iki ülke liderlerinin yurtdışında katıldıkları her hangi bir toplantıdan sonra görüşme yapmalarıdır. Şimon Peres'le Aliyev görüşmeleri de bu çerçevede olmuştur. İki lider 2006 yılında Astana'da, 2008 yılında Pekin Olimpiyat Oyunlarının açılışında ve 2009 yılında ise Davos'ta görüşmüşler (www.lib.aliyev-heritage.org, 2010).

2009 yılının 28-29 tarihinde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in 3 Bakan ve 50 işadamı ile birlikte Azerbaycan'a resmi ziyarete gelmiştir. İki ülke cumhurbaşkanları arasında bu ziyaret zamanı iletişim, eğitim, bilim ve teknoloji alanında anlaşmalar imzalanmıştır (www.lib.aliyev-heritage.org, 2010). İsrail Cumhurbaşkanı'nın bu ziyareti İran tarafından rahatsızlıkla karşılandı ve İran Bakü büyükelçisini geri çağırdı (*İran Bakü Büyükelçisini geri çağırdı*, www.Hurriyet.com.tr, 2009). Bir diğer tepki ise Azerbaycan İslam Partisinden gelmiştir. Parti, açıklamasında bu ziyaretin müslüman bir ülke olan Azerbaycan'ın imajını zedelediğini ve ziyaretin iptal edilmesini istemiştir (*Peres'den Azerbaycan ve Kazakistan'a ziyaret*, www.salom.com.tr, 2009).

Azerbaycan ve İsrail arasındaki ilişkilerin en iyi tanımı ise İlham Aliyev tarafından yapılmıştır. 2010 yılında sızdırılan wikileaks belgelerinde Aliyev, Azerbaycan ve İsrail

arasında olan ilişkileri Buzdağına'e benzetmiş ve ilişkilerin görünür düzeyden çok daha derin, yani 10'da 9'nun yüzeyin altında olduğunu belirtmiştir (www.wikileaks.org, 2011).

Avigdor Liberman İsrail Dışişleri Bakanlığına getirilmesi iki ülke ilişkilerinin daha da gelişmesine sebep olmuştur. Kendisi de Sovyetler Birliğinden İsrail'e göç eden bir aileden olması ilişkilere moral değer kazandıran bir diğer noktadır. Liberman iki ülke ilişkilerini model olarak nitelendirmiştir. Liberman'ın 2012 yılında Azerbaycan'a yaptığı ziyaretin o dönemki süreç açısından yansıması ise İran'la yaşanan gerginliklerden dolayı Azerbaycan hükümeti ile bu konuda fikir alışverişinde bulunmaya geldiği yönündeydi (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 141). Bu ziyaretin zamanlama açısından önemli bir diğer tarafı ise o dönemde basında çıkan haberlerde Azerbaycan'ın İsrail'e İran'ı vurmak için hava üssü verdiği idda edilmiştir. Taraflar ise bunu redd etmiştir (Khalifezadeh, 2013:62) Liberman bu ziyaret sırasında yaptığı bir açıklamada İsrail'in Azerbaycan için Fransa'dan daha önemli olduğunu söylemiştir (*Netanyahu's trip to Azerbaijan*,www.jpost.com,2016). Liberman'ın İran'a karşı sert politikaların uygulanmasını isteyen politikacıların başında gelmesi, ayrıca bu süreçte İran'a müdahale senaryolarının gündemde olduğunu gözönünde bulundurursak ziyaretin ne denli önemli olduğu anlaşılabilir (Yılmaz,2012; www.usgam.com).

Karşılıklı ilişkilerin gelişmesi adına bir diğer resmi ziyaret ise Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov tarafından 2013 yılında İsrail'e yapılmıştır. İsrail'de yaptığı açıklamada Bakan: 'ABD'deki Yahudi Lobisi bize, ordaki Ermeni lobisine karşı yardım etmektedir ve biz bundan çok memnuz' ifadesini kullanmıştır. Liberman ise Azerbaycan'ın Araplar ve İsrail arasında arabulucu ola bilme rolüne dikkat çekmiştir (İsmayilov,2013: 71). Bu ziyarete cevap olarak ise 2014 yılında İsrail Savunma Bakanı Moshe Yalon Azerbaycan'a resmi ziyarete gelmiştir (Lindenstrauss,2015: 70).

2016 yılının Aralık ayında Benjamin Netanyahu Azerbaycan'a resmi ziyarete gelmiştir (Israel's Benjamin Netanyahu makes historic visit to two Muslim countrieswww.independent.co.uk, 2016). İran tarafından bu ziyaret sert tepkilere neden olmuş, İran'da bir grup insan Tebriz'de Netanyahu'nun Bakü'ye gelişini protesto etmiş ve Azerbaycan'dan gayri resmi şekilde bu ziyareti iptal etmesi talebinde bulunmuştur (*Netanyahu's trip to Azerbaijan*,www.jpost.com,2016). Dahası İran Savunma Bakanı'nın 'Azerbaycan'ın İsrail'le yakınlaşmasına tahammül edemeyiz' açıklamasına karşın, Azerbaycan'lı milletvekil Kudret Hasanguliyev, parlamentoda 'İran haritadan silinebilir' ifadesini kullanmıştır (*Azerbaycan'dan Tahran'a tehdit: İran haritadan silinebilir*, www.cnnturk.com,2016). İran ise Aliyev hükümetine karşı muhalefet kartını oyanmıştır. Şöyle ki, Batı eğilimli politikaları ile bilinen Cumhuriyetçi Alternatif Hareketini resimleri ile İran'ın Azerbaycan'daki büyükelçiliğinin 2. Katibi arasında görüşme olmuştur (www.realpartiya.org, 2016). Azerbaycan açısından bu ziyaretin bir diğer önemi ise ABD'de yapılan Başkanlık seçimlerinde D. Trump'ın seçilmesi ve Trump'ın İsrail'le ilişkilere önem vermesi çerçevesinde baktığımız zaman Yahudi lobisi kanalı aracılığıyla Azerbaycan ABD hükümeti ile iyi ilişkiler kurabilir.

Azerbaycan İsrail arasındaki siyasi ilişkilerin gerçekten stratejik düzeyde olmasının bir diğer göstergesi ise tarafların yaşanan her hangi bir krizi rasyonel şekilde çözüme iradesine sahip olmalarıdır. Bu çerçevede 2011-2012 yıllarında Azerbaycan devleti tarafından Azerbaycan makamlarının izni olmadan, illegal yollarla Ermeniler tarafından işgal edilmiş Dağlık Karabağ bölgesine giden Yahudi asıllı gazeteci Aleksandr Lapşin, Azerbaycan'ın talepleri üzerine Belarusya'da tutuklanmış ve 8 Şubat 2017 tarihinde Azerbaycan'a iade edilmiştir (www.blogs.timesofisrael.com,2017). İsrail vatandaşlığı da olan Lapşin'in tutuklanması sonrası bu meselenin İsrail-Azerbaycan ilişkilerini ne kadar etkileyeceği sorusu ortaya çıkmıştır. Ancak Lapşin'in haps edilmesinden derhal sonra İsrail Dışişleri bakanlığı media'da anti-Azerbaycan propagandasının önüne geçmek için hemen Azerbaycan ile ilişkilerinin önemini vurgulayan beyanat yayınladı. Lapşin'in Belarus'dan interpol aracılığı ile Azerbaycan'a iadesi zamanı İsrail'li resimler bunu engellemeye çalışmıştı. Bazı analistlere göre ise bu mesele ikili ilişkilere zarar verebileceği yönündeydi (www.worldmedia.az,2017). Aynı yılın Eylül ayında ise Aleksandr Lapşin Cumhurbaşkanı Aliyev tarafından affedilerek serbest bırakıldı ve İsrail'e gitmesine izin verildi (www.meydan.az, 2017). Farklı yorumlara açık ola bilecek olan bu olay her iki tarafın birbiri ile kapalı kapılar ardında gizli diplomasi sonucu anlaşdığının bir göstergesi olmakla beraber, İsrail ve Azerbaycan ilişkilerinin ne denli üst düzeyde olduğunun da örneğidir.

Azerbaycan ve İsrail ilişkilerini cumhurbaşkanları özelinde değerlendirdiğimiz zaman her hangi bir hükümet döneminde iki ülke ilişkileri bozulmamıştır. Stratejik ortaklık düzeyinde olan bu ilişkiler her iki ülke açısından memnuniyetle karşılanmakta ve her geçen yıl daha da gelişmektedir. Dahası İsrail'de Azerbaycan aleyhine her hangi bir siyasi partinin olmaması (Apa.az, 2016) ve bu ilişkilerin iki ülke açısından ne kadar önemli olduğunun bir diğer göstergesidir.

3.6 Türkiye-İsrail Gerginliği ve Azerbaycan

Azerbaycan dış politikasında Türkiye çok önemli ve özel bir yere sahiptir. Türkiye ve Azerbaycan arasında olan dil, din, ırk birliği Elçibey tarafından 'Bir Millet iki Devlet' olarak tanımlanmıştır. Azerbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra Türkiye, onun güçlenmesinde ve gelişmesinde her türlü desteği vermiştir. Bu anlamda Dağlık Karabağ'da devam eden işgal sonucunda Ermenistan'la sınırlarını kapatmıştır. Ancak iki ülke arasında bir noktada farklılık ortaya çıkmıştır. Bu nokta ise Türkiye ve İsrail arasında yaşanan gerginlikten sonra Azerbaycan'ın bu soruna yaklaşımı idi.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan genel olarak yüzünü batıya dönmüştür. Bu anlamda Azerbaycan'ın 70 yıldır Sovyetlerin işgli altında olmasından dolayı dünyadan izole oluşu, ülkenin entegrasyon sorunun ortaya çıkarmıştır. Türkiye ise bu noktada Azerbaycan'ın Batıya açılan kapısı olmuş, aynı zamanda iç politikada da model ülke olarak kabul edilmiştir. Türkiye, Sovyetlerden bağımsızlıklarını yeni

kazanmış Müslüman ülkelerle İsrail'in ilişki kurmasına yardımcı olmuştur. Azerbaycan'la ise bu süreç Elçibey döneminde başlamıştır (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 143).

Azerbaycan- Türkiye- İsrail üçlü ittifakı 1990'lı yıllarda oluşmaya başlamıştır. Haydar Aliyev'in o dönem yardımcılarında biri olmuş Eldar Namazov, 1990'lı yılların ortalarında Azerbaycan-Türkiye- İsrail arasında üçlü ittifakın oluşmasına sıcak baktıklarını belirtmiştir. Dahası bu fikir hem ABD tarafından hem İsrail lobisi tarafından desteklenmekteydi (Murinson,2010: 5).

30 Ocak 2009 tarihinde Davos'ta yapılan Ekonomi formunda İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı R.T. Erdoğan arasında yaşanan tartışma sonrası ikili ilişkilerde gerginlik başladı (Davos'da kriz, www.cnnturk.com,2009). Daha sonra 2009 yılında yapılacak olan askeri tatbikatlara İsrail'in katılımının engellenmesi ve 2010 yılında yaşanan 'Alçak Koltuk Krizi' ilişkileri daha da germiştir (Özdaşlı ve Kodaman,2016:144). 2010 yılının Mayıs ayında ise Gazze'ye insani yardım götüren 'Özgürlük Filosu'nun' Mavi Marmara gemisine uluslararası sulara İsrail askerleri tarafından operasyon yapılmış ve çıkan çatışmada 8'i türk 9 kişinin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır (İsrail Mavi Marmaraya saldırdı, www.t24.com.tr,2010). Bu yaşanan olayla birlikte İsrail Türkiye ilişkileri kopmuştur.

İsrail-Türkiye ilişkilerinde gerginliğin yaşandığı bu dönemlerde Türkiye ve Azerbaycan arasında da nadir görülen bir durum ortaya çıkmış ve iki ülke ilişkilerinde gerginlik yaşanmıştır. Gerginliğe sebep ise 'Komşularla Sıfır Sorun' politikası temelinde komşu ülkelerle sorunlarını çözüp bölgesinde aktif dış politika takip etmek isteyen Türkiye, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Ermenistan-Türkiye milli maçını izlemek için Eylül 2008'de Erivan'a gitmesiyle psikolojik olarak Ermenistan açılımını başlatmış, bu sembolik adım gizli yürütülen müzakereler sonucu önce Nisan 2009'da bir yol haritasının kabul edilmesiyle, daha sonra ise Ekim 2009'da Zürih protokolleri olarak bilinen, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve mevcut sınırların karşılıklı olarak tanınmasını öngören belgenin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Ülgül ,2016: 108). Bu olay Azerbaycan'ın tepkisine yol açmış ve daha sonra ise Türkiye tarafı Bursa'da düzenlenen Türkiye-Ermenistan milli maçına Azerbaycan bayraklarının stada alınmaması ve bayrağa karşı sergilenen tutum iki ülke ilişkilerini germiştir (*Azeri Bayrağı maç öncesini gerdi*, www.milliyet.com.tr,2009). Azerbaycan tarafı ise bu olaya tepki olarak Bakü'deki Türk şehitliğindeki Türkiye bayrağını indirmiştir (*Azerbaycan ile yine bayrak krizi*, www.haberturk.com,2009). Azerbaycan hükümeti bununla yetinmeyerek Türkiye'ye satdığı doğalgaz fiyatına zam yapmış, metreküp fiyatını 300 dolara çıkarmıştır ve Türkiye'ye nota vermiştir (Asker, 2010:46).

Bu üç ülke arasında yaşanan olaylar çerçevesinde ise Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin Türkiye'nin izlediği politikalar çerçevesinde değişip değişmeyeceği sorusu ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'ın İsrail'e karşı Türkiye'nin yanında yer alması meselesi ise Türkiye'nin Azerbaycan Büyükelçisi Hulusi Kılıç tarafından dile getirilmiştir. Hulusi Kılıç: 'Azerbaycan, İsrail'le olan ilişkilerini yeniden değerlendirmelidir' beyanatını

vermiş, İsrail'in Azerbaycan büyükelçisi ise Azerbaycan-İsrail ilişkilerini stratejik ortaklık olarak tanımlamış ve her hangi üçüncü bir ülkenin bu ilişkileri etkilemeyeceğini açıklamıştır (Azerbaycan İsrail'le münasibetlerine yeniden baxmalıdır, www.anspress.com,2011).

Azerbaycan ise, İsrail ve Türkiye arasındaki yaşanan sorunlara karşı tarafsız kalmaya çalışmış ve dengeyi koruma eğilimi göstermiştir (Muradova, 2011, www.cacianalyst.org). Ancak Azerbaycan, İsrail'le olan ilişkilerini hiçbir zaman bu eksenle etkilenmesine izin vermemiştir. İsrail ise Türkiye'ye karşı Ermeni soykırımı meselesini gündeme getirmiştir. Bu konuyla ilgili olarak İsrail'li devlet adamları; İsrail parlamento başkanı, İsrail parlamento üyeleri Knesset'te sözde Ermeni soykırımı meselesini gündeme getirmeyi kararlaştırmışlar (Why Israel refuses...,www.timesofisrael.com, 2015). İsrail'in bu adımı Türkiye'yi Ermenistan ile dengelemek isteği olarak görülmüş ancak Azerbaycan bu konuda meseleye müdahale etmiştir.. Azerbaycan'ın İsrail'de mevcut olan lobisi bu konuyla ilgili olarak çalışma yapmış ve meselenin önüne geçilmiştir. 2011 yılında Knesset'te bu konu gündeme getirildiği zaman İsrail'deki Azerbaycan diasporası AZIZ (Azerbaijan-Isarel Association) hükumete bu konu hakkında her hangi bir beyanat'da bulunmaması için çağrıda bulunmuştur (Shiriyev,2012; www.actura.info). Diğer taraftan İsrail'in Azerbaycan büyükelçisi İsrail'in 'Ermeni Soykırımını' tanımayacağı yönünde beyanat vermiştir (*Israel won't recognize Armenian genocide*, www.haaretz.com, 2015).

Azerbaycan'ın İsrail veTürkiye ile ilişkiler ekseninde çatışma yaşamadığının bir diğer göstergesi ise 2012 yılında İsrail ve Azerbaycan arasında imzalanan 1.6 milyar dolar'lık silah anlaşmasıdır (<http://www.eurasianet.org/node/65053>,2012). Ayrıca Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov'un 2013 yılında İsrail'e yaptığı ziyaret iki ülke ilişkilerini gelişmesinin ve her hangi bir sorundan dolayı etkilenmediğinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Türkiye ve İsrail arasında yaşanan kriz döneminde iki ülke birbirlerine karşı sert söylem kullansalar da ekonomik olarak ilişkiler etkilenmedi denilebilir. Bu anlamda, her iki ülke takip ettiği pragmatik politikalar sayesinde aralarındaki ticaret hacmi artış göstermiştir. Aslında Ankara'nın, Azerbaycan-İsrail ilişkilerine sert tepki göstermemesi ve engel olmağa çalışmaması Türkiye'nin bu ilişkilerden elde ettiği doğrudan ve dolaylı faydalarla açıklana bilir. Türkiye, Azerbaycan ve İsrail arasında olan petrol ticaretinde transit ülke konumundadır. Ancak Türkiye transit ülke konumunu İsrail'e karşı kullanmamıştır. (Ülgül,2016: 109). İki ülke ekonomik ilişkilerine baktığımız zaman ise krizin devam ettiği dönemlerde iki ülke ticaret hacmi 5.8 milyar dolara ulaşmıştır (www.economy.gov.tr,2017).

2009 yılından başlayarak bahsekonu üç ülke arasında yaşanan sorunların yansıması jeopolitik olarak da görülmüştür. İster Azerbaycan'ın ister İsrail'in tavrı ve Türkiye'nin sorunlara yaklaşımı bölgesel politikaları konjonktürel olarak etkilemiştir. Türkiye ile ortaya çıkan sorundan sonra İsrail, Güney Kıbrıs ve Yunanistan'la ilişkilerini geliştirmeye yöneldi (Çiçekçi, 2016: ORSAM:ORG). Ancak Murat Ülgül'e göre ise, Azerbaycan-İsrail

ilişkisi, İsrail'in yüzünü bu ülkelere tam olarak dönmesi zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır (Ülgül,2016: 110). Türkiye ile Azerbaycan arasında yaşanan bu kısa dönemli kriz süresinde ise Azerbaycan çıkarlarını dengeleme adına konjonktürel olarak Rusya ile ilişkilerini daha da yakınlaşmaya yöneldi. 2009 yılında Moskova'yı ziyaret eden Aliyev, Moskova'da Rusya ve Azerbaycan arasındaki ilişkileri stratejik ortaklık seviyesinde olduğunu vurguladı (www.haber7.com, 2009).

Sonuç olarak Türkiye'nin Azerbaycan'ı riske atarak uyguladığı 'Ermeni açılımı' iki ülke ilişkilerinde kısa süreli gerginliğe neden oldu. Ancak her iki ülke bu sorunu kısa sürede atlattı. İsrail'le Türkiye arasında yaşanan gerginlik ise İsrail'in Azerbaycan'a daha da yakınlaşmasına sebep oldu. Azerbaycan çıkarlarını dengeleme bağlamında bu dönemde hem İsrail'le hemde Türkiye ile ilişkilerinde dengeli tutum izlemiştir. Uyguladığı denge politikası temelinde Rusya , İsrail ve Türkiye ile olan ilişkilerinin etkilenmemesine dikkat etdi.

3.7 Azerbaycan- İsrail Ekonomik İlişkileri

Azerbaycan ve İsrail arasındaki ekonomik ilişkilerin temelini savunma sanayisi ve enerji alanında yapılan ticaret oluşturmaktadır. İsrail'in bölgeye yönelik politikaları sadece diplomatik değil aynı zamanda ekonomik olarak da mevcuttu (Abadi, 2002: 65). Azerbaycan ise ekonomik ilişkilerini çeşitlendirmek adına İsrail'le işbirliği yapmakta istekliydi. Azerbaycan ve İsrail arasında ticari ilişkiler diplomatik ilişkilerin kurulmasının hemen ardından başlamıştır. 1994 yılında İsrail'li telekomunikasyon şirketi 'Bazeq' Azerbaycan'da iletişim sektöründe büyük bir pay sahip olmuş, Azerbaycan'da yatırım yapan ilk İsrail şirketi olmuştur. Daha sonra Bakcell, Azerbaycan İletişim Bakanlığı ve İsraili GTIB şirketi ortaklığında kurulmuş ve faaliyet göstermiştir (İsmayıl, 2013; www.bilgesam.org). 1995 yılında ise İsrail gıda firmaları Azerbaycan piyasasında faaliyet göstermeye başladı. 2000 yılında İsrail'li Madcon System Ltd. şirketi Azerbaycan'da petrol ve doğalgaz sanayilerine ileri teknoloji sağlayan şirket olarak Azerbaycan piyasasına girdi

1997-2004 yılları arasında Azerbaycan'dan İsrail'e ihraç hacmi 2 Milyon dolardan 323 milyon dolara çıkmıştır. 2000-2005 yılları arasında ise İsrail Azerbaycan'ın beşinci büyük ticaret ortağı haline gelmiştir (Bourtman,2006: 51).

Azerbaycan ve İsrail arasında ticaret hacminin gelişmesine katkı sağlayan en büyük alan enerjidir. İsrail'li yetkililerin yaptığı açıklamaya göre iki ülke arasında petrol ticareti 1991 yılında,bağımsızlığın hemen ardından başlamıştır (Murinson,2008c: 51). İsrail Azerbaycan petrolünün büyük bir kısmını- BTC boru hattıyla Akdenize ulaşan petrolün %40'ını - ithal etmektedir (Giorgi and Letizia,2017;www.foreignpolicy.com).

BTC botru hattının hayata geçirilmesi meselesinde Haydar Aliyev 1997 senesinde ABD'deki Yahudi lobisinin etkisini kullanmaya çalışmıştır (Murinson,2008c: 50). Dahası 1997 yılında Azerbaycan'a ziyarete gelen İsrail Başbakanı Netanyahu bu boru hattı ile

petrol ithal etmek istediklerinin belirtmiştir (Özdaşı ve Kodaman,2016: 104). Bakü’de düzenlenen ‘Caspian Oil and Gas Show’da İsrail enerji ve Altyapı Bakanı Benyamin Ben-Eliezer ülkesinin Azerbaycan petrolünü ithal etmek konusunda ilgili olduğunu belirtmiş, bu petrol boru hattının uzatılarak İsrail’in Aşkelon-Elot boru hattı vasıtasıyla Kızıl denize ulaştırılması, oradan da Çin ve Hindistan’a ihraç edilmesi beyanatını vermiştir (Ismailzade,2006; www.jamestown.org.) İsrail Altyapı bakanı Benyamin Ben-Eliezer, 2006 yılında BTC projesinin açılış törenine katılmış, BTC boru hattı tam kapasitesine ulaşmasıyla birlikte İsrail bu boru hattı ile petrol ithalatına başlamıştır (Göksel,2015: 665). İsrail enerji konusunda dışa bağlı bir ülke olmasından dolayı Azerbaycan’la daha da yakınlaşmıştır. Bu çerçevede 2011 senesinde İsrail, ithal ettiği 2.5 mln ton petrol için Azerbaycan’a 2.1 milyar dolar para ödemiştir (Erdoğan,2010:36). Bu gün İsrail İtalya’dan sonra Azerbaycan petrolünü en çok ithal eden ikinci ülkedir (www.azernews.com,2017).

2000 yılında Azerbaycan’a ziyarete gelen İsrail dışişleri bakan yardımcısı Victor Harel bu ziyaret kapsamında ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapmış, Azerbaycan petrol şirketinin genel müdürü, Ekonomik Planlama müsteşarı ile görüşmüştür. Ayrıca Azerbaycan’daki İsrail’li şirketlerin özellikle petrokimya, havaalanı güvenliği ve elektronik tehcizat ve tarım alanında gösterdiği faaliyete değinmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev, iki ülke ekonomik ilişkilerinin bakanlıklar seviyesine çıkartılması için ekonomik komitenin kurulması gerektiğini belirtmiştir. 2000 yılında İsrail’in Azerbaycan’a ihraç hacmi 10 milyon dolar teşkil etmekteydi (www.mfa.gov.az ,2017).

2005 yılı verilerine göre iki ülke arasında ticaret hacmi 205 milyon dolar iken, petrol boru hattının tam kapasitesiyle çalışmaya başlamasıyla birlikte 2008 yılında 3.5 milyar doları aşmıştır (www.stat.gov.az, 2017). İki ülke arasında ticaret hacminin dinamiğinde ise petrol fiyatları belirleyici rol oynamaktadır. Bu kapsamda 2016 yılı verilerine göre ticaret hacmi 679 milyon dolara kadar gerilemiştir (www.stat.gov.az, 2017).

İsrail’li şirketlerin Azerbaycan’da bir diğer yatırım alanı ise tarım sektörüdür. İsrail hükümeti Azerbaycan’a bu konuda teknik uzman desteği vermiş, sulama sistemleri, ihraç etmiştir. 21 Şubat 2006 tarihinde Azerbaycan’da Yahudilerin toplu olarak yaşadığı Guba’da İsrail’in Azerbaycan büyükelçisinin katılımıyla Azerbaycan-İsrail tarım fuarı düzenlenmiştir. Her iki ülke işadamlarının katıldığı forumda üretimde teknoloji kullanılması, sulama sistemleri, ve tarımsal planlama meseleleri hakkında görüşmeler yapılmıştır. Fuar’a İsrail’li Netafim, Gardens, Fabren, Tahal gibi şirketler katılmıştır (Abilov, 2010: 158).

2007 yılının Şubat ayında iki ülke arasında ‘Yatırımların Korunması ve Teşviki Hakkında’ anlaşma imzalanmıştır. 2009 yılında ise Bakü’de Azerbaycan –İsrail İnşaat fuarı düzenlenmiş, Fuar’a 6 İsrail şirketi katılmıştır. Azerbaycan’da yatırımlar yapan İsrail’li İnşaat şirketleri Bakü-Şamahı-Yevlax otoyolunun yeniden yapılması İsrail’li ‘Binui’ ve Shiku’ tarafından yapılmıştır. 2009 yılında yapılan yatırımlarla birlikte İsrail’in

Azerbaycan'da yatırım hacmi 4 milyar dolara ulaşmıştır (www.lib.aliyev-heritage.org,09.04.2010) .

İsrail'in Azerbaycan'a yönelik ihraç mallarında üstünlük, iletişim ürünleri, makine ve elektronik donanım, metal ürünleri olmakta, Azerbaycan ise İsrail'e petrol ve petrol ürünleri ihraç etmektedir. 2011 yılında 67 İsrail şirketi Azerbaycan'a ihracat yapmaktaydı (www.export.gov.il, 2011). 2016 yılı verilerine göre ise Azerbaycan'da farklı alanlarda- teknoloji, turizm, ilaç,tarım- 37 İsrail şirketi faaliyet göstermektedir (www.economy.gov.az, 2016).

Azerbaycan Petrol şirketi SOCAR(State Oil Company of Azerbaijan Republic) yurtdışında petrol kuyusu kazma işlemini ilk kez İsrail'de yapmıştır. Bu çerçevede SOCAR- Caspian Drilling Company İsrail'in Akdeniz limanındaki 280 milyon varil petrol rezervi olduğu tahmin edilen Med Aşdod bölgesinde %5 oranında pay elde etmiştir. Bu anlaşma Liberman'ın Bakü'ye ziyareti sırasında imzalanmıştır. (Abbasov,2012; www.eurasianet.org).

Son zamanlarda ise İsrail, TANAP projesine katıla bileceği ve doğalgazını Avrupa pazarlarına bu boru hattı ile ulaştırabileceğini beyan etmiştir (Rafiqoğlu, 2017; www.apa.az).

2016 yılında İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu Bakü'ye ziyarete gelmiş ve iki ülke arasında gelişen enerji sektörleri ile birlikte diğer sektörlerin ve özellikle tarım alanında ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu kapsamda ziyaret çerçevesinde hükümetler arasında tarım alanında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca iki ülke arasında çift vergilendirmenin önlenmesi husunda anlaşma imzalanmıştır (<http://www.president.az/articles/22034>, 2016). İlham Aliyev tarafından bu ziyarette yapılan açıklamda iki ülke arasında savunma sanayisi alanında yapılan ticaret hacminin 4.850 milyar dolar olduğu vurgulanmıştır (<http://www.president.az/articles/22035>,2016).

Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesinin 2017 yılındaki verilerine göre İsrail Azerbaycan ihracatında 5. ülke, genel ticaret hacmin de ise 400 milyon dolarla 10. ülke olmuştur (www.customs.gov.az,2017). 2016 yılı itibarı ile iki ülke arasında enerji ve savunma alanı dışında ticaret hacmi ise 260 milyon dolar teşkil etmiştir (Necefova, 2017, www.apa.az).

Azerbaycan ve İsrail arasındaki ekonomik ilişkilere genel olarak baktığımız zaman siyasi ilişkiler kadar hızlı geliştiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda enerji arz güvenliğini garanti altına almak için Azerbaycan gibi güvenli bir ortağa sahip olmak İsrail için elzemdir. Azerbaycan ise İsrail gibi güçlü bir devletle ilişkiler kurmayı kendi dış ilişkileri açısından önemli görmektedir.

Şekil.4 Azerbaycan'ın İsrail'e İhraç grafiği (1995-2016), Kaynak: www.tradingeconomics.com

Kaynak: www.tradingeconomics.com, 2016

Şekil.5 Azerbaycan'ın İsrail'den İthalatı Garfı, (1995-2016),

Kaynak: www.tradingeconomics.com, 2016

Tablo 2. Azerbaycan-İsrail Ticaret Hacmi, 2007-2017, (Milyon ABD Doları ile).

Azerbaycan'ın İsrail'den ithali ve İsrail'e ihraç tablosu.

Yıllar	İthal	İhraç	Toplam
2007	30,84	369,84	400,688
2008	80,04	3,605,829	3,685,879
2009	81,00	1,236,197	1,317,205
2010	59,37	1,744,821	1,804,19
2011	37,36	817,58	855,14
2012	61,59	1,666,62	1,728,21
2013	17,59	1,260,70	1,278,29
2014	23,96	1,766,95	1,790,91
2015	24,87	801,53	826,41
2016	15,62	664,11	679,74
2017 (ilk 9ay)	24,76	375,28	400,4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi: www.stat.gov.az, 2017

3.8 Azerbaycan-İsrail Güvenlik ve Savunma İlişkileri

Azerbaycan ve İsrail arasındaki ilişkilerin bir diğer alanı güvenlik ve savunma sanayisi alanında yapılan ticarettir. Bu alanda iki ülke arasında Azerbaycan'ın bağımsızlığından beri devam eden bir işbirliği sözkonusudur. Azerbaycan, 1990'lı yılların hemen başında başlayan ve topraklarının %20'nin işgali ile sonuçlanan bir savaşla karşı karşıya kalmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı uyguladığı işgalci politikalara karşı Azerbaycan, silahlanma mecburiyetinde kalmıştır. Bu kapsamda Azerbaycan, 2005-2015 yılları arasında savunma harcamalarını %493 oranında arttırmış, 2010-2013'te askeri malzeme ithal eden ülkeler sırasında 3.375 milyar dolar ile 20.olmuştur (İsmayıl,2015: 2). Azerbaycan silah ithalatının %80'ni Rusya'dan temin etmektedir (İsmayıl,2015:2). Bunun dışında Rusya savaş zamanında Ermenistan'a 1 milyar dolarlık silah vermiştir. Bu yüzden Azerbaycan, hem Rusya'ya olan bağımlılığını hem de ilişkilerini çeşitlendirme adına İsrail'le işbirliği yapmaktadır.

Azerbaycan ve İsrail arasında güvenlik alanında işbirliği 1990'lı yılların başında başlamıştır. Azerbaycan Uluslararası Havalimanı'nın güvenlik sistemlerini İsrail'li bir şirket kurmuştur. Bunun dışında İsrail Azerbaycan güvenlik ve istihbarat servisilerine eğitim vermekte, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın yurtdışı gezilerinde güvenliğini sağlamaktadır (Çağaptay ve Murinson, 2005; www.washingtoninstitute.org).

Washington Institute'den aktarılan bir habere göre Azerbaycan ve İsrail arasında askeri işbirliği İsrail'in Karabağ savaşında Azerbaycan'a Stinger Füzeleri göndermesi ile başlamıştır. Bunun dışında İsrail Azerbaycan-İran sınırına dinleme cihazları yerleştirildiği bu iddalar arasındadır (Çağaptay ve Murinson,2005)

İki ülke arasında askeri alanda işbirliği bağımsızlıktan hemen sonra ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede ABD öncülüğünde Azerbaycan-Türkiye-İsrail üçlü ittifakı meselesi gündeme gelmiştir. Azerbaycan resimleri tarafından da olumlu karşılanan bu mesele 1999 yılında Efraim Sneh'in Bakü'ye ziyareti sırasında Haydar Aliyev'le müzakere edilmiştir. Ancak 2001 yılından sonra değişen dengeler Azerbaycan'ı belirgin olarak İsrail'le askeri ittifaktan geri çekilmeye mecbur etmiştir. Buna rağmen İsrail'le Azerbaycan arasında gizli olarak askeri ilişkiler devam etmiş, İsrail Azerbaycan'a askeri tehcizat göndermiş, 140 İsrail'li askeri danışman Azerbaycan'a gelerek burada eğitimler vermiştir (Murinson,2010: 60-61).

2004 yılında her iki ülke basını tarafından idda edilen haberlere göre İsrail, Türkiye üzerinden Azerbaycan'a silah sistemleri göndermiştir. Bu haberler tekzip edilse de Azerbaycan tarafı ülkenin savunma sanayisine olan ihtiyacını belirten ve bu gibi ticaretlerin komşu ülkeler tarafından (İran) yanlış algılanmaması gerektiğine dair açıklama yapmıştır (Bourtman,2006:49).

2008 yılında İsrail basınında çıkan haberlere göre iki ülke arasında askeri anlaşma imzalandığı belirtilmiştir. Yapılan habere göre İsrail bu anlaşmayla Azerbaycan'a telsiz cihazları, mühimmat ve havan topları satacaktır. Dahası bir çok İsrail firmasının da Azerbaycan'la silah anlaşması yaptığı belirtilmiştir. 'Soltam' şirketi havan topu, İsrail Askeri Endistrüsü roket, ve Tadiran firması ise telsiz cihazları ihraç edecektir (Israel and Azerbaijan arms deal, 2008 www.haaretz.com).

Azerbaycan ve İsrail savunma sanayisi alanında işbirliği, Peres'in 2009 yılında Azerbaycan'a yaptığı ziyaret ile birlikte daha da gelişmiştir. Ziyaret sırasında yapılan anlaşma ile birlikte Azerbaycan'da insansız hava araçları üretme konusunda mutabakata varılmış, aynı yıl İsrail savunma şirketi 'Elta Systems'in Azerbaycan'la birlikte keşif uydularının ortak üretimini yapacağı belirtilmiştir (İsmayıl,2015: 5). İran tarafından bu gelişme olumlu karşılanmamış ve Azerbaycan-İsrail yakınlaşmasını Azerbaycan adına yanlış bir adım olarak nitelendirmiş ve bunun Azerbaycan-İran ilişkilerine zarar verebileceğini vurgulanmıştır (Grebennikov, 2015: 434). İki ülke ortak yapımı olan 'Yeni Azad Sistem' isimli çalışma ilk ürünlerini Mart 2011 tarihinde çıkardı. Bu çalışmada Aerostar ve Orbiet uçakları üretilmektedir (Özdaşlı ve Kodaman,2016:154). Ayrıca

Azerbaycan silah üretim tesislerini, petrol ve doğalgaz rafinerilerini korumak için İsrail’li IAI firmasından Heron ve Seracher tipli insansız hava araçları alması konusunda girişimlerde bulunmuştur (Egozi,2011; www.flightglobal.com). İsrail’in ‘Elta system’ firması Azerbaycan’da her türlü hava koşulunda çalışacak ve yüksek çözünürlüklü uydu sistemi üretimini Azerbaycan Savunma Sanayisi Bakanlığı ile ortak gerçekleştirmektedir (Abilov,2012: 159).

2010 yılında Azerbaycan T-72 tanklarını modernize edilmesiyle ilgili olarak İsrail’in ‘Elbit System’ şirketi ile anlaşmıştır. İki ülke İsrail yapımı Namer zırhlı savaş araçlarının Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri ile ortak üretimi meselesini görüştüğü bilinmektedir. 2011 yılının sonlarında ülkeler arasındaki yapılan anlaşma ile Azerbaycan İsrail’den 60 adet Orbiter 2M ve Aerostar sınıfı İHA satın almıştır. Bu araçların bir kısmı AZAD Systems Co. Üretimi olduğu bilinmektedir. 2014 yılında ise Azerbaycan Sahil Güvenliği İsrail’den 6 adet Shaldag Mk V sahil güvenlik botu ve 6 adet Saar 62 devriye gemisi sipariş etmiştir (İsmayıl,2015: 4).

Şubat 2012 tarihinde İsrail ve Azerbaycan arasında yeni bir silah anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Azerbaycan İsrail’den dronlar, uçaksavarlar ve füzeler almayı hedeflemiştir. Anlaşmanın değeri ise 1.6 Milyar dolardır (Shaffer,2013).Bu anlaşma doğrultusunda Azerbaycan’ın İsrail’den 5 adet Heron ve 10 adet Herms-450 İHA’nın yanı sıra 1 adet EL-M-2090 Green Pine hava ve füze savunma radar sistemi bir adet Barak-8 karadan havaya füze sistemleri, 6 adet Lynx kundağı motorlu roketatarlar, 100 adet Spike-MR-LR tanksavar füze alacağı belirtilmiştir (İsmayıl,2015:5). İran, yapılan bu anlaşmadan rahatsızlık duymuştur. Bu anlaşmayı kendisine karşı bir tehdit olarak algılamış,Azerbaycan’ın İran büyükelçisini Dışişleri Bakanlığına çağırmıştır. Azerbaycanlı yetkililer tarafından yapılan açıklama ise silah anlaşmasının İran’a yönelik olmadığı bu silahların Karabağ’daki savaşta kullanılacağını belirtilmiştir (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 156). 2012 yılında Azerbaycan savunma bakanı İran’ı ziyaret etmiş ve burada, İran’a Azerbaycan topraklarının İran’a karşı saldırı için kullandırmayacakları beyanatını dile getirmiştir(Özdaşlı ve Kodaman,2016: 224).

Netanyahu’nun 2016 yılında Azerbaycan’a yaptığı resmi ziyaretde Cumhurbaşkanı Aliyev iki ülke arasında şimdiye kadar savunma sanayisi alanında yapılan anlaşmaların değerinin 5 milyar dolara yakın olduğunu söylemiştir (<http://www.president.az/articles/22035>, 2016).

2016 yılında Azerbaycan Savunma sanayisi Bakanı Yaver Camalov Azerbaycan’ın İsrail’den İnsansız hava araçları satın alacağını belirtmiştir. Bu açıklama B. Netanyahu’nun Bakü’ye yaptığı ziyaretten birkaç gün sonra yapılmış, bu da Aliyev ve Netanyahu’nun yaptığı görüşmede bu kararın alındığı yorumunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu açıklamanın Ermenistan’ın Rusya’da ‘İskender Balistik Füzeleri alması meselesi ortaya çıktıktan sonra yapılması da değinilmesi gereken bir diğer noktadır (Kucera,2016; <http://www.eurasianet.org/node/81721>). Bu gelişmeler ışığında Azerbaycan Savunma Bakanı Zakir Hasanov İsrail’e resmi ziyaret yapmış ve burada bir dizi temaslarda

bulunmuştur. İsrail'in Savunma Bakanı ile görüşmüş savunma sanayisi müessiselerini ziyaret etmiştir (*Zakir Hesenov İsrail'e sefer edib*, www.azeridefence.com,2017).

Azerbaycan bulduğu coğrafya itibarı ile de İsrail için ayrı bir önem taşımaktadır. Bu anlamda İran'la olan sınırı İsrail'e avataj sağlamaktadır. İran, Azerbaycan'ı İsrail'le olan ilişkilerinde dolayı her zaman eleştirmiştir. İsrail, Azerbaycan'a İran hakkında istihbarat toplamak adına önemli bir bölge olarak bakmıştır. İran ise bunun farkında olmakla beraber yaşanan bazı olaylarda Azerbaycan'ı sorumlu tutmaktadır. Yaşanan olaylarda ve çıkan haberlerde Azerbaycan'ın İsrail ve İran arasında istihbarat savaşları alanına döndüğü belirtilmektedir. 2012 yılında İran'da İran'lı nükleer bilim adamları öldürülmüştür. İran bunun suikastlerden Azerbaycan'ı sorumlu tutmuştur. Suikast sonrası İran'daki Azerbaycan Büyükelçisi İran Dışişleri Bakanlığına çağırılmıştır. Büyükelçi'ye, suikasti yapan ajanların Azerbaycan'ın yardımıyla İsrail istihbaratı ile ilişki kurduğunu idda edilmiştir. Azerbaycan tarafı ise bu iddayı redd etmiştir (www.reuters.com, 2012).

2012 yılında 'Foreign Policy'de çıkan bir haberde İsrail İran'a karşı bir hava saldırısı düzenlemek için Azerbaycan'dan hava üssü aldığı idda edilmiştir (Perry, 2012; www.foreignpolicy.com). Bu iddayı her iki taraf bunu tekzip etmiş, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Ofisi tarafından bu tip haberlerin İran ve Azerbaycan ilişkilerini bozmaya yönelik spekülasyonlar olarak nitelendirilen açıklama yapılmıştır (www.telegraph.co.uk, 2012).

Azerbaycanlı bir analist tarafından yapılan açıklamada ise Azerbaycan'ın İsrail ve İran arasındaki istihbarat savaşları alanına dönüştüğünü belirtmiştir. Bu anlamda Azerbaycan'da hem Mossad'ın hem İran İstihbaratının Azerbaycan topraklarında çalıştığı idda edilmiştir (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 218). Dahası bir Mossad ajanının Bakü'nü İran'a karşı istihbaratta 'Sıfır Noktası' ve 'Gri Bölge' olarak nitelendirmiştir (Singer,2012; www.jewishpress.com).

2014 yılında İran, Natanz Nükleer Tesislerine yaklaşan İsrail yapımı bir İHA'nın İsfahan şehrinde düşürüldüğü haberini duyurmuştur. Bu olayla ilgi açıklama yapan İran'lı Genelkurmay Başkan Yardımcısı İHA'nın kuzeydeki bir komşu ülkeden kalktığını bildirmiştir. Ülkenin ismini vermeyen Jazaeri Eski Sovyet ülkesi olduğunu belirtmiştir. İran'ın Kuzey'inde bulunan ve eski Sovyet ülkesi olan 3 ülke mevcuttur (Ermenistan, Azerbaycan, Türkmenistan). Bu 3 ülkeden İsrail'le yakın ilişkileri olan tek ülke Azerbaycan'dır (İran:Israeli downed drone...;www.middleeastmonitor.com ,2014). Dahası İsrail'li basınında çıkan haberlere göre ise bahse konu İHA Nahçıvan'dan kaldırılmış ve bu mesele de İran basınında büyük yankı uyandırmıştır ve üç ülke arasında yeni bir gerginliğe neden olmuştur (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 158).

Azerbaycan ve Ermenistan arasında 2016 yılının Nisan ayında yeniden başlayan ve 5 gün süren savaşta Azerbaycan İsrail'le yıllardır yaptığı silah ticaretinin faydasını gördü. Şöyle ki, Azerbaycan savaş sırasında Ermeni hedeflerini İsrail'den aldığı insansız hava uçakları 'kamikaze' silahları ile vurdu (*Azerbaycan Ermeni hedeflerini*

İsrail.;www.hurriyet.com.tr,2016). Bu savaş sırasında Azerbaycan'ın konvansiyonel olarak Ermenistan'dan üstün olduğu belirgin şekilde gözlemlendi

Azerbaycan uluslararası sistemde mevcut olan anarşini gözönünde bulundurarak ve Güney Kafkasya alt sistemi özelinde mevcut olan güçler dengesini gözeterek kendi başının çaresine bakma eğilimi çerçevesinde, fiilen savaş durumunda olan bir ülke olarak güvenliğini temin etme kapsamında İsrail'le güvenlik ve savunma alanında ilişkilerini geliştirmektedir. Azerbaycan ve İsrail arasında savunma sanayisi sektöründe yapılan işbirliğini İran kendisine tehdit olarak algılamaktadır. Ancak gerçekte ise Azerbaycan'ın da ifade ettiği gibi alınan silahların İran'a karşı kullanılma olasılığı yoktur. Hem Azerbaycan'ın İran'la olan ilişkilerini çatışma düzeyine ulaştırmak istememesi hemde Azerbaycan ve İran arasında mevcut olan kapasite farkı buna imkan vermemektedir. Azerbaycan Rusya'nın Ermenistan'a sağladığı askeri malzeme desteğine karşın ve Rusya'dan olan bağımlılığını azaltmak ve Ermenistan'a karşı kendini savunmak için bu alanda İsrail'le olan ilişkilerini geliştirmektedir.

3.9 Azerbaycan'ın Filistin-İsrail Meselesine Bakışı

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra 1992 yılında Filistin Ulusal Hükümeti ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Azerbaycan'ın Filistinle ilişkisi BM ve İİÖ çerçevesinde de mevcuttur (Qasımlı,2015: 349). İki ülke ilişkileri Büyükelçilik düzeyindedir. Azerbaycan'ın Müslüman bir ülke olarak Filistin-İsrail meselesine bakışı bu anlamda önemlidir. Hem İsrail'le çok sıkı siyasi,ekonomik ve askeri ilişkilerinin olmasının yanı sıra Filistin meselesine de kayıtsız kalmamaktadır. Bu anlamda üye olduğu uluslararası kuruluşlar çerçevesinde Filistin sorununa desteği her ne kadar 'ihtiyatlı' tonla seslendirse de destek verdiği görülmektedir. Bununla beraber Azerbaycan bu desteği İsrail'le olan ilişkilerini bozmayacak şekilde sağlamaktadır. Azerbaycan Filistin'in BM'ye gözlemci statülü üye olmasına 2012 yılında destek vermiştir (Filistin sefirini açıklaması, www.musavat.com,2013) . Filistin'in Azerbaycan'da 2011 yılından itibaren büyükelçiliği faaliyet göstermektedir (www.embassyofpalestine.az, 2017).

Azerbaycan'ın Filistin sorununa olan temel bakış açısı şöyledir: Bölgede kapsamlı, adaletli, ve devamlı barışın elde edilmesi için uluslararası hukuk kurallarına ve prensiplerine uyulmalı, özellikle BM Güvenlik Konseyi'nin 242, 338, 1397, 1402 ve 1403 sayılı kararlarının icrası temin edilmeli, BM'nin uluslararası sorumluluk mekanizması çalıştırılmalıdır. Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununda olduğu gibi bu sorunda da BM'yi esas almaktadır (www.embassyofpalestine.az,2017).

Azerbaycan ülke olarak savaş halinde olduğu için dış politikasında da pragmatik adımlar atmak mecburiyetindedir. Bu anlamda Azerbaycan bağımsızlığını elde ettiği ilk yıllarda İsrail'e olan ihtiyacı sebebinden dolayı Filistin meselesine çok değinmemiş mesafeli tutum almıştır. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan İsrail'le olan ilişkilerinden dolayı katıldığı bir toplantıda yaptığı konuşma sırasında Filistin meselesine değinmediği için

tepkiler almış, daha sonra ise İsrail'in kuruluşunun 52. Yılında yaptığı bir konuşmada buna değinmeyi unutmamıştır (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 132).

Aslında Azerbaycan Filistin-İsrail meselesinde ihtiyatlı davranmakta, bu meselenin sık sık vurgulanması halinde Azerbaycan'a çıkar sağlayamayacağını farkında olmaktadır. Bunun bir örneği ise açıklanan wikileaks belgelerinde açıkça görülmüştür. Bu belgelere göre, İlham Aliyev Haması kınamış ve Türkiye'nin de Filistin'in self-determinasyon hakkını desteklemesini de eleştirmiştir. Ancak 2008-2009 yıllarında ' İsrail'in Gazzede yaptığı operasyonlardan sonra ABD'li yetkililer Azerbaycan'a BM'de İsrail'in Gazzeyi işgalini kınayan karara Azerbaycan'ın olumsuz tepki vermesini istemiş ancak Azerbaycan karara İİÖ çerçevesinde bakılacağı cevabını vermiştir (Johnson, 2011; www.electronicintifada.net).

Azerbaycan hükümeti Gazze'de yaşanan olaylardan sonra İslam İşbirliği Örgütü Parlamenter Assamblesine konunun araştırılması için delegasyon göndermiştir. Dahası 2006 yılında Azerbaycan, Lübnan'da yaşanan olayların durdurulması için İsrail'e ultimatom veren İKÖ'nün 8 ülkesinde biriydi ve Azerbaycan Lübnan'a barış kuvvetleri gönderilmesi meselesine de sıcak bakmaktaydı (Shiriyev,2012; (www.actura.info)).

2013 yılında Azerbaycan, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) çerçevesinde Bakü'de 'Kudüs'ün Kalkındırılması ve Filistin Halkına Yardım'Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansta konuşna Azerbaycan Dışişleri bakanı Emar Memmedyarov Filistin'e 5 milyon dolar yardım yapacaklarını taahhüt etmiştir(*Azerbaycan Filistin'e 5 milyon dolar yardım*, 2011; www.haberler.com). Azerbaycan, bu olgular çerçevesinde değerlendirdiğimiz zaman soruna her ne kadar ihtiyatlı yaklaşıp da belli noktalarda müslüman dünyasının tepkisi çekmemek adına dengeleyici bir politika izlemektedir.

3.10 Azerbaycan-İsrail İlişkilerini Etkileyen Yahudi Örgütleri

Azerbaycan ve İsrail arasında iyi ilişkilerin oluşmasına sebep olan etkenlerden bir diğeri ise iki ülkede karşılıklı bulunan kurumlar ve dünyadaki Yahudi örgütleridir. Azerbaycan'dan İsrail'e göç eden vatandaşlar ve Azerbaycan'da yaşayan insanların kurduğu bu kurmlar iki ülke ilişkilerinde belirleyici olmuştur.

Azerbaycan bağımsızlığını kazanması ile birlikte burada yaşayan Yahudilerin de yaşantısında büyük bir gelişme sağlanmıştır. Bu anlamda Yahudi okulları, Yahudi kurumları faaliyete başlamıştır. Azerbaycan'da 'Sochnut' Yahudi ajansı, Yahudi geleneklerinin muhafaza edilmesi için 'Coynt' ve 'Vaad-L-Xetzola'gibi kurumlar, 'Eva' Kadın derneği, 'Hesed-Qerşon' Yardım Vakfı, 'Alef','Kilel',gençler kulübü, 'Mişpaxa' kulübü, Yahudi Dini okulları-Yeşiva ve ' Chabad Ohr-Avner' gibi okullar faaliyet göstermektedir. 'Az-İz', 'Kule', 'Amişav' isimli Yahudi gazeteler yayınlanmaktadır (www.lib.aliyev-heritage.org, 09.04.2010).

1994 yılında Bakü’de Yeşiva Yahudi okulu açılmıştır. Ardından 1999 yılında Ohr Avner Chabad orta okulu faaliyete başlamıştır (Elektronnaya Yevreyskaya Ensiklopediya, 2004; www.eleven.co.il). 2010 yılında okulun yeni kampüsünün açılışı olmuş, açılış törenine ise Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve eşi katılmıştır. Okulun kampüsünün arazisini ise dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev okula bağışlamıştır. Okulun açılışı zamanı ise İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres, Aliyev’e teşekkür mektubu göndermiştir (Özdaşlı ve Kodaman,2016.178-179).

Azerbaycan ve İsrail arasındaki toplumsal ilişkileri daha da güçlendirme adına 12 Nisan 2007 tarihinde Tel-Aviv’de Azerbaycanlı Yahudilerin de katılımıyla birlikte Azerbaycan-İsrail Uluslararası Birliği kurulmuştur (AZIZ). Azerbaycan açısından bu kurumun önemi ise hem İsrail’de Azerbaycan lobisi için katkı sağlamakta ve aynı zamanda dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan, Azerbaycan’dan göç eden Yahudileri Azerbaycan adına faaliyetde bulunmalarına yardımcı olmaktadır (Azerbaijan-Israel International association Founded, 2007; www.azertag.az). Birliğin İsrail’de 50 bin’den fazla üyesi bulunmaktadır.

1991 yılında İsrail’in Hayfa kentinde Azrbaycan’dan göç etmiş Yahudiler tarafından ‘Hayfa-Bakü’ Cemiyeti kurulmuştur. Temel amaç ise Hayfa’da yaşayan Azerbaycanlılar’la Bakü arasında iletişim sağlamak ve burada çeşitli etkinlikler düzenlemektir (www.lib.aliyev-heritage.org,2010).

Azerbaycan’da İsrail’e göç eden Yahudilerin kurduğu bir diğer cemiyet ise Azerbaycan Vatandaşları Cemiyetidir. Bu kurum Azerbaycan’ın İsrail’deki en önemli temsilciliklerindendir. Azerbaycan hükümeti özellikle Dağlık Karabağ konusunda bu kurumdan destek almayı hedeflemiştir (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 180).

Azerbaycan’ın İsrail’de temsilciliğinin bulunmamasına rağmen İsrail’de Azerbaycan’ı temsil eden bir başka kurum ise 27 Ağustos 2007 tarihinde İsrail’in Rishon Le Zion kentinde kurulan İsrail’deki Azerbaycan Kongresidir (İAK). Bu kurum Azerbaycan ve İsrail’de yaşayan Azerbaycanlıların çıkarlarını korumaktadır. İAK’ın faaliyeti diğer diaspora örgütlerinin faaliyetlerinde daha fazladır. İAK İsrail’de Azerbaycan Kültür Merkezinin kurulmasına önyak olmuştur. Bu merkezde Azerbaycan dili ve gelenekleri öğretilmektedir. Merkezde ayrıca Azerbaycan Kütüphanesi açılması hedeflenmiştir. Kongre’nin yaptığı en önemli çalışma ise Türkiye ve İsrail arasında ilişkiler bozulduktan sonra İsrail Knesset’inin ‘Sözde ermeni Soykırımını’ gündemine alması ile birlikte İAK da devreye girerek, hem medya’da hem de Knesset üyeleri arasında kamuoyu oluşturarak bu konunun gündemden çıkarılmasına çalışmıştır. Kongre lideri, Cumhurbaşkanı Şimon Peres’le, Knesset Başkanı Daliya Itzik ve Başbakan Ehud Olmertle görüştüktan sonra Cumhurbaşkanı Peres konuyla ilgili olarak; Bu konun siyasetçilerden çok tarihçileri ilglendirdiğini açıklamıştır (Gut,2008; www.beweekly.com).

2003 yılında diplomatik ilişkilerin geliştirilmensin yanı sıra iki ülke arasında Azerbaycan-İsrail Gençlik ve Dostluk Derneği aracılığıyla öğrenci, doktor ve bilim adamlarını kapsayan değişim programı hayata geçirilmiştir. Bu kurum iki ülke gençleri arasında

ilişkilerin geliştirilmesi için birbirlerinin tarihinin öğrenilmesi gerektiği vurgusu yapılmıştır (Bourtman, 2006: 54).

Azerbaycan İsrail ilişkilerinin gelişmesine katkı yapan kurumlar arasında sadece iki ülkede bulunan cemiyetler değil, aynı zamanda yurtdışında bulunan uluslararası Yahudi kurumları da destek vermektedir. B'nai Brith yöneticisine göre Amerikan Yahudi Örgütlerinin Azerbaycan'a ilgisi diğer tüm ülkelerle olan ilişkilerinden bağımsızdır. Bu anlamda İsrail Azerbaycan'ın ne kadar önemli olduğunun farkındadır. Azerbaycan, özellikle Dağlık Karabağ konusunda ABD'de etkin olmak için Yahudi lobisinin gücünün bilincinde ve bunu kullanmaya çalışmaktadır. İki taraf arasında bu işbirliğinin ilk sonucu 2002 yılında Azerbaycan'a yardımı yasaklayan 907. Ek maddenin ortadan kaldırılması ile elde edilmiştir (Murinson, 2010: 74-75).

Azerbaycan ABD'deki Yahudi lobilerinden desteği sadece 907. Ek maddenin kaldırılması konusunda almadı. ABD'deki önde gelen Yahudi kurumlarından biri olan AIPAC 1997 yılından itibaren BTC boru hattının ve Güney Kafkasya doğalgaz boru hattının Türkiye'den geçerek Batıya ulaştırılması için kamuoyu oluşturma adına kampanyalara başlamıştır. ABD'deki bir diğer önemli Yahudi kuruluşu olan B'nai Brith de enerji hatları konusunda Azerbaycan'a destek vermiştir. Bu kurumun resimleri Bakü'ye gelmiş, 1997 yılında da ABD'ye giden Haydar Aliyev'le görüşmüşler. Azerbaycan'ı Müslüman ülke olmasına rağmen Batı değerlerini benimsemiş ve diğer Müslüman ülkeler için bir model ülke olarak görmektedirler (Murinson, 2010: 78-79).

Azerbaycan hükümeti İsrail'le olan ilişkilerine büyük önem vermektedir. Bunun bir diğer esas sebebi ise Aliyev iktidarının insan hakları ve demokrasi konusunda dünyada negatif bir algıya sahip olması, özellikle Batılı ülkeler tarafından eleştirilmesidir. Aliyev hükümeti Batıdan gelen baskıları ve dünya basınında çıkan haberlerin yansımaları olarak bazı ülkeler tarafından eleştirilmesini Yahudi lobisi aracılığıyla ekarte etmeye çalıştığı da söylenebilir. 2015 yılında ABD'de, Azerbaycan'da yaşanan insan hakları ve demokrasi ihlalleri sebebi ile konu gündeme getirilmiş ve Azerbaycan'a ambargo uygulanması yönünde çağrışılar olmuştur (*Amerikan'ın Azerbaycna sanksiyası...*; 2015; www.musavat.com). Yaşanan bu tip olaylarda Azerbaycan iktidarının Yahudi lobisine ihtiyaç duyacağı gerçeği de gözönünde bulundurulmalıdır.

BM GK'nın Azerbaycan topraklarında Ermeni işgalinin durdurulması ve Ermeni askeri birliklerinin oradan çıkarılması yönünde kabul ettiği dört kararın halen Ermenistan tarafından uygulanmaması, Azerbaycan'ı bu bağlamda uluslararası sistemde çeşitli baskı grupları ile işbirliğine yöneltmiştir. Sistemde kuralları uygulayacak bir üst otoritenin olmamasından dolayı Azerbaycan hem kendi başının çaresine bakma hem de güvenliğini temin etme adına bu kapsamda bir yol izlemektedir.

IV BÖLÜM

AZERBAYCAN- İSRAİL İLİŞKİLERİNE İRAN ETKİSİ

4.1 İran'ın Azerbaycan'da İstikrarsızlaştırıcı Faaliyetleri

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan ve İsrail arasında oluşan ilişkiler 2000'li yıllarla birlikte başta enerji ve askeri alan olmak üzere bir çok alanda gelişme göstermiş, stratejik ortaklık düzeyine kadar ulaşmıştır. Azerbaycan'ın İsrail'le olan ilişkisinin anlaşılır nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle Azerbaycan Dağlık Karabağ'da Ermenilerle savaş halinde olması en önemli nedenlerden biridir. Bu savaş, sadece cephede verilmemekte aynı zamanda uluslararası arenada da devam etmektedir. Bu anlamda Azerbaycan güçlü bir ülke tarafından desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır. İsrail hem lobi alanında hem savunma sanayisi alanında çok güçlü ülke konumundadır ve 1991'den sonra da Azerbaycan'a bu konuda destek vermektedir. İki ülke arasında mevcuttaki ortaklığın bir diğer önemli boyutu ise İran'dır. Hem İsrail'in hem Azerbaycan'ın İran'dan algıladığı tehdit bu iki ülkeyi bir birine yakınlaştıran faktördür. İran, Azerbaycan'ın sağlam temellere oturan bir devlete dönüşmemesi için kendisine karşı olan yönetim kademelerini sabote etmek, Ermenistan ile diyaloga girmek, dini illegal grupları el altından desteklemek şeklinde (Birsell, 2013: 124) bir dizi eylemlerle burada bir hareket alanı oluşturma bileceği düşüncesindedir. Ayrıca İran'daki bazı siyasi kesimlerin Azerbaycan'ı tarihi İran toprakları olarak görmekte ve irridentist politikalar izlemesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda İran çok belirgin olmayan bir şekilde, özellikle doktriner düzeyde eğittiği İranlı Güney Azerbaycan Türklerini kendi pan-İslamist politikalarını uygulamak ve burada hareket alanı elde etmek için kullanmaktadır.

İran, Azerbaycan gerçeğini henüz Azerbaycan'da 1980'li yılların son çeyreğinde başlayan Bağımsızlık Hareketi ile anlamaya başladı. 1988 yılı itibarı ile Ebulfaz Elçibey liderliğinde başlayan 'Meydan Harekatı' daha sonra Azerbaycan'ın 'Azadlık Harekatı'na döndü. Elçibey ve mimarı olduğu Halk Cephesi fikir olarak milliyetçi ve Türkçülük söylemini öne çıkaran bir örgüttü. Bu anlamda yapılan mitinglerde sürekli 'Bağımsız Azerbaycan', ve Türkçülük sloganlarının yanı sıra daha sonra 'Birleşik Azerbaycan' sloganı, 'Tebriz, Tebriz' sloganları atılmaya başlanmıştır (Cefersoy,2011: 116). Yaşanan bu gelişmelerin ışığında İran durumun ciddiyetinin farkına varmaya başladı ve Azerbaycan'ın egemenliğini kendisine yönelik güvenlik tehdidi olarak algıladı, bundan sonraki politikalarını da bu çerçevede oluşturmaya başladı. İlk olarak Bakü'de 20 Ocak 1990 tarihinde yaşanan katliam sonrası İran'ın bu tutuma yaklaşımı farklı oldu. İran konuyla ilgili olarak başka devletlerin içişlerine müdahale etmeme prensibi ile yaklaştığını belirtmişti (Sinkaya,2008: 231). 1991 yılında SSCB ziyaretinin sonunda Azerbaycan'a gelirken İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Vilayeti'nin Sovyet Konfederasyonunun gerekliliğini belirten açıklama yapmış (Cefersoy,2011: 113) bununla da İran'ın Azerbaycan bağımsızlığına olan isteksizliğini ortaya koymuştur. İran'ın bağımsız Azerbaycan'a karşı yaklaşımı İran'lı yetkililer tarafından da açıkça dile

getirilmekteydi. Bu doğrultuda İslam Devrimi sonrası İran Özel Kuvvetlerinin kurulmasında yakinen iştirak etmiş Ekber Genci 1992 yılında ‘ Comhuriye-Eslami’ gazetesine verdiği demeçte ‘Eğer dünyada bir karış toprak Azerbaycan adı ile devlet kabul ediliyorsa, bu bizim ulusal güvenliğimiz için tehdittir ve biz buna karşı gereken mücadeleyi vereceğiz’ ifadesini kullanması İran’ın yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır (Hasanov, 2015: 367).

Yaşanan bu olaylara rağmen Azerbaycan, 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. İran, Azerbaycan’ı bağımsız bir devlet olarak tanımasına rağmen yine de kendi nüfuz alanını kurmaya çalışmıştır. 1979 devriminden sonra İran hayatta kalma savaşı vermiş, bu anlamda İran’ın yönetim şeklini etkileyen İslami ideolojinin ihraç edilmesi, rejimin devamlılığı ve yaşayabilmesi açısından önemli bir mekanizma olarak kabul edilmiştir (Akdevelioğlu,2004:134). İran, devrim ihracı politikasını Azerbaycan’a karşı da denemiştir. Azerbaycan nüfusunun büyük bir kısmının Şii mezhebine mensup olmasından dolayı İran burada bir avantaj sağlamayı düşünmüştür. Bağımsızlığın hemen ardından İran’ın Azerbaycan’da İslami propoganda faaliyetleri başlamıştır. İran’ın benimsediği değerleri, Tahran hükümeti tarafından finanse edilen ve Azerbaycan’da yayınlanan gazete, dergi ve kitaplarda propoganda malzemesi olarak sunulmaya başlanmıştır (Nasibli, 1999: 13).

Bunun dışında vakıflar çerçevesinde de İran’lı Ayetullahlar çalışmalarda bulunmuş, aynı zamanda Azerbaycan’lı öğrenciler için İran’da dini eğitim almalarını sağlayacak burslar verilmiştir. Dini nitelikli vakıflarla beraber siyasal boyutu öne çıkaran İran merkezli sivil toplum örgütleri de Azerbaycan’da faaliyet göstermekteydi. Buna örnek olarak İmam Humeyni Yardım Vakfı’nın aynı zamanda siyasal propoganda yaptığı iddiası mevcuttur. İran’ın Azerbaycan’a yönelik en belirgin siyasal İslam faaliyeti 1991 yılında kurulan Azerbaycan İslam Partisidir (Sinkaya,2008: 249). Bu parti dışında Azerbaycan’daki İran destekli Hizbullah’ın ve Jaysallah’ın faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Hizbullah Azerbaycan’da 1993’ten beri faaliyet göstermekte, burada militan yetiştirmektedir (Murinson,2010: www.besacenter.org).

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan’da İran güdümünde hareket eden gruplar bertaraf edilmiştir (Mammadov,2013: 52). 1995 yılında Azerbaycan İslam Partisi Azerbaycan mahkemelerince yurtdışından finanse edilmesi gerekçesi ile kapatılmış, parti yöneticileri ise haps edilmiştir (Mehemmedi,2016: 231-32). Buna rağmen çeşitli teşkilatlar altında faaliyetler devam etmiştir. Şubat 2012’de İranlı gazeteci Seher TV çalışanı Azerbaycan makamları tarafından eroin bulundurduğu suçlaması ile haps edilmiş, bu olay İran’ın tepkisine neden olmuştur. Seher Tv belirtildiği gibi İran propogandası yapmaktaydı (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 221).

İran’lı mollaların özellikle Bakü’nün Nardaran kasabasında etkili olduğu bilinen bir gerçektir (Cornell,2006: 43-44). Burada mevcut olan grupların İran’dan silah para ve dini fetva aldıkları bilinmektedir. 2002-2006 yıllarında Nardaran’da hükümet ve yerel halk arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır (Murinson,2010: www.besacenter.org).

Azerbaycan Güvenlik güçleri tarafından 26 Kasım 2015 tarihinde Nardaran kasabasında yapılan operasyonda şüpheli evlerde yapılan aramalar sırasında otomatik silahlar, bombalar bulunmuştur. Bu operasyonda taraflar arasında çıkan çatışmada 2 polis toplam 4 kişi hayatını kaybetmiştir (*Nardaran toqquşması*, www.bbc.com ,2015). Dahası bu olaylarla ilgili olarak İslam Dayanışma Partisi lideri Taleh Bağırzade yakalanmıştır. Taleh Bağırzade'nin İran'da dini eğitim aldığı bilinmektedir ve yaşanan bu olaydan sonra medyada İran'lı mollalarla birlikte bulunduğu fotoğrafı dikkat çekmiştir (*DİN ve Baş Prokurorluq melumat yayıb*, www.musavat.com,2015). İran'ın rejim ihraç siyaseti çerçevesinde Azerbaycan'da istikrarsızlık yaratma girişimlerinden bir diğeri ise Azerbaycan'lı yazar Rafik Tağı'nın öldürülmesidir. Bu cinayetin perde arkasında da İran'lı Ayetullah Fazil Lenkerani'nin fetvasının olduğu belirtilmektedir (www.azadliq.info/10713.html, 2011).

İran dış poitikasının gereklikleri İran anayasasında belirtilmiştir. Daha önce de değindiğimiz bu kategorilerde Ermenistan hiçbir yere oturutulamamaktadır. İslami bir devlet olmasına rağmen İran Azerbaycan'a karşı son derece pragmatik yaklaşmış ve Azerbaycan'ı dengeleme adına Ermenistan'la iyi ilişkiler kura bilmıştır. İki ülke arasında mevcut olan siyasi ve ekonomik gelişmiş ilişkilerden her iki taraf memnundur. Dahası İran, Dağlık Karabağ savaşında Ermenistan'a ekonomik destek vermekle beraber aynı zaman da Azerbaycan'a karşı savaşan Ermeni militanlarına dolaylı yoldan silah verdiği bilinmektedir (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 226). 1990'lı yılların erken dönemlerinde Dağlık Karabağ'da devam eden işgaller sonucunda Türkiye-Ermenistan'la olan sınırını kapatmış, İran ise sadece yaşanan katliamları kınamıştır. Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal etmekle beraber işgal olunan bölgelerdeki cami, türbe, mezarlıkları gibi kutsal sayılan yapıları tahrip etmiş, bazılarını ise dağıtmıştır (Kasımlı ve Efegil,2014: 164-166). İran ise bu konuda da sessizliğini korumuştur.

2011-2012 yılları Azerbaycan İran ilişkileri açısından gerginliği arttığı dönemler olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde Azerbaycan'la İsrail arasında imzalanan silah anlaşması ve İran'ın uluslararası arenada gittikçe yalnızlaşan pozisyonu nedeniyle İran'ın daha sert politikalar izlediği söylenebilir. İran bu dönemde de Azerbaycan'a karşı irridentist politikalar izlemiştir. Azerbaycan tarafı ise İran'la Ermenistan arasında mevcut olan 30'dan çok işbirliği anlaşmalarına dikkat çekmiş, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarında işgali devam ettrimesine rağmen, İran'ın bu ülkeye doğal gaz ve petrolle temin ettiği, bunun da Ermenistan'a Dağlık Karabağ'daki işgal için dolaylı yolla destek sağlamış olduğu savını kullanmıştır (*Upset with İran, Baku moves to Israel*, 2012 www.hurriyetdailynews.com),). 1992 yılında Ermenistan ve Azerbaycan arasında savaşın zirveye ulaştığı ve Hocalı Katliamının yapıldığı tarihte İran Ermenistan'a doğalgaz ve akaryakıt yardımında bulunmuştur. Aynı tarihte iki ülke arasında doğalgaz boru hattının inşası ile ilgili anlaşmaya varılmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren enerji alanında başlayan işbirliği her iki ülke için can simidi rolünü oynamaktadır (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 223).

Azerbaycan'ın resmi olarak İsrail'de diplomatik bir temsilciliği bulunmamaktadır. Bu politika ise başta komşu İran olmak üzere diğer Müslüman ülkelerden tepki çekmemek adına uygulanmaktadır. Buna rağmen Ermenistan'ın Kudüs'te Büyükelçiliği bulunmaktadır (www.mfa.am, 2017). Bu mesele iki ülke arasında henüz bir sorun teşkil etmemiştir.

İran'ın Azerbaycan'a yönelik sert politikalarının en bariz örneklerinden biri 2001 yılında yaşanmıştır. İran askeri güçleri Hazar denizinde araştırma yapan Azerbaycan'ın araştırma gemilerine ateş açmış, İran savaş uçakları Azerbaycan hava sınırını ihlal etmiştir (Culter,2013, www.cacianalyst.org). Yaşanan bu gerginliğin esas sebebi ise İran'ın Hazar'ın statüsü konusunda Azerbaycan'la fikir ayrılığının maddi kazançtan çok İran'ın jeostratejik nüfuz elde etmesi ile ilgiliydi. İran sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük kısmı Fars Körfezindedir. Buna rağmen Azerbaycan'ın Hazar'da izlediği politika ve yaptığı anlaşmalar sonucunda bölgede Batılı ülkelerin nüfuz kazanması İran'ın aleyhine olan bir durum oluşturmuştur. Ayrıca Azerbaycan, İran'ı BTC, BTE projelerinden kenarda tutumuştur. Bu nedenle İran bölgede Batılı ülkelere karşı hareket alanı elde etme maksadıyla Azerbaycan'a askeri-silahlı müdahalenin de dahil olduğu her türlü seçeneğin masada olduğu mesajını vermiştir.

İran Azerbaycan'a yönelik politikalarında ülkede istikrarsızlık oluşturacak eylemleri de göz ardı etmemektedir. Bu anlamda ülkede bulunan İran destekli terör grupları ve İran istihbaratı hem Azerbaycan'a karşı hem Azerbaycan üstünden ülkede bulunan ABD ve İsrail diplomatik temsilciliklerine karşı bir çok destabilizasyon faaliyetinde bulunmuştur.

2000 yılında Azerbaycan Güvenlik güçleri Tahran destekli terörist grupları yakalamıştır. 2007 yılında ise Azerbaycan Ulusal Güvenlik Bakanlığı İran gizli servisi ile bağlantısı olan İmam Mehdi'nin Kuzey Savşçıları adlı grupu etkisiz hale getirmiştir. Bu grup 2005-2006 yıllarında İran'a giderek burada İran gizli servisi ile bağlantı kurmuş ve oradan Azerbaycan'daki İsrail, ABD büyükelçiliklerine saldırı düzenleme emri almıştır (Murinson,2010; www.besacenter.org). 2009 yılında ise Hizbullah üyesi 2 kişi Bakü'de yakalanmıştır. Azerbaycan polisi tarafından yapılan açıklama da ise şahısların Bakü'ye İsrail büyükelçiliğine saldırı düzenlemeye geldiklerini itiraf ettiğini belirtmiştir (*Bakü'de yakalanan 2 Lübnanlı Hizbulah üyesi*,2009; www.ydh.com.tr).

2012 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de 'Eurovision-2012' şarkı yarışması yapılmıştır. İran tarafı, Azerbaycan'ın içişlerine karışacak düzeyde tavır alarak bu yarışmanın yapılmasının İslam değerlerine saygısızlık olarak nitelendirmiştir. Buna binaen İran, Azerbacan'a protesto notası vermiştir (*İran'la Azerbaycan arasında Eurovision gerginliği*,2012; www.hurriyet.com.tr).

İran'ın Azerbaycan'a yönelik istikrarsızlaştırma faaliyetlerinden bir diğeri ise 2012 yılında yaşanmıştır. İran destekli bir grubun Bakü'de İsrail Büyükelçiliğine, İsrail okullarına ve Sinagoga düzenleyeceği saldırı Azerbaycan güvenlik güçleri tarafından önlenmiş ve grup üyeleri yakalanmıştır (Souleimanov,2012: 3).

ABD’de yaşanan 11 Eylül terör saldırılarından sonra İran’ın da şer eksenli ülkeler listesine dahil edilmesi ile birlikte Azerbaycan da bu sürecin içinde yer almaya başladı. Gündemde sürkeli olarak ABD’nin Azerbaycan’da üs talepleri, İran’a müdahale için Azerbaycan’ın kullanılacağı söylentileri hakimdi. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ise hem cumhurbaşkanlığının ilk hem sonraki dönemlerinde İran ve Batı arasında yaşanan nükleer krize bakış açısını net olarak bildirmişti. Bu sürecin hiçbir şekilde Azerbaycan ve İran’ın arasındaki ilişkileri bozmasına izin verilmeyeceği, Azerbaycan’ın hiçbir zaman İran’a karşı saldırı alanı olarak kullanılmayacağını beyan etmiştir (Hasanov,2015: 385). Bu fikir 2004 yılında ‘Azerbaycan Milli Güvenlik Doktrini’ ile de onaylanmıştır. Aliyev, bu doktrinle birlikte ülkede yabancı bir devletin üs kurmasını yasaklamıştır (Erhan,2013: 171). Dahası 2005 yılında İran ve Azerbaycan arasında saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla taraflar kendi ülkesinde birbirine karşı üçüncü ülkelerin askerlerini konuşlandırmayacaklarını kabul etmişlerdi (*Aliyevin Tahran ziyareti..*,2017 www.irancenter.org).

İran ve Azerbaycan arasında ilişkilerin gergin olmasına rağmen Azerbaycan, 2011 yılında BM Güvenlik Konseyi’nde İran’daki insan hakları ihlalleri meselesinin oyalaması zamanı Azerbaycan hükümeti oylamaya katılmamış ve bu konuyla ilgili olarak da o tarihe kadar Azerbaycan hep aleyhte oy vermiştir (Özdaşlı ve Kodaman,2016: 223).

Bunlarla birlikte diğer bölümde belirttiğimiz gibi İran ve Ermenistan arasında olan ilişkiler de bu anlamda belirleyici olmuştur. İran ve Ermenistan arasında siyasi, ekonomik ilişkilerin gelişmiş olması bir Müslüman ülke olarak İran’ın çok pragmatik bir şekilde davranarak Azerbaycan topraklarını işgal etmesine, Hocalı Katliamını gerçekleştirmesine rağmen Ermenistan’la sınırlarını açık tutmuş ve ona her türlü desteği vermiş, sadece Ermenistan’ı kınamakla yetinmiştir. Bu anlamda Azerbaycan bölgede bu yaşananlar çerçevesinde kendi başının çaresine bakma eğilimi içinde diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirerek beka ve güvenlik sorunun aşmaya çalışmaktadır.

Azerbaycan ve İsrail arasında bağımsızlıktan sonra kurulan ilişkiler Azerbaycan’ın denge politikasının bir yansımasıdır. Bu anlamda Azerbaycan dış politikada karşılaştığı sorunları güçlü bir müttefikten destek alarak çözmeyi düşünmektedir. Müslüman bir ülke olmasına rağmen Azerbaycan, hem toplumsal hem yönetim erki olarak laikliği benimseyen bir ülke olması sebebiyle, İran’ın burada uygulamaya çalıştığı İslamcı politikalar yeterince başarılı olamamıştır. Aynı zamanda Müslüman ülkeler arasında mevcut olan anlaşmazlıklar ve İslam dünyasının Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ meselesinde yeterince etkili desteğinin bulunmamasından dolayı realist bir politika izleyerek İsrail ile ilişkilerini geliştirmiştir. Belirtildiği gibi Azerbaycan İsrail’den bu konuda uluslararası arenada destek almaktadır.

İran’ın Azerbaycan’a karşı uyguladığı irridentist politikaların bir diğer alanı ülkedeki azınlıkları Azerbaycan hükümeti aleyhine desteklemesidir. İran bu meseleyi 1990’lı yıllardan itibaren sıcak tutmaktadır. İran, Azerbaycan’ın güney ve güneydoğusunda yaşayan Talış etnik azınlığını ülkede istikrarsızlık oluşturacak bir araç olarak kullanmaya

çalışmaktadır. Talışlar Azerbaycan'ın Masallı, Lerik, Yardımlı, Lenkeran bölgelerinde ve İran'ın kuzey bölgesindeki Astara eyaletinde yaşamaktadırlar. Azerbaycan'da Talış sorunu ilk olarak 1993 yılında ortaya çıkmıştır. Elikram Hümmetov'un liderliğinde ülkenin güneyinde sözde 'Talış- Muğan Özerk Cumhuriyeti' kurma girişimi olmuş ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Toplumsal bazda hiçbir destek bulmamış ve aynı zamanda Azerbaycan'da Talışların toplum entegre olması için hiçbir sorun oluşturmamıştır. Ancak bu mesele hem Ermenistan'ın hem İran'ın dikkatini çekmiştir. Bu doğrultuda İran'ın desteği ile Azerbaycan'ın işgal edilmiş Dağlık Karabağ bölgesinde 'Talışistanın Sesi' radyosu kurulmuştur. İran, Talışları Azerbaycan'da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı hedeflemektedir (Bilgesam Raporu, 2014; www.bilgesam.org).

Azerbaycan dış politikasında İsrail ve İran ile kurulan ilişkiler neorealist teori bağlamında incelendiği zaman, Azerbaycan'ın bu iki ülkeye karşı olan tutumunun temel olarak kendi dış politika felsefesinin bir yansıması olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Azerbaycan, Neorealist teorinin ileri sürdüğü varsayımlar çerçevesinde kendi güvenliğini temin etme, uluslararası sistemde mevcut olan anarşi ve güç dağılımı çerçevesinde küçük ölçekli bir ülke olarak kendi egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumaya çalışan strateji izlemektedir. İsrail ve İran'la kurulan ilişkiler ise Azerbaycan'ın uygulamaya çalıştığı çok yönlü dış politikasının ürünü olduğu söylenebilir. İsrail'in gelişmiş tarım, ekonomi, savunma sanayisi gibi alanlara ve bunun yanında küresel bazda nüfuzu olan lobi gücüne sahip olması, Azerbaycan gibi Güney Kafkasya bölgesinde hegemon güçler arasında bulunan ve egemenliğini koruma adına dış politikasında farklı ülkelerle çok yönlü dış politika izlemeye çalışan ülke için önemli yere sahiptir. Bu bağlamda Azerbaycan, hem Ermenistan'a karşı verdiği savaşta ihtiyacı olan savunma sanayisi malzemelerini İsrail'den temin etmekte ve bununla beraber İsrail'le farklı alanlarda işbirliği yapmaktadır. Azerbaycan, bölgede kapasitelerin dağılımı ve bu dağılım sonucu ortaya çıkan güç dengesini gözönünde bulundurarak Ermenistan dışında hiçbir ülke ile çatışmak istememekte ancak bu güç dağılımına da kendi lehine kullanmaya çalışmaktadır.

Azerbaycan, bağımsızlığını elde ettikten sonra Güney Kafkasya'nın karışık politik yapısına uygun olan ve kendi güvenliğini temin etmeye yönelik stratejiler izlemeye çalışmıştır. Azerbaycan bu bölgede, realist çerçevede hareket etmek şartı ile hem kendi etrafında güvenli bölge oluşturmak hemde Ermenistan'ı bölgede sıkıştırmayı hedefleyen politikalar uygulamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın bölgede Türkiye, Gürcistan, İran ve Rusya ile kurduğu çok yönlü ekonomik ve siyasi ilişkiler, Azerbaycan'ı bölgede önemli aktör haline getirmiştir. Azerbaycan özellikle İran'la her ne kadar siyasi ilişkilerinde inişli çıkışlı dönemler yaşasa da ekonomik işbirliklerini geliştirmeye çalışmıştır. Azerbaycan ve İran arasında mevcut olan uzun sınır hattı boyunca her ne kadar serbest ticaret bölgeleri kurulmasa da, sınır bölgelerinde yoğun bir ticaret karşılıklı bağımlılığının olduğunu söyleyebiliriz. Bunun dışında İran ve Azerbaycan TANAP, TAP gibi doğalgaz projelerinde de işbirliği yapamayı hedeflemiştir. Azerbaycan'ın İran'a yönelik bu politikasının temelinde ise ülkenin güneyinde güvenli bir bölge oluşturarak gelebilmesi muhtemel tehditleri pasifize etmektir.

Azerbaycan'ın İsrail ve İran ile kurduğu ilişkilerin bir diğer boyutu ise dış politikada karşılaştığı tehditleri dengeleme yaklaşımıdır. Azerbaycan genel olarak dış politikada çatışmadan ve irredentist politikalardan kaçınmaktadır. Azerbaycan'ın bu yaklaşımı İran ve İsrail ile olan ilişkilerine uyguladığımız zaman, Azerbaycan'ın İran gibi güçlü bir ülkenin peşine takılmaktan ziyade onu dengelemeye çalıştığı söylenebilir. Bu bağlamda Azerbaycan, İran'a karşı yayılmacı politika izlemekten kaçınmakta ve İran'a karşı salt olarak bir ülke ile ittifaka girmeye sıcak bakmadığı görülmektedir. Zira bu politikanın uzun vadede Azerbaycan'a karşı olumsuz getiriler sağlayacağını farkında olmakla beraber, dış politikasının temelini oluşturan denge yaklaşımı bağlamında dış politikada karşılaştığı genel tehditler kapsamında İsrail'le ilişkilerini geliştirmektedir. İsrail'le kurduğu ilişkiler ise Azerbaycan'a dış ekonomik ilişkilerinde, savunma sanayisi alanında, diplomasi alanında karşılaştığı tehditleri dengelemeye veya onları ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır.

Azerbaycan'ın İran ve İsrail ile kurduğu ilişkilerin okunmasına yardımcı olacak bir diğer yaklaşım ise Azerbaycan'ın çıkarlarını dengelemesidir. Azerbaycan'ın bu çerçevede kurduğu ilişkilerin temelinde hiçbir ülke ile çatışmayarak ve onun peşine takılmadan kendi çıkarlarını dengeleyecek bir strateji izlemek mevcuttur. Azerbaycan bağımsızlıktan sonra İran ile kurduğu ilişkiler her ne kadar değişken ve bazı durumlarda gergin olsa da, yine de İran'a sırtını tam olarak dönmemiştir. Azerbaycan, bir taraftan İsrail'le kurduğu çok yönlü ilişkilerde farklı alanlarda çıkarlarını korumakla beraber, diğer taraftan İran'la da hem bölgede hemde bölge dışında farklı alanlarda işbirliği yapmaktadır. Azerbaycan'ın önyak olduğu TANAP ve TAP projelerinde hem İran hemde İsrail'in katılımının söz konusu olması Azerbaycan'ın çıkarlarını dengelemesinin en bariz örneğidir.

Azerbaycan jeopolitik açıdan Güney Kafkasya'da çok önemli bir yere sahiptir. Dış politikada da izlediği stratejilerle jeopolitik avantajını kazanca dönüştürmeyi planlamaktadır. İran'ın ve İsrail'in Azerbaycan'a karşı bakış açısı her ne kadar kendi çıkarlarını korumaya hizmet etse de Azerbaycan, bu iki ülkeden birinin peşine takılmadan kendi egemenliğini, toprak bütünlüğünü korumaya yönelik çizgi belirleyerek dış politika stratejisi uygulamaya çalışmaktadır.

Ancak yine de, İran'ın Humeyni ile şekillenen yeni rejim Pan-İslami, Pan Şiilik ve özünde Fars etnisitesi üzerine inşa edilmiş bir pragmatik üçüncü dünya devrimciliğini savunan bir ideolojiye sahiptir. Bu bağlamda dış politikada İran'ın ulusal çıkarını geliştirmede Batının görünürde onu dışlayıcı politikalarını aşma konusunda her türlü pratik, pragmatik, esnek ilişkiler geliştirme ve rejimi ayakta tutma stratejisi izler görülmektedir. ABD yada batılı ülkelerle askeri, güvenlik veya siyasi ilişkileri olan Irak İran'ı bu bağlamda rahatsız etmekte, bu yönüyle Azerbaycan'a karşı tutumu daha çok onun Türk ulusal kimliğini ve kendi kaderini tayin ilkesi İran'ın rejim ve ulusal bütünlüğüne tehdit olarak görmektedir. bu yönüyle iyi komşuluk, barış, istikrar güvenlik, işbirliği ve bölgesel güvenlik konusunda daha çok ikircikli bir realist toplam sıfır oyunla

bir algı üzerine İran şekillendirir gözükmektedir. Azerbaycan İran'dan beklediği işbirliği ve dayanışmaya karşı somut bir cevap alamamsından dolayı kendi varlığını ve güvenliğini koruma adına farklı stratejiler geliştirerek kendisine alternatifler oluşturmayı hedeflemiştir.

SONUÇ

Soğuk Savaş sonrası uluslararası konjonktürün değişmesi ile birlikte ortaya çıkan Azerbaycan-İsrail ilişkileri, 1990'lı yıllarda Azerbaycan'ın iç dengelerinde yaşananlar ve dış politikadaki ihtiyatlı tutumu nedeniyle iki ülke ilişkileri bir süre mesafeli olmuştur. Ancak 2000'li yıllarda ilişkiler gittikçe gelişerek başta ekonomi olmakla askeri , siyasi alanda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Tamamen rasyonel olan bu ilişkilerde her iki tarafın kazançları önemli ve belirleyici olmaktadır.

Azerbaycan hükümeti her zaman İsrail devleti ile işbirliğine önem vermiştir. Mutallibov dönemi hariç diğer hükümetler döneminde ikili ilişkilere dikkat edilmiştir. Elçibey'in de İran karşıtı politika izlemesi o dönem Azerbaycan'ı İsrail'le yakınlaştıran bir diğer faktör olmuştur. Münasebetler Haydar Aliyev dönemi ile birlikte ilerleme kazanmıştır. Haydar Aliyev, ABD'deki İsrail lobisinden Dağlık Karabağ konusunda destek almak için girişimlerde bulunmuştur. ABD'ye yaptığı ziyaretlerde,orada bulunan Yahudi Cemiyetleri ile görüşmüş, Bakü'de ve ülkenin diğer bölgelerinde olan Yahudi liderlerle sık sık bir araya gelmiştir. Azerbaycan, bu dönemde sadece Dağlık Karabağ konusunda değil genel olarak Yahudi lobisine ABD hükümetleri ile iletişim kurulması için potansiyel bir aracı olarak yaklaşmıştır. Bu doğrultuda ABD'de 1992 yılında Azerbaycan'a karşı uygulanan ambargo Yahudi lobisi vasıtasıyla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Birleşik Devletler'de bulunan Yahudi Cemiyetleri de bu konuda Azerbaycan'lı yetkililer ile bir araya geldiği zaman bu konuyla ilgili olumlu açıklamalarda bulunmuştur. Azerbaycan için Yahudi lobisinin dış politikadaki önemi ise BTC boru hattı projesinde açıkça ortaya çıkmıştır. O dönemde boru hattının geçeceği güzergah tartışma konusu olmuş, hattın en kısa yoldan İran'dan geçmesi gerektiği savunulmuştur. Hem dönemin ABD hükümeti bunu istememekteydi hemde burada bulunan Yahudi lobisi konuyla ilgili olarak girişimlerde bulunarak bazı kesimlerce 'hayal' olarak nitelendirilen projeyi gerçekleştirmeye yardımcı olmuştur. Azerbaycan, ABD'de ve dünyanın farklı ülkelerinde bulunan Ermeni lobisinin gücünü farkında olmakla beraber bunu dengeleyecek gücün İsrail olduğunu da bilmektedir. Dahası Azerbaycan Türk ve Müslüman dünyasından sözlü olarak destek verilmesi dışında yeterince destek alamayışı, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlerin etkisiz kaldığı bir süreçte, yayılmacı ve emperyalist hegemonik güçler karşısında kendi varlık ve beka sorununu, birlik ve bütünlüğünü korumak için çare ve imkanlar arayışı içerisinde olmuştur. Bu özelde Azerbaycan'ın İsrail'le yakınlaşarak bu konuda son derece rasyonel bir politika izlediğini söyleyebiliriz.

Azerbaycan ve İsrail ilişkilerinin bir diğer boyutu olan ekonomik ilişkiler de iki ülke adına büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda Ceyhan limanına ulaşan Azerbaycan petrolünün %40'nı İsrail ithal etmektedir. İsrail bulunduğu coğrafya ile Azerbaycan gibi çok karmaşık bir jeopolitiğe sahiptir Bölgede petrol ve doğalgaz zengini ülkeler olmasına rağmen Arap-İsrail ilişkilerinden dolayı bundan faydalanamamaktadır. Bu da Azerbaycan'ı İsrail adına önemli kılan başka bir faktördür. Dahası İsrail Azerbaycan petrolü ve doğalgazı için tranzit ülke olmak için girişimlerde bulunmuş Ceyhan

limanından deniz altı boru hatları ile İsrail'e ulaştırılacak enerji kaynaklarını doğu ülkelerine pazarlamayı planlamaktadır. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın büyük pay sahibi olduğu TANAP ve TAP projeleri vasıtasıyla Doğu Akdeniz'den çıkardığı doğalgazı Avrupa pazarlarına ulaştırmayı hedeflemektedir. Azerbaycan petrol Şirketi SOCAR ise İsrail'in Akdeniz kıyısı açıklarında sondaj işlemleri yapmaktadır. İsrail, Azerbyacan'ın ihracatında ve ithalatında büyük pay sahibidir. Genel ticaret hacminde ise Azerbaycan'ın ticaret yaptığı ülkeler arasında ilk 10'a girmektedir.

Azerbaycan, 1980'li yılların sonundan itibaren Dağlık Karabağ'da Ermeni işgali ile karşı karşıya kalmıştır. 20 bin Azerbaycanlı'nın hayatını kaybettiği 1 milyon kişinin kaçkın olduğu savaş, Azerbaycan iç ve dış politikasında önemli bir konu haline gelmiştir. Azerbaycan bu savaşta topraklarının %20'sini kaybetmiştir ve işgal hala devam etmektedir. Bu mesele sadece Ermenistan-Azerbaycan meselesi olarak kalmamakta, aynı zamanda bölge denklemlerini de etkilemektedir.

Rusya ve İran gibi ülkelerin 1990'lı yıllarda desteğini alan Ermenistan, Azerbaycan üzerinde hem askeri hem de psikolojik olarak üstünlük sağlamıştır. İran'ın Ermenistan'ı o yıllarda petrol ve doğalgazla temin etmesi, Rusya'nın Ermenistan'a 1 milyar dolar değerinde silah vermesi savaşın seyrini değiştirmiştir. Azerbaycan ise 1994 yılında imzalanan Bişkek Ateşkes anlaşmasından sonra iç poltikaya yönelmiş, petrol ve doğalgaz sektörünü geliştirmiştir. Enerji ihracından kazandığı paraların büyük bir kısmını askeri bütçeye yönlendirmiştir. Azerbaycan savunma sanayisini geliştirmeye çalışmaktadır. Buna rağmen halen ülkenin silah ithalatında %80'lik bir kısım Rusya'ya bağımlıdır. Azerbaycan savunma sanayisini çeşitlendirme adına İsrail'e yönelmiştir. İsrail'le Azerbaycan arsında mevcut olan silah ticaretinin hacmi yaklaşık 5 milyar dolardır. Azerbaycan ve İsrail arasında askeri alanda hiçbir yazılı anlaşma yoktur. Aynı zamanda İsrail'li şirketlerin Bakü'de Azerbaycan'la ortak silah üretmekte olduğu bilinmektedir.

İki ülke ilişkilerinin gelişmesinde altyapı oluşturacak bir olgu Yahudi ve Azerbaycan toplumları arasında mevcut olan tarihsel ilişkilerdir. Azerbaycan'da asırlardır Yahudiler hiçbir baskı ve anti semitik uygulamayla karşılaşmamdan yaşamaktadır. Toplumlar arasındaki mevcut olan bu samimi ilişki, ülkeler arasındaki siyasi ilişkileri de etkilemiştir. İsrail'in kuruluşundan sonra Azerbaycan'da İsrail'e göç eden Yahudiler burada Azerbaycan adına diaspora faaliyetleri yapmıştır. Bu faaliyetler yalnızca İsrail'le sınırlı kalmamış dünyanın bütün ülkelerinde kendi etkisini göstermiştir.

Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin oluşmasında bölgedeki dengelerin de etkisi bulunmaktadır. Bu anlamda özellikle Rusya ve İran'ın Ermenistan'la olan ilişkileri ve her iki ülkenin Dağlık Karabağ sorununa bakış açısı ilişkileri etkilemektedir. Bu anlamda bahse konu ülkeler İsrail-Azerbaycan ortaklığını kendi güvenliklerine tehdit olarak algılamaktadır.

İran'ın Azerbaycan'a yaklaşımı her konuda reel politiğin çıkarıcı siyasetinin bir yansıması olduğu gözlemlenmektedir. Bu çıkarıcılık Dağlık Karabağ savaşında Azerbaycan'a yapılan insani yardımda bile kendsini göstermektedir. Azerbaycan, kurulduğu günden bu

yana İran, bunu kendisine bir güvenlik tehdidi olarak algılamış ve politikalarını bu yönde oluşturmuştur. Her ne kadar Azerbaycan tarafının İran'ı istikrarsızlaştırmaya yönelik faaliyetleri olmasa da İran, Azerbaycan'a karşı bakış açısını değiştirmemiştir. Azerbaycan üzerinde nüfuz sahibi olmaya çalışan İran, sürekli olarak İsrail-Azerbaycan ilişkilerine olan rahatsızlığını dile getirmiştir. Ancak İran Dağlık Karabağ'da devam eden işgali göz ardı ederek, Ermenistan ile diyalogu her geçen gün arttırmaktadır. Ekonomik, siyasi ilişkileri üst düzey olan İran ve Ermenistan bu ilişkileri Azerbaycan'a karşı kullanmaktadır.

Azerbaycan İran ilişkilerini Türkiye ile karşılaştırıldığında tarihsel, kültürel, siyasi, sosyal, etnik, dini mezhepsel, askeri jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel bir entegrasyon sürecini başlatması gerekirken, İran'ın Azerbaycan'a karşı tutumu ikircikli bir toplam sıfır yaklaşımını sergileyen, bölgesel güvenlik, barış, istikrar ve zenginliği artırıcı politikalarını zenginleştirmekten kaçınarak, Azerbaycan'ın ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü ve topraklarını işgal eden saldırgan yayılmacı ve emperyalist işbirlikçilere bölgede yerleşmesi için olanak sağlayan Ermenistan'a karşı tutumunu değiştirmemesi, Azerbaycan'a İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye mecbur etmiştir. İran, Azerbaycan'a karşı İsrail ile olan ilişkilerini bahane ederek Pan-İslamist, Pan-Şii ve fars etnisite merkezli politikalarını meşrulaştırmak için sözde bir tehdit algısını abartılı şekilde askeri ve ekonomik kapasitesi kendisine oranla zayıf Azerbaycan devletine karşı-kurdun nehrin aşağısındaki koyunu suyu bulandıracağı bahanesiyle yemek istemesi gibi- bahane ve yersiz sebepler oluşturma söylemleri geliştirmek istemektedir.

Sonuç olarak Azerbaycan ve İsrail arasında bağımsızlıktan sonra kurulan ilişkiler her iki taraf açısından büyük öneme sahiptir. Çok rasyonel bir yaklaşımla kurulmuş olan ilişkiler iki tarafı da kazan-kazan temelinde hareket etmesine olanak sağlamaktadır. Sadece güvenlik temelli olmayıp çok boyutlu ilişkiler ağını kendisinde barındıran bir yapıya sahiptir. Bu ister lobis meselesinde isterse de kültürel meselelerde kendisini göstermektedir. Uluslararası sistemin anarşik olmasından dolayı bölgede, ülkeler arasında ilişkileri düzenleyecek olan otorite olmaması, bu nedenle güçler dengesi kavramını Azerbaycan açısından dış politikada temele oturtmuştur. Bu anlamda Azerbaycan'ın bölge ülkeleri tarafından kendisine karşı yöneltilmiş olan politikaları, uluslararası hukuk ve örgütlerin Dağlık Karabağ sorununda işlevselliğini kaybetmesinin yanı sıra, Azerbaycan'a karşı Ermeni lobisinin etkisiyle zaman zaman uygulanan ve savunma sanayisini geliştirilmesine karşı olan, çeşitli maddi yardımlar almasının önünü kesen ambargolar ve kararları nötralize etme ve kendi bekasını temin etmek adına kazanç sağlayacak ülkelerle ilişki kurması elzemdir. Neorealist bağlamda değerlendirilen bu tez çalışmasının sonucunda uluslararası sistemin anarşikliğinden dolayı düzeni temin edecek bir aktör olmaması sebebiyle Azerbaycan'ın da yeni bağımsızlığını kazanan devlet olarak aynı anda bölgeselleşmeye, ulus devlet inşa etmeye, toprak bütünlüğünü temin etmeye yönelik stratejiler izlerken diğer tarafda bölge denklemlerinin oluşturduğu bir konjonktürde kendi güvenliğini, hayati çıkarlarını, bekasını sağlayacak şekilde diğer devletlerle işbirliği yaparak bunu elde ettiği kanaatine varılmıştır. Bu anlamda araştırma

sorusu olarak belirlenen İran'ın Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin oluşmasında ne kadar etkisinin olduğu çalışmada, elde edilen bulgulardan yola çıkılarak Azerbaycan'ın İsrail'le hem İran'ı dengeleme, hem diğer dış politika önceliklerinde kazanç elde etme adına ilişkiler kurarak son derece rasyonel ve bölgedeki gelişmeleri kendi lehine değiştirecek bir strateji izlediği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Alkan, H. (2010), *Azerbaycan Paradoksu-Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası*,USAK Yay.İstanbul
- Aras, O.N, Süleymanov, E. (2010).*Azərbaycan İqtisadiyyatı, Şərq-Qərb Mətbəəsi*,
- Arı, T. (2013),*Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 10.Baskı, Bursa, MKM Yayınları,
- Aslanlı, A. ve Veliyev C. (2011),*Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara,.
- Aydın,M (2012).*Kafkaslar Değişti, Dönüşüm (Avrasya üçlemesi)*,1.Baskı, Nobel Yayınları.
- Azerbaycan Respublikası Strateji Araştırmalar Merkezi, (2017),*Azerbaycan Respublikası'nın Xarici Siyasetinin Esas İstiqametleri (1991-2016)*, Bakı.
- Balcı, A. ve Kardaş Ş. (2014). *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 2. Baskı, İstanbul, Küre yay.
- Birsel H, (2013), *Arap Baharında Son Durak İran*, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yay.
- Buzan B, Waever O, (2003), *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press.
- Cabbarlı, H, (2014).*Ermeneistan'ın Xarici Siyaseti, (1991-2014)*, Avrasiya Təhlükəsizlik və Strateji Araştırmalar Mərkəzi, Bakı
- Cefersoy, N, (2001).*Elçibey Dönemi Azərbaycan Dış Politikası*, ASAM Yayınları, Ankara.
- Cornell, Svente E, (2011).*Small Nations and Great Powers in the Caucasus*, Curzon Press.
- Dune,T, Milja K ve Steve S, (2013), *International Relations Theories-Discipline and Diversity*, 3.Edition,Oxford University Press.
- Erdoğan, H. (2008).*Büyük Pers düşüncesinden Zülfikarın Yumruğuna İran*, 1.Baskı, IQ Kültür-Sanat yay.
- Erhan,Ç, (2013). Ed, *Kafkasyanın Yükselen Yıldızı-İlham Aliyev döneminde Azerbaycan*, Üş S Yayınları, Ankara.
- Gafarlı,O. (2015), *Avrasya Çıkmazı*, 1. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- Göksel,N.&Shiriyev Z. (2013).*The Geopolitical Scene of the Caucasus-A Decade of Perspectives*, İstanbul, Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, İstanbul.
- Gürbüz, Vedat M, (2012). *Kafkasya'da Siyaset- Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler*,1.Baskı, Kadim Yayınları, Ankara.
- Hasanov,Ə. (2015)*Azərbaycan'ın Geosiyasəti*,Zərdabi LTD yayıncılık, Bakı.
- Hasanov, A. (2014).*Azerbaycan Ulusal savunma ve Güvenlik Politikası*, Ötüken Yayınları.
- Hasanov, A. (2005). *Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycan'ın Xarici Siyasəti*, Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı.

- Jackson, R. ve Sorensen G. (2013). *Introduction to International Relations:Theories and Approches*,5. Edition, Oxford University Press.
- Kewaan, M, (2013). *İran Yahudileri*, 1.Baskı, Mana yayınları, İstanbul.
- Lawson, S. (2015), *Theories of Interntational Relations-Contending Approaches to world Politics*, Polity Press.
- Lewis,B, (2004). *Semitizm ve Antisemitizm*, Çev. Hür Güldü, İstanbul, Everest Yayınları.
- Mammadov, F & Chiragov F. (2015), *Trilateral Dimension of Azerbaijan's Foreign Policy*, Aston Prin Press, Baku.
- Məmmədov, Novruz. *Xarici Siyasət-Reallıqlar və Gələcəyə Baxış*, Qanun Nəşriyyat, Bakı, 2013.
- Manafova,M. (2008) , *Azərbaycan'ın Şərqi Asiye Ölkələri ilə mədəni əlaqələri*, Dərs vəsaiti, Bakı- Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti.
- Murinson, A. (2010)., *Turkey's Entente with Israel and Azerbaijan*, New York, Routledge.
- Oran Baskın,(Ed.) *Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*, Cilt-2, İletişim Yayınları,13.Baskı, İstanbul, 2012.
- Özdaşlı,E. ve Kodaman,T. (2016). Timuçin, *StratejikOrtaklık Kavramı Bağlamında Azerbaycan-İsrail İlişkileri*, 1. Baskı, Orion Kitabevi.
- Peimani H. (2009)., *Conflict and Security in Central Asia and The Caucasus*, California.
- Sarıkaya Y. (2008) , *Tarihi ve Jepolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, 1. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Sever,A. (2012), *Türkiye'nin Orta Doğu İlişkileri-Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Shaffer B. (2008) , *Sınırlar ve Kardeşler-İran ve Azerbaycan'lı kimliği*, Çev. Ali Gara, Vüsal Kerimov, 1.baskı, Bilgi üniversitesi Yayınları.
- Sönmezoğlu F. (2014), *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 6. Baskı, DER yayınları, İstanbul.
- Şemşir, B. N (2011). *Azerbaycan-Yeniden Doğuş Sürecinde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri*, 1.Baskı, Bilgi yayın Evi.
- Yenisey, G., (2008) , *İran'da Etnopolitik Haraketler 1922-2004*, Ötüken yayınları, İstanbul.
- Zengin, E. (2010). *Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Qasımlı, M. (2015), *Azerbaycan Xarici Siyaseti (1991-2003)*,Mütərcim Nəşriyyat,1.Hisse, Bakı.
- Qasımlı, M. (2015). , *Azerbaycan Xarici Siyaseti (1991-2003)*,Mütərcim Nəşriyyat,2.Hisse, Bakı.
- Walt, Stephen M, *The Origins of Alliance*, Cornell University Press, 1987.
- Waltz, Kenneth N, *The Theory of International Politics*, Addisob-Wesly Publishing, 1979.

MAKALELER, KİTAP BÖLÜMLERİ VE RAPORLAR

Abadi, Jacob, Israel's Quest for Normalization with Azerbaijan and the Muslim States of Central Asia, *Journal of Third World Studies*, Vol:9, Issue.2, Fall-2002, pp.43-62.

Abdulla, Akif, Haydar Aliyev Dönemi ve Azerbaycan, <http://www.sbard.org/pdf/sbard/022/004%20-%2045-56.pdf>, SBArD, Eylül-2013, Sayı:22, ss. 45-56.

Abilov, Shamkhal, The Azerbaijan-Israel Relations. A non-Diplomatic but strategic partnership, *USAK Yayınları, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:8, ss.138-156, 2009

Akdevelioğlu, Atay, İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Yaz-2004, s. 129-160

Ağacan, Kamil, İran'ın Kafkasya Politikası, http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0163_iraninkafkasyapolitikasi.htm , Erişim Tarihi-13.07.2017.

Alkhazashvili, M, 'Israel Wants to continue Baku- Tbilisi- Erzurum gas pipeline to Ceyhan, The Messenger, Translated by Diana Dunduna, http://www.gab-bn.com/IMG/pdf/Re1-Israel_wants_to_continue_Baku_Tbilisi_Erzurum_gas_pipeline_to_Ceyhan.pdf, Erişim tarihi-12.03.2017

Aras, Osman Nuri, Süleymanov, Elçin, Zeynalov, Ayaz, Azerbaycan Enerji Kaynakları gelirlerinin ülke ekonomisine etkisi, *Çankırı Karatekin Univeritesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2): 01-028.

Aras, Osman Nuri, Asrın Anlaşması ve Azerbaycan ekonomisine Etkisi, *Akademik Araştırmalar dergisi*, Sayı-30, Yıl-2006, ss.41-59.

Aras, Bulent, Post-Cold War Realities: Israel's Strategy in Azerbaijan and Central Asia, *Middle East Policy*, Vol:5, No:4, pp.68-81, January-1998

Asker, Ali, Ermeni Açılımı sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, *21.Yüzyıl Dergisi*, Sayı:15, ss.45-55, Mart-2010, <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/271.pdf>, Erişim Tarihi-28.06.2017.

Aslanlı, Kenan, İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri, *İran Araştırmalar Merkezi-İRAM*, Ankara, Aralık-2017.

Avcı, Erkan, Hazar'ın statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımlar, *Uluslararası Stratejik Barış Enstitüsü Yayınları*, Nisan-2014, http://www.usbed.org/yayinlar/Hazarin_Statu_Sorunu_ve_Sahildar_Devletlerin_Konuya_Yaklasimlari.pdf, Erişim tarihi-16.02.2017

Aybars Görgülü& Onnik Krikorian, ' Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası: Devlet ve Sivil Toplum Aktörlerinin rolü', *TESEV Dış Politika Programı*, Ekim-2012, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Turkiyenin_Guney_Kafkasya_Politikasi_Devletlerin_Ve_Sivil_Toplumun_Rolu.pdf , Erişim tarihi (01.11.2017).

Babookhanian, Haik, An Armenian view of Iran's transformation, *Executive Intelligence Review*, Vol.24, No-28, July-1997, pp.68-69.

Bal, Harun, Bakü-Tiflis- Ceyhan Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine etkileri, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:19, Sayı. 3, Yıl-2010, ss.345-360.

Bekker, Moshe, *Jews in Azerbaijan: Past and Future*, 2(8), 2000, https://www.cacianalyst.org/journal/2000/journal_eng/eng02_2000/21.bek.shtml , Erişim Tarihi-04.04.2017

Beşikçi, Seçil Öraz, Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki stratejik Değişimler ve Yönelimler, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16/2, Kış-2016, ss. 237-252.

Bhattacharjee, Dhruvajyoti, 'İsarel and Azerbaijan Relation: A strategic Compulsion', *Indian Council of World Affairs*, 4, January-2017, <http://icwa.in/pdfs/IB/2014/IsraelandAzerbaijanRelationIB04012017.pdf> , Erişim Tarihi-13.04.2017.

Bourtman, Ilya, Israel and Azerbaijan's Furtive Embrace, *Middle East Quarterly*, Vol:13, No. 3, Summer-2006, pp. 47-57.

Blank, Stephen, Iran, A Nuclear Treaty, and Its Neighbours, *The Central Asia-Caucasus Analyst*, April-2015, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13174-iran-a-nuclear-treaty-and-its-neighbors.html> , Erişim Tarihi-28.05.2017

Cabbarlı, Hatem ve Abdullayeva Vüsale, *Haydar aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikasının temel özellikleri*, SBARD, Eylül-2013, Sayı-22, ss.171-184

Cabbarlı, Hatem, Ermenistan'ın İran Politikası, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 10(10), ss.147-174. http://cavsamdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/1055742819_11.pdf , Erişim Tarihi-05.05.2017

Cabbarlı, Hatem, İsrail'in Azerbaycan Politikası ve Türkiye, *Oradoğu Siyasetinde İsrail*, Der.Türel yılmaz, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin, Platin Yayınları, Ankara, ss.371-394, 2005.

Cornell, Svante E, The Politicization of Islam In Azerbaijan, *Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program, Silk Road Paper*-October 2006, https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2006_10_SRP_Cornell_Islam-Azerbaijan.pdf , Erişim Tarihi- 12.11.2017

Cutler, Robert M, Facing Growing Iranian Threats, Azerbaijan Deepens Ties to Israel, 15.05.2013, *The Central Asia-Caucasus Analyst*, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12730-facing-growing-iranian-ties-azerbaijan-deepens-ties-to-israel.html> , Erişim Tarihi- 30.07.2017.

Çağaptay, Soner ve Murinson, Alexander, *Good Relations between Azerbaijan and Israel: A Model for other muslim states in Eurasia*, 03.30.2005, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/good-relations-between-azerbaijan-and-israel-a-model-for-other-muslim-state> ,26.10.2017

Çelikalp, Mitat, Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 25, Bahar-2010, ss.93-126

Djalili, Mohammed-Reza, Iran and The Caucasus: Maintaining some pragmatism, *Quarterly Journal*, No-3, September-2002.

Donnelly, Jack, Realizm, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Küre Yayınları, 4.Baskı, İstanbul-2013, ss.53-85

Erdoğan, Nuray, TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Cilt:10, Sayı:3, Yıl:Temmuz 2017 ss.10-26.

Erdoğan, İbrahim, Farklılıktan Stratejik İşbirliğine Azerbaycan-İsrail İlişkileri, *USAK Yayınları, OAKA*, Cilt:8, Sayı. 15, ss.20-44, 2013

Encyclopedia Iranica, 'Armenians of Modern Iran', <http://www.iranicaonline.org/articles/armenians-of-modern-iran> , 12.08.2011, Erişim tarihi (27.10.2017)

Göksel, Oğuzhan, Beyond Countering Iran. A Political Economy of azerbaijan-Israel Relations, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 42:4, 655-675, 29.05.2015.

Guzansky, Yoel, Israel's Periphery Doctrine 2.0. The Mediterranean Plus, *Mediterranean Politics*, 19.1, ss.99-116

Grebennikov, Marat, Skating on Thin Ice: Israel's Strategic partnership with Azerbaijan in the South Caucasus, *Israel Journal of Foreign Affairs*, 9:3, 2015, 429-439.

Gut, Arye, *Diaspora Plays key role in promoting Azerbaijan-Israel relations*, 01.06.2008, Vol:1, No.9,

http://biweekly.ada.edu.az/vol_1_no_9/Diaspora_plays_key_role_in_promoting_Azerbaijan_Israel_relations_Arye_Gut.htm , Erişim Tarihi- 22.06.2017.

İsmayılov, Elnur, Israel and Azerbaijan. The Evolution of Strategic Partnership, *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol: 7, No:1, pp.69-76, 2013.

İsmayılov, Elnur, Güney Kafkasya'da Silahlanma Yarışı, *BİLGESAM Analiz/Kafkaslar*, No: 1179, 15.01.2015

INS Resource Information Center, *Azerbaijan: The Status of Armenians, Russians, Jews and other Minorities*, Washington, USA, 1993, <http://hrlibrary.umn.edu/ins/azerba93.pdf> , Erişim Tarihi- 14.05.2017

Kafkasyadaki Gelişmeler ve Türkiye, *BİLGESAM Raporu*, Rapor No-60, İstanbul, Nisan-2014.

Kalehsar, Omid Shokri, Iran-Azerbaijan energy relations in the Post-Sanctions Era, *Middle East Policy*, Vol: 23, No.1, Spring-2016, ss. 136-143

Karaca, Nurullah, Aydoğdu, Burak, Bozkırlı, D.Okan, Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu, *Serhat Kalkınma Ajansı*, İstanbul, Aralık-2016.

Karagöl, Erdal Tanas; Kızılkaya, Mehmet; Kaya, Salihe, Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi, *SETA Yayınları*, Sayı: 155, Nisan-2016, <https://setav.org/assets/uploads/2016/05/hazarda-enerji-denklemi-pdf.pdf>, Erişim Tarihi- 17.03.2017.

Kelkitli, Fatma Aslı, Soğuk Savaş Sonrası Ermenistan-İran İlişkileri ve Derinleşen Bağlar, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 46, Ankara, 07.12.2013, ss.129-140.

Keskin, Arif, İran'ın Kafkasya Politikası, <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0503-iran.htm>, Erişim tarihi-05.12.2017

Khalifa-zadeh, Mahir, Israeli-Azerbaijan Alliance and Iran, *Middle East review of International Affairs*, Vol:17, No: 1, Spring-2013, ss.56-70

Lindenstrauss, Gallia, Israel-Azerbaijan. Despite the Constraints a special relationship, *Strategic Assessment*, Vol:17, No4, pp.69-79, January-2015.

Lotfi, T; Golmohammadi V; Sarmadi H, Political Consideration and Development of Economic Relations, Economic Cooperation capacities of Iran and The Republic of Azerbaijan, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, vol-7, No-3, pp.72-82. Rome, June-2016.

Mammadov, Halit, Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran ilişkileri, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt:8, Sayı: 15, ss. 45-71, 2013.

Mehemmedi, Mesiaga, Azərbaycan- İran münasibətləri, *Azərbaycan Xarici Siyasəti 1991-2016*, Azərbaycan Respublikası Prezidenti Yanında Strateji Araştırmalar Mərkəzi, Bakı-2016.

Misera, Aaron, *To each their own. The Southern Caucasus and Iranian influence*, European Parliament Directorate- General for external policies: Policy Department, March-2013, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2013/491485/EXPO-AFET_SP\(2013\)491485_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2013/491485/EXPO-AFET_SP(2013)491485_EN.pdf), Erişim Tarihi-26.10.2017)

Moniquet, Claude& Racimora, Wiliam, The Armenian- Iran relationship: strategic implication for security in the South Caucasus Region, *European strategic Intelligence and Security Center*, 17.01.2013, <http://www.esisc.org/upload/publications/analyses/the-armenian-iran-relationship/Armenian-Iran%20relationship.pdf>, Erişim Tarihi-30.02.2017

Murinon, Alexander, Azerbaijan- Jewish Relations. Realpolitik Embedded in History, *Institute of Strategic Studies of the Caucasus, The Caucasus & Globalization-Journal of Social, Political and Economic Studies*, Vol:2, Issue:2, 2008, ss.157-185

Murinon, Alexander, *Jews in Azerbaijan: A History Spanning Three Millenia*, Vol:3.2, Spring-2008, <http://www.visions.az/en/news/112/504c92fb/>, Erişim Tarihi- 23.02.2017

Murinon, Alexander, The Ties Between Israel and Azerbaijan, *The Begin- Sadat Center for Strategic Studies, Mideast Security and Policy Studies* No.110, October-2014

Murinon, Alexander, Azerbaijan-Turkey-Israel. The Energy Factor, *Middle east Review of International Affairs*, Vol:12, No.3, pp.47-64, September-2008

Murinon, Alexander, Iran targets Azerbaijan, *The Begin-Sadat Centerfor Strategic Studies*, 23.06.2010, Paper No.110, <https://besacenter.org/perspectives-papers/iran-targets-azerbaijan/>, Erişim Tarihi- 08.07.2017

Nasibli, Nasib, Azerbaijanian-Iranian Relations: Past and Present, *Journal of Azerbaijan Studies*, 1999, Vol:2, No:1, ss.2-23.

Oğan, Sinan, Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik ilişkileri, *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*, İlkbahar-2001, Cilt:7, Sayı-1, ss.56-85.

Oğan, Sinan, *Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü*, Türksam.Org, 14.02.2005, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>, Erişim Tarihi-03.04.2017

Oğan, Sinan, Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: statü sorunu, paylaşılamayan kaynaklar ve silahlanma yarışı, *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel*, Cilt:7, Sayı:2, Yaz-2001, ss. 143-183

OSCE, *Adress to Jewih Diaspora in Azerbaijan*, 19.06.2003, unofficial translation, <http://www.osce.org/secretariat/42078?download=true>, Erişim tarihi, 14.04.2017.

Paul, Amanda, *Iran's Policy in the South Caucasus Between pragmatism and realpolitik*, "The South Caucasus.Between Integration and Fragmentation", Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Yanında Strateji Araştırmalar Merkezi Yayınları, Baku-2015. Ss.53-60

Rzayeva, Gulmira, *The Outlok for Azerbaijan Gas Supplies to Europe: Challanges and Perspectives*, Oxford Institute for Energy Studies, 2015.

Sadri, Houman A, Iran and the Caucasus states in the 21st Century: A Stdy of Foreign Policy Goals and Means, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14:3, 383-396.

Sadeg-Zadeh, Kaweh, Iran's Strategy in The South Caucasus, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol:2 (1)- Winter-2008, ss.35-41

Saraçlı, Murat, *İran'da Azınlıklar*, https://www.academia.edu/10003501/%C4%B0randa_Az%C4%B1n%C4%B1klar_Minorities_in_Iran, Erişim Tarihi-27.10.2017.

Schweller, Randall L. Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisioniist State Back In, *Internationa Security*, Vol.19, No.1, Summer-1994, pp. 72-107.

Shaffer, Brenda, *Azerbaijan's Cooperation with Israel goes Beyond Iran Tensions*, 16.04.2013, The Washington Institute, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/azerbaijans-cooperation-with-israel-goes-beyond-iran-tensions>, Erişim Tarihi-17.05.2017

Sloame, Johanna, The Virtual Jewish History tour Azerbaijan, *Jewish Ideas Daily*, <http://www.jidaily.com/ZWt>, Erişim Tarihi-30.04.2017

Slutsky, Yehuda, *Causcasus*, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/the-caucasus>, Erişim Tarihi-23.06.2017

Souleimanov, Emil, Is Azerbaijan Becoming area of Confrontation between Iran and Israel?, *Central Asia-Caucasus Analyst, Bi-Weekly Briefing*, Vol:14, No:2, 08.02.2012, pp. 3-6

Şenyurt, Ali Haydar, İran-Ermenistan İlişkileri: Tecride Karşı Dayanışma, 27.09.2012 *BİLGESAM. ORG*, http://www.bilgesam.org/incele/162/-iran-ermenistan-iliskileri--tecride-karsi-dayanisma/#.Wja9kVVl_IV, 06.06.2017

Taşkın, Deniz, Enerji diplomasisi açısından siyasallaşan mekan, Hazar: Statü ve paylaşım sorunu', *Türk Coğrafya Dergisi*, sayı:62, ss. 29-37.

Threme, Clement, The Irano-Armenian Alliance, *Center Europeen de Recherches Internationales and Strategiques*, t.y, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/Iran_alliance_russoarmenienne_Therme.pdf, 12.04.2017)

Threme, Clement, *Iranian Foreign Policy Toward the South Caucasus Between Revolutionary Ideals and realpolitik*, February-2011, https://www.academia.edu/3224368/Iranian_Foreign_Policy_towards_the_South_Caucasus_Between_Revolutionary_Ideals_and_Realpolitik, Erişim tarihi-25.07.2017

Topçu, Yılmaz, *Elçibey Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Kafkassam.com, 19.06.2017, <http://www.kafkassam.com/elcibey-donemi-turkiye-azerbaycan-iliskileri.html>, Erişim tarihi-18.02.2017.

Ülgül, Murat, *İsrail-Azerbaycan Stratejik Ortaklığı ve Türkiye-İsrail İlişkilerine etkileri 2009-2015*, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, Sayı:16, Cilt:7, Yıl-2016, 99-118

Vladimir Socor, 'Iran-Armenia Gas Pipeline; Far More Than Meets The Eye', *EurasiaDaily Monitor*, Volume:4 Issue:56, 21.03.2007, <https://jamestown.org/program/iran-armenia-gas-pipeline-far-more-than-meets-the-eye/>, Erişim tarihi (26.10.2017).

Yılmaz, Reha ve İsmayıl, Elnur, *Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu*, *BİLGESAM Raporu*, No-37, Ankara, Ekim-2011.

Yılmaz, Reha, *Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi*, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*.2-2010, ss.69-93.

Yıldırım, Zafer, *U.S Foreign Policy towards Azerbaijan from Alliance to Strategic Partnership*, *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, Vol: 11, No:4, Winter-2012, ss.1-15.

Walt, Stephen M, *Alliance Formation and the Balance of World Power*, *International Security*, Vol.9, No.4, Spring-1985, ss. 3-43.

Wasserman, Aryeh, *A Year of Rule by the Popular Front of Azerbaijan*, *Muslim Eurasia Conflicting Legacies*, Der. Alvin Yacco Ro'i, Essex, Frank Cass &Co.Ltd. pp143-162. 1995.

İNTERNET SİTELERİ

ABD'de Şer Ekseni hazırlığı, 05.02.2003, *Ntv.com.tr*, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/134221.asp>, Erişim tarihi- 29.05.2017.

ABD ve Azerbaycan arasında askeri işbirliği, *haber7.com*, 14.09.2007, <http://www.haber7.com/dunya/haber/268509-abd-ve-azerbaycan-arasinda-askeri-isbirligi#>, Erişim Tarihi-21.04.2017.

ABŞ'daki Yehudi Teşkilatları Prezidentlerinin Konfransı Teşkilatı adından Azerbaycan Azerbaycan Respublikası Prezidentinin şerefine resmi qebulda Heyder Eliyev'in çıxışı, *Heydər Əliyev İrsi, Elektron Kitabxana*, 28.07.1997, <http://lib.aliyevheritage.org/az/3378502.html>, Erişim tarihi- 11.12.2017.

Ahren, Raphale, *Why Israel stil refuses recognize to a century-old genocide*, *timesofisrael.com*, 24.04.2015, <https://www.timesofisrael.com/why-israel-still-refuses-to-recognize-a-century-old-genocide/>, (10.11.2017).

Azərbaycan İstatistik Komitəsi Rəsmi İnternet sahəsi, www.stat.gov.az.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev-in İsrail-in Baş Naziri Benjamin Netanyahu-nun şərəfinə Azərbaycan Prezidenti adından təşkil edilmiş rəsmi ziyafətin açılış nitqi, 29.08.1997, *Heydər Əliyev İrsi, Elektron Kitabxana*, <http://lib.aliyevheritage.org/az/7217721.html> , girişim Tarixi-12.11.2017.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev-in Yəhudi xalqının soyqırım tarixinə əks etdirən 'Holokost' Xəitir Muzeyində Çıxışı, 22.04.1999, *Heydər Əliyev İrsi, Elektron Kitabxana*, <http://lib.aliyevheritage.org/az/3451346.html> , Girişim tarixi-11.12.2017.

Azərbaycan-da Təhran-a təhdit: İran xəritədən silinir, *cnnturk.com*, 30.12.2016, <https://www.cnnturk.com/dunya/azerbaycandan-tahrana-tehdit-iran-haritada-silinir>, (13.08.2017).

Azərbaycan ilə Yinə Bayraq Krizi, *Haberturk.com*, 21.10.2009, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/180983-azerbaycan-ile-yine-bayraq-krizi>, (13.08.2017).

Azəri Bayrağı Maç Öncəsini gərdi, *Milliyet.com.tr*, 15.10.2009, <http://www.milliyet.com.tr/azeri-bayragi-mac-oncesini-gerdi-gundem-1150487/>, (09.05.2017).

Əliyev-dən Rusya-ya stratejik ortağız vurğusu, *haber7.com*, 17.04.2009, <http://www.haber7.com/dunya/haber/395847-aliyevden-rusyaya-stratejik-ortagiz-vurgusu>, 31.07.2017.

Azerbaijan *FactSheet*, *export.gov.il*, 2011, <http://www.export.gov.il/files/economy/factsheet11/azerbaijan.pdf>, (17.06.2011).

Əbbasov, Şayin, Azerbaijan: *SOCAR to use Israel oil field as proving Ground*, *eurasianet.org*, 08.05.2012, <http://www.eurasianet.org/node/65374>, (13.04.2017).

Azərbaycan-İsrail sənədləri imzalanıb, *President.az*, 13.12.2016, <http://www.president.az/articles/22034>, (18.11.2017).

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi, www.customs.gov.az, (18.11.2017).

Azerbaijan accused of granting Israel Access to air bases to mount strike against Iran, *telegraph.co.uk*, 29.03.2012, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/9174521/Azerbaijan-accused-of-granting-Israel-access-to-air-bases-to-mount-strike-against-Iran.html>, (24.09.2017).

Azərbaycan, Erməni hədəflərini İsrail-in insansız hava aparatları ilə vurdu iddiası, *Hürriyyət.com.tr*, 07.04.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/azerbaycan-ermeni-hedeflerini-israilin-insansiz-hava-araclarıyla-vurdu-iddiasi-40083314>, (26.06.2017).

Azərbaycan-dan Filistin-e 5 milyon dollar yardım, *haberler.com*, 11.06.2013, <https://www.haberler.com/azerbaycan-dan-filistin-e-5-milyon-dollar-yardim-4720510-haberi/>, 18.06.2017.

Azerbaijan-Israel International Association Founded, *Azertag.com*, 14.04.2017, https://azertag.az/en/xeber/AZERBAIJAN_ISRAEL_INTERNATIONAL_ASSOCIATION_FOUNDED-565963, (28.10.2017).

Amerikanın Azərbaycan`a Sanksiyası-İqtidarı ne gözləyir?, *Musavat.com*, 17.12.2015, http://musavat.com/news/musahibe/amerikanin-azerbaycana-sanksiyasi-iqtidari-ne-gozleyir-sherh_312474.html, (12.10.2017).

Azərbayca İstihbaratı: Bakü'də yakalanan iki Lübnanlı Hizbullah üzəsi, *ydh.com.tr*, 10.07.2009, http://www.ydh.com.tr/HD6789_azerbaycan-istihbarati--bakude-yakalanan-iki-lubnanli-hizbullah-uyesi.html, (16.10.2017).

Azerbaijan National Library, BMT Təhlükəsizlik Şurasının Dağlıq Qarabağ münaqişəsi üzrə Qətnamələri, 2016, <http://anl.az/el/emb/QARABAQ/beynelxalq-senedler/bmt.pdf>, Erişim Tarihi-06.04.2017

Azərbaycan "Əsrən Müqaviləsindən 150 milyard dollardan çox pul qazanıb, *Sputnik.az*. 20.09.2016, <https://sptnkne.ws/gpyG> . Erişim Tarihi- 23.07.2017

Azerbaijan- Gross Domestic Product (GDP). 2016, *The Global Economy*, http://www.theglobaleconomy.com/Azerbaijan/data_gdp_current_local_currency/, Erişim Tarihi-30.02.2017.

Azerbaijan Country Review, OECD Library, *Keepeek.com*, 2011, http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/development/development-in-eastern-europe-and-the-south-caucasus/azerbaijan-country-review_9789264113039-7-en#page1, Erişim tarihi- 17.05.2017.

Azerbaijan-Israel Relations, *wikileaks.org*, https://wikileaks.org/plusd/cables/09BAKU20_a.html, (18.12.2017).

Azərbaycan'ın Petrol İhracatı Azaldı, 21.12.2015, *Enerjigunlugu.net*, <http://www.enerjigunlugu.net/icerik/16517/azerbaycanin-petrol-ihracati-azaldi.html>, Erişim Tarihi- 09.09.2017

Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il Dövlət Büdcəsi haqqında , 20.10.2017, *Azərbaycan Qəzeti*, <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=132190>, Erişim Tarihi- 30.10.2017.

Azərbaycan'da Təhran'a təhdit: İran haritadan silinir, *Cnnturk.com*, 30.12.2016, <https://www.cnnturk.com/dunya/azerbaycandan-tahrana-tehdit-iran-haritadan-silinir>, (13.08.2017).

Baku, *Jewish Virtual Library*, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/baku>, (31.05.2017).

Bakü'də Gönül Birliyi, *Sabah.com.tr*, 27.08.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/08/27/p07.html>, Erişim Tarihi- 01.04.2017.

CIA-The World Factbook-Azerbaijan, 12.12.2017, *Cia.gov.az*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>, Erişim Tarih-17.12.2017.

Çiçekçi, Ceyhun, İsrail, Yunanistan, Güney Kıbrıs aksı (mı) ?, *ORSAM.com* 08.03.2016, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAAnaliz/13982?dil=tr> , (20.10.2017).

"Davos iqtisadi formunda "Dünyanın energetika problemləri"nə həsr olunmuş sessiyada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Çıxışı", *Heydər Əliyev İrsi, Elektron Kitabxana*, (30.01.1995), <http://lib.aliyevheritage.org/az/5723431.html>, (12.11.2017).

Davos'ta Kriz, *cnnturk.com*, 29.01.2009, <https://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/29/davosta.kriz/511241.0/index.html>, (29.09.2017).

DİN və Baş Prokurorluq Nardaran Hadisəsi ilə bağlı məlumat yaydı, *Musavat.com*, 26.11.2015, http://musavat.com/news/olke/din-ve-bash-prokurorluq-nardaran-hadisesi-ile-bagli-melumat-yaydi-6-olu-2-yarali_307691.html, 14.07.2017.

İsrail Mavi Marmaraya Saldırdı, *T24.com*, 31.05.2010, <http://t24.com.tr/haber/israil-mavi-marmaraya-saldirdi-9-olu-30-yarali,79210>, (15.10.2017).

Egozi, Arie, IAI offer to sell Heron, Searcher UAVs to Azerbaijan, *flightglobal.com*, 18.04.2011, <https://www.flightglobal.com/news/articles/iai-offers-to-sell-heron-searcher-uavs-to-azerbaijan-355665/>, (19.11.2017).

Elşadqızı, Günay, BMT'nin Qarabağla Bağlı qətnamələri, 14.10.2017, *Metbuat.az*, <https://metbuat.az/news/805206/bmt-nin-qarabagla-bagli-qetnamesi.html>, Erişim Tarihi- 01.10.2017

Əhmədov, Musa, ARDNF AÇG-dən 127.3 mlrd dollar gəlir əldə edib, 06.11.2017, *Apa.az*, <https://apa.az/iqtisadiyyat-xeberleri/senaye-ve-energetika/ardnf-acg-den-127-mlrd-dollar-gelir-elde-edib-1488.html>, Erişim Tarihi- 10.11.2017.

Elektronnaya Yevreyskaya Ensiklopedia, Azerbaydjan, 01.09.2004, <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=10098>, (19.04.2017).

Enerji; İran- Azərbaycan iqtisadi əlaqələrində yeni üfük, *worldmedia.az*, 10.04.2017, <http://worldmedia.az/worldmedia.az/news.aspx?id=1585>, (01.01.2018)

Ermenistan Sınırı konusunda MİT ne düşünüyor, *T24.com.tr*, 23.04.2009, <http://t24.com.tr/yazarlar/dogan-akin/ermenistan-siniri-konusunda-mit-ne-dusunuyor,583>, Erişim Tarihi- 01.11.2017.

Ermenistan, Yunanistan, İran işbirliyi, *Hürriyetcom.tr*, 08.03.2001, <http://www.hurriyet.com.tr/ermenistan-yunanistan-iran-isbirligi-39230680>, Erişim tarihi- 27.10.2017

Encyclopedia Judaica: The Caucasus Mountains, *Jewish Virtual Library*, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/the-caucasus>, (18.12.2017)

Əliyeva, Aynur, *Səfir: Azərbaycan İsrailə Münasibətlərinə yenidən baxmalıdır*, *Anspress.com*, 19.09.2011, <http://www.anspress.com/siyaset/19-09-2011/sefir-azerbaycan-israile-munasibetlerine-yeniden-baxmalidir-ekskluziv>, (13.11.2017).

Fələstin Səfirindən Azərbaycan-İsrail münasibətləri ilə bağlı açıqlama, *Musavat.com*, 28.12.2013, http://musavat.com/news/siyaset/felestin-sefirinden-azerbaycan-israil-munasibetleri-ile-bagli-achiqlama_176780.html, 01.09.2017.

Fələstin Dövlətinin Azərbaycandakı Səfirliyi, *Embassyofpalaïne.az*, <http://www.embassyofpalestine.az/?page=49&newsId=108&lang=aze>, 12.10.2017.

Garabagh.net, Qarabağ Münaqişəsi, ATƏT'in Minsk Qrupu, 2012, *Garabagh.net*, http://garabagh.net/content_175_az.html, Erişim Tarihi- 31.10.2017.

History of the Azerbaijan Jewish Community, <http://eajc.org/page258> , (07.04.2017).

Heydər Əliyev İrsi Beynəlxalq Elektron Kitabxana, Azərbaycan İsrail Münasibətləri, 09.04.2010, <http://lib.aliyev-heritage.org/az/8269149.html>. (11.13.2017).

İlham Əliyev və Baş Nazir Benyamin Netanyahu mətbuata bəyanatlarla çıxış ediblər, *president.az*, 13.12.2016, <http://www.president.az/articles/22035>, (18.11.2017).

İran'da Ermenilər və Müslümanlar huzur içinde yaşıyor, *Agos.com.tr*, 08.05.2012, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/1324/iran-da-ermeniler-muslumanlarla-huzur-icinde-yasiyor>, Erişim tarihi-27.10.2017.

İran TANAP'a ortak ola bilir, *Hürriyet.com.tr*, 06.05.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/iran-tanapa-ortak-olabilir-28934427>, Erişim tarihi- 14.08.2017

İran ile Azərbaycan arasında yeni ekonomik işbirliyi anlaşması imzalandı, *parstoday.com*, 23.02.2017, <http://parstoday.com/tr/news/iran-i62538-%C4%B0ran-ile-azerbaycan-cumhuriyeti-aras%C4%B1nda-yeni-ekonomik-i%C5%9Fbirli%C4%9Fi-anla%C5%9Fmas%C4%B1-imzaland%C4%B1>, Erişim Tarihi- 04.05.2017.

İran Summons Azeri envoy over scientist killing, *Reuters.com*, 12.02.2012, <https://www.reuters.com/article/us-iran-azerbaijan/iran-summons-azeri-envoy-over-scientist-killing-idUSTRE81B0OS20120212>, (09.09.217).

İran ilə Azərbaycan arasındakı iqtisadi və ticari əlaqələri 2015-ci ildə inkişaf tempini davam etdirib, *Mətbuat.az*, 17.12.2015, <https://metbuat.az/news/319459/iran-ile-azerbaycan-arasindaki-iqtisadi-ve-ticaret-elageleri.html> , Erişim tarihi- 24.09.2017.

İran'la Azərbaycan arasında Eurovision Gerginliyi, *Hürriyet.com.tr*, 23.05.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/iran-la-azerbaycan-arasinda-eurovision-gerginligi-20609252>, (24.04.2017).

İran Bakü Büyükelçisini geri çağırdı, *Hürriyet.com.tr*, 29.06.2009, <http://www.hurriyet.com.tr/iran-baku-buyukelcisini-geri-cagirdi-11967967>, (11.13.2017).

İran Azərbaycan İqtisadiyyatına ümumilikdə 2.7 milyard ABŞ dollarlı investisiya yatırıb, 25.02.2017, *Azerbaijan-news.az*, (01.01.2018).

İsrail Mavi Marmaraya Saldırdı, *T24.com*, 31.05..2010, <http://t24.com.tr/haber/israil-mavi-marmaraya-saldirdi-9-olu-30-yarali,79210>, (15.10.2017).

İsraillə Azərbaycan arasında münasibətlərin əsas faktorlarından biri müdafiə sahəsidir, *Apa.az*, 06.04.2017, <https://apa.az/xarici-siyaset/dan-stav-israillle-azerbaycan-arasinda-munasibetlerin-esas-faktorlarindan-biri-mudafie-sahesidir.html>, (10.10.2017).

İsrail şirkətlərinin Azərbaycan iqtisadiyyatına marağı böyükdür, *economy.gov.az*, 13.04.2016, http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=3979:israil-12-04-2016&catid=8:news&Itemid=263&lang=az , (16.04.2017).

İsrail TANAP'A Qoşulur, *Apa.az*, 17.07.2017, <https://apa.az/iqtisadiyyat-xeberleri/infrastruktur/israil-tanap-a-qosulur-9481.html>, (25.07.2017).

Iran's religious Minorities wanning despite Own MP's, 16.02.2000, <http://bahai.uga.edu/News/021600.html>, Erişim tarihi- 13.09.2017.

Iran: Israeli downed drone took off from a neighbouring country, *middleeastmonitor.com*, 29.09.2014, <https://www.middleeastmonitor.com/20140829-iran-israeli-downed-drone-took-off-from-a-neighbouring-country/>, (27.07.2017).

Israel Boosting 'Azeri' mythology, 05.06.2008, <http://hellektor.blogspot.com.tr/2008/06/israel-boosting-azeri-mythology.html>, (14.10.2017).

Israel's Benjamin Netanyahu makes historic visit to two muslim countries, *independent.co.uk*, 15.12.2016, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/israel-benjamin-netanyahu-visit-kazakhstan-azerbaijan-a7476986.html>, (13.09.2017).

Israel Won't recognize Armenian Genocide, Says Ambassador, *Haaretz.com*, 09.06.2015, <https://www.haaretz.com/israel-news/1.636058>, (23.06.2017).

Ismailzade, Farid, Israel Shows Interest in Azerbaijan energy and trade projects, *Eurasia Daily Monitor*, Vol:3, Issue:112, 09.06.2006, <https://jamestown.org/program/israel-shows-interest-in-azerbaijani-energy-and-trade-projects/>, 18.12.2017.

Israel Ministry Of Foreign Affairs, Economic Relations between Israel and Azerbaijan are Strengthened, 16.04.2000, <http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2000/Pages/Economic%20Relations%20between%20Israel%20and%20Azerbaijan%20a.aspx>, 14.11.2017.

Israel and Azerbaijan close Multi-Milion Dollar Arms Deal, *Haartez.com*, 26.09.2008, <https://www.haaretz.com/israel-and-azerbaijan-close-multi-million-dollar-arms-deal-1.254650>, (15.06.2017).

Johnson, Jimmy, *Palestinian rights don't factor into Israel-Azerbaijan relations*, The Electronic Intifada, 28.03.2011, <https://electronicintifada.net/content/palestinian-rights-dont-factor-israel-azerbaijan-relations/9285>, (22.08.2017).

Kucera, Joshua, *Azerbaijan Announces Deal With Israel to buy Iron Dome*, *eurasianet.org*, 18.12.2016, <http://www.eurasianet.org/node/81721>, (03.03.2017).

Kucera, Joshua, *Azerbaijan makes Massive Israeli weapons Purchase—But not because of Iran*, *eurasianet.org*, 27.02.2012, <http://www.eurasianet.org/node/65053>, (31.05.2017).

Lapşin İşi; Onun Azərbaycan İsrail Əməkdaşlığına Təsiri, *worldmedia.az*, 12.02.2017, <http://worldmedia.az/news.aspx?id=1469>, (26.08.2017).

Manat Sərbəst Buraxildi/ 1 Dolar 1.55 manat oldu. 21. 12.2015, *Azadliq.org*, <https://www.azadliq.org/a/27439764.html>, Erişim Tarihi- 23. 06.2017.

Məmmədov, Ənvər, Azərbaycan və İran birgə dərman və avtomobil istehsalı üzrə sənədlər imzalayıblar, <https://az.trend.az/business/economy/2522987.html>, 21.04.2016, *Trend.az*, (01.01.2018).

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, Bilateral Relations-Islamic Republic of Iran, <http://www.mfa.am/en/country-by-country/ir/>, Erişim Tarihi-23.10.2017.

Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan, Bilateral relations, USA, 2016, http://www.mfa.gov.az/files/file/ABS_-_Azerbaijan_2016.pdf, Erişim Tarihi- 29.10.2017.

Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan, Bilateral Relations, Turkey, <http://ankara.mfa.gov.az/content/3>, Erişim Tarihi- 01.11.2017

Mustafayev, Rovshan, *More than 3000 Mountain Jews were killed by Armenians during 1918-1919*, Today.az, 21.04.2006, <http://www.today.az/news/politics/25410.html>, (19.11.2017) .

Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan, Foreign Policy, Bilateral Relations, Israel, 18.09.2014, <http://www.mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan - Israil munasibetleri 18.09.2014.pdf>, (08.07.2017).

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, Foreign Policy, Bilateral Relations-Israel, <http://www.mfa.am/en/country-by-country/il/>, (25.11.2017).

Morningstar, Richard, *From Pipe Dream to Pipeline: The Realizations of the BTC pipeline*, Harvard Kennedy School-Belf Center, 05.08.2003, , <https://www.belfercenter.org/publication/pipe-dream-pipeline-realization-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline>, Erişim tarihi- 03.11.2017

Muradova, Mina, *Azerbaijan Struggles to remain Neutral in Turkey-Israel Spat*, 10.19.2011, <http://caci-analyst.org/publications/field-reports/item/12376-field-reports-caci-analyst-2011-10-19-art-12376.html>, (23.10.2017).

Nardaran Toqquşmasında 6 nəfər ölüb, *BBC.com/azərbaycanca*, 26.11.2015, http://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2015/11/151126_nardaran_clashes, (23.09.2017).

Neft Strategiyası- Esrin Müqaviləsi, *Azerbaijans.com*, 2011, http://www.azerbaijans.com/content_775_az.html , Erişim Tarihi-30.10.2017

Netanyahu's trip to Azerbaijan Draws Iranian Ire, *Jpost.com*, 12.12.2016, <http://www.jpost.com/Israel-News/Politics-And-Diplomacy/Netanyahus-trip-to-Azerbaijan-draws-Iranian-ire-475169>, (10.10.2017).

Neftşalada istehsal olunacaq maşınlar bazarlar axtarılır, 16.09.2017, <http://marja.az/news/13064>, *Marja.az*, (01.01.2018).

Nəcəfova, Mələhət, *İsrail'də Azərbaycan'la olan münasibətlərin əleyhinə olan partiya yoxdur*, Apa.az, 22.09.2016, https://apa.az/xarici_siyaset/israil-parlamentinin-vitse-spikeri-israilde-azerbaycanla-munasibetlerin-eleyhine-olan-partiya-yoxdur.html, (16.08.2017).

Nəcəfova, Mələhət, *Səfir; İsrail TANAP Layihəsinə qışula bilər*, Apa.az, 06.04.2017, https://apa.az/xarici_siyaset/sefir-israil-tanap-layihesine-qosula-biler.html, Erişim Tarihi- 28.07.2017.

Oğan, Sinan, *Gebele Radar İstasyonu: Biri Bizi gözetliyor..*, 19.09.2007, *Turksam.org*, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/496-gebele-radar-istasyonu-biri-bizi-gozetliyor>, Erişim tarihi- 13.07.2017.

Pilar, Giorgia and Letizia, Domenico, *Azerbaijan and Israel: Between economic cooperation and multiculturalism*, *foreignpolicynews.org*, 19.04.2017, <http://foreignpolicynews.org/2017/04/19/azerbaijan-israel-economic-cooperation-multiculturalism/>, (14.11.2017).

Peres'den Azərbaycan və Kazakistan'a tarihi ziyarət, *salom.com.tr*, 01.07.2009, <http://www.salom.com.tr/haber-71241-peresden-azerbaycan-ve-kazakistana-tarihi-ziyaret.html>, (11.09.2017).

Perry, Mark, *Israel's Secret Staging Ground*, *Foreignpolicy.com*, 28.03.2012, <http://foreignpolicy.com/2012/03/28/israels-secret-staging-ground/>, (12.04.2017).

Rafigoghlu, Agshin, *BP reveals volume of Azerbaijan's proven oil reserves*, 11.06.2016, *Apa.az*, <http://en.apa.az/azerbaijan-energy-and-industry/bp-reveals-volume-of-azerbaijan-s-proven-oil-reserves.html>, Erişim Tarihi- 30.09.2017.

Rafiq Tağının ölüm səbəbi açıqlandı, *Azadlıq.info*, 24.11.2011, <https://www.azadliq.info/10713.html>, 26.09.2017.

REAL'ın ofisində İran İslam Respublikasının Səfirliyinin Rəsmisi ilə görüş oldu, *Realpartiya.org*, <http://www.realpartiya.org/news/14/real-in-ofisinde-iran-islam-respublikasi-sefirliyinin-resmisi-ile-gorus-oldu>, (13.11.2017).

Silk Road strategy Act of 1999, In the Senate of the USA, 106 th Congress 1st Session, 03.08.1999, <https://www.govtrack.us/congress/bills/106/hr1152/text>, Erişim tarihi- 11.12.2017.

Singer, Tibbii, *Israeli Intelligence Monitoring Iran from Azerbaijan*, *jewishpress.com*, 12.02.2012, <http://www.jewishpress.com/news/global/israeli-intelligence-monitoring-iran-from-azerbaijan/2012/02/12/?print>, (16.09.2017).

Siranush Ghazanchyan, *Iran-Armenia plan to establish free trade zone to boost economic ties*, *Armradio.am*, 10.10.2017, <http://www.armradio.am/en/2017/10/10/iran-armenia-plan-to-establish-free-trade-zone-to-boost-economic-ties/>, (02.01.2018)

Shahbazov, Fuad, *The Case of Lapshin: How it will affect Azerbaijan-Israel partnership*, *Timesofisrael.com*, 09.02.2017, <http://blogs.timesofisrael.com/the-case-of-lapshin-how-it-will-affect-azerbaijan-israel-partnership/> (14.08.2017).

Shiriyev, Zaur, *Azerbaijan-Israel firm Alliance?*, *Today's Zaman*, 18.04.2012, <https://acturca.info/2012/04/18/azerbaijan-israel/>, 22.04.2017).

Spivak, Rhonda, *Oil, Cell phones, and Mountain Jews: What fuels Azerbaijan's good relations with Israel?*, *Jewish Ideas Daily*, <http://www.jidaily.com/Ocr>, (17.09.2017).

T.C Ekonomi Bakanlığı, https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C4%B0srail?_afzLoop=12854795192310420&_afzWindowMode=0&_afzWindowId=13xs9ag84o&_adf.ctrl-state=87138tcov_59, (19.06.2017).

Türkiye-Azerbaycan Büyük İşbirliği, *Yeniakit.com.tr*, 01.11.2017, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/turkiye-azerbaycandan-buyuk-is-birligi-390764.html>, erişim tarihi- 03.11.2017

Türkiye'den İran'a Azerbaycan Notası, *Hürriyet.com.tr*, 13.08.2001, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiyeden-irana-azerbaycan-notasi-9731>, Erişim tarihi- 12.07.2017.

Upset with Iran, Baku moves closer to Israel, *Hürriyetdailynews.com*, 08.10.2012, <http://www.hurriyetdailynews.com/upset-with-iran-baku-moves-closer-to-israel-31876>, 26.11.2017.

Ülke Profili: Azerbaycan, 12.12.2013, *Al-Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-azerbaycan>, Erişim Tarihi- 07.11.2017

Yılmaz, Reha, *Ya İsrail Azerbaycan'ın Dengesini bozarsa*, *usgam.com*, 04.05.2012, <http://www.usgam.com/index.php?l=844&cid=617&konu=24&bolge=7>, (12.09.2017).

Yunanistan, İran, Ermenistan Toplantısı, *milliyet.com.tr*, 09.09.1998, <http://www.milliyet.com.tr/1998/09/09/dunya/dun05.html>, Erişim tarihi- 27.10.2017.

Zakir Həsənov israilə səfər edib, *azeridefence.com*, 11.09.2017, <http://az.azeridefence.com/zakir-hesenov-israile-sefer-edib/>, 15.06.2017.

TEZLER

Alakel, Murat, *From the Conflicts to the solutions the politcal-legal aspects of the Caspian disputes*, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2000

İbadov, Adalet, *Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni sorunu: Çözümler, Öneriler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir-2007.

Veliyev, Emil, *Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Güney Kafkasya Politikası*, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

ÖZGEÇMİŞ

Araz İbrahimli, 1993 yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyyetinde Doğdu. İlk ve Orta Öğretimini Culfa 2No-lu orta okulunda okudu. 2011 yılında Nahçıvan Devlet Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümüne başladığı lisans öğrenimini 2015 yılında tamamladı. Yalova Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı'na 2015 yılında başladı. Halen Yalova Üniversitesi öğrencisidir.